

1(542) 2021

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

Eesti mehed
**VÕÕRAS
MUNDRIS**

Tõeline tõde
ESTONIAST
ON SIIN

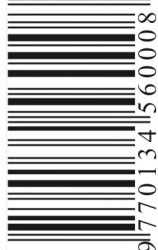
EESTLASED
unikaalne väikerahvas
Haapsalu sõjasuvel 1941

STALINI
matused 1953

KOROONATONT
käib mööda maailma

K&E

ISSN 0134-5605

Milline oli Eesti
taasiseseisvuse hind

Ita Ever tähistas
ümmargust juubelit

Silvia Leitu –
imelised akvarellid

Narva näitest

Narva Aleksandri kirik, mis kuulub Eesti riigile, jätkab kontserdisaalina ja tegutseva pühakojana. Riigi Kinnisvara on tellinud projekteerimistööd restaureerimiseks ning korrastatakse ka kirikut ümbritsev haljastus ja territoorium.

Et tegemist on suurt avalikku huvi omava objektiga, korraldas linnavalitsus projekti avaliku tutvustuse, kus said osaleda ka linnakodanikud. Narva Muinsuskaitse Seltsi eestvedajad tegid linnavalitsusele omapoolsed ettepanekud, millest aga midagi kuulda

ei tahetud. Ametnikud sõidavad aktivistidest tankiga üle. Kuid Narva on Eesti jaoks eriline. Läbi ajaloo on just Narva ja narvakad saanud kõige suurema sauna. Nii oli see Vabadussõjas, Teises maailmasõjas ja nii on see ka täna. Eesti riik on Narva poole seljaga.

Narva Muinsuskaitse Seltsi liikmete mure ja täiendusetepanekud puudutavad kirikut ümbritsevat: ei olda nõus sellega, et rohelus soovitakse asendada betooniga. Puude maha võtmise asemel soovitavad kodanikud puid hoopis istutada. Linnavalitsusele saadetud avalikus kirjas on aga ka ettepanek püstitada kiriku juurde kommunistliku režimi ohvrite mälestusmärk, kuna just Narva Aleksandri kirikus kuulutati 29. novembril 1918 välja Eesti Tööraha Kommune, mille komisjon tegi otsuse Narva elanike massilise hukkamise kohta ilma kohtuprotsessi ja uurimiseta. Hukati 53 inimest, nende seas õigeusu preestrid. Venemaa õigeusu kirik pühitses nad hiljem Narvamaa pühadeks märtriteks.

Esimeste hukatute hulgas oli ka Narva Aleksandri koguduse kirikuvanem Johannes Miller, kes andis rahvale nõu toetada Eesti

valitsust. Aastaid Narva Aleksandri kogudust teeninud õpetaja Villu Jürjo sõnul väärriks Miller mälestuskivil eraldi äramärkimist.

Kahetsusväärset ei toeta Eesti Tööraha kommuuni ohvrite mälestusmärgi rajamist Narva Aleksandri kiriku krundile ei Narva linnavalitsus eesotsas linnapea Katri Raikiga, ega ka kirikus tegutsev EELK Narva Maarja kogudus. Selle mälestusmärgi parem asukoht oleks tööraha kommuuni ohvrite hukkamispaigas või Narva Siiverti kalmistul, teatavad nad kokkulepitult.

Jääb arusaamatuks, kust tulevad sellised käsuliinid. Tekib paralleel Viljandiga, kus aasta eest tuldi välja ideega küüditatute mälestusmärk linna keskelt mõisa pargist linnast välja surnuaeda viia. Mälestuskivid, mis räägivad meile olulistest ajaloosündmustest, peaksid asuma ikkagi linnaruumis.

Kõigil, kes soovivad mälestusmärgi rajamise ideele oma toetust avaldada, palun võtta ühendust Narva Muinsuskaitse Seltsiga n.m.selts@gmail.com

Tea Kurvits
peatoimetaja

Tea Kurvits

Ajakiri "Kultuur ja Elu" tõe jäälil

Juba
63
aastat

Telli ajakiri koju

interneti teel –
veebilehelt SIRVI.EU:
<https://sirvi.eu/ajakiri/kultuur-ja-elu/>
või Eesti Posti postkontorites kohapeal.

14 € aastakäik
(4 numbrit)

www.kultuur.elu.ee

tellimisindeks 78166

SISUJUHT

4 Eerik Purje – eestlasi paneb kokku hoidma ainult ühine oht. Eerik Purje esindab kõige nooremaid eesti poisse, kes Teises maailmasõjas Saksa mundris Eesti eest välja astusid, samal ajal on ta kirjanikuna kõige vanem neist eestlastest, kes lahkusid kodumaalt 1944. aastal.

FOTO: KERLY ILVES

10 100 aastat kaksikutest õe Ilse ja vend Kaljo Raidi sünnist. Ilse pühendas end kunstile ning Kaljost kujunes armastatud helilooja, muusik ja pastor.

12 Tõeline tõde Estoniast on siin. Estonia hukk on üks kummalisemaid ja traagilisemaid õnnetusi Eesti lähiajaloo. Püüame anda vastuse laevahuku tegeliku põhjuse kohta.

15 Eesti mehed Teises maailmasõjas. Kaks Eestit okupeerinud suurriiki sundisid meid sõdima võõrastes mundrites mõlema vaenupoole vägedes.

20 Haapsalu sõjasuvel 1941. Peatükk raamatust „Lääne-maa Teises maailmasõjas“.

24 Arvi Vainomäe – läbi sõjakeerise Austraaliasse. Noore poisina astus ta Saksa tööteenistusse, ühines Eesti diviisiga Saksamaal, järgnes haavata saamine ja elu põgenikelaagris ning täismehheaastad Austraalias.

34 Eestlased – unikaalne väikerahvas. Eestlastel lasub väikerahvana kohustus seista maailma rahvastiku hea käekäigu eest ning vältida enneaegset assimileerimissurma.

36 Üks tont käib mööda maailma – koroonatont. Pühaks ajukahiks selle tondi vastu on ühinenud kõik vana Euroopa jõud, paavst ja tsaar.

38 Eesti taasiseseisvuse hind. Meenutame Eesti taasiseseisvuseni viinud võtmetähtsusega sündmusi.

44 Tallinna–Helsingi tunnel võib rikkuda viimsilaste joogi-vee, selgus Tartu Ülikooli, Tallinna Tehnikaülikooli ja Eesti Geoloogiateenistuse ühisest maapõueuringust.

46 Molotovi-Ribbentropi pakti elloost. Varsavi luuregrupi edastatud luureinfo aitas kaasa Molotovi-Ribbentropi pakti sünnile ja Balti riikide hävingule.

58 Massimõrvar Stalini matus. Nad tulid hüvasti jätma Venemaa kangeima pojaga. Ühed tulid tõelises leinas, teised tulid uudishimust, kolmandad tulid niisama.

63 Säilitagem vabadussõjaga võidetud vabadus! Kui eesti rahvas vaikivat ajastut hukka ei mõista, siis võib ajalugu jälle korduda.

64 Maret Petai päevik. Terve perega Venemaale küüditatud lapse üksinda ettevõetud raske teekond tagasi Eestisse 1947.

68 Ita Ever – 90. Eesti üks armastatumaid näitlejaid Ita Ever tähistas oma 90. sünnipäeva. Avaldame mõned eredamad hetked näitleja elust ja lavalookest.

74 Krahv Karl Wilhelm von Toll pärines vanast saksa soost, mis oli tuntud alates XI sajandist. Tollide suguvõsa asus Liivi- ja Eestimaal ja oli üks vanemaid Eestimaal elanud baltisaksa suguvõsasiid.

SILVIA LEITU / FOTO AUCTIONNET

77 Silvia Leitu – imelised akvarellid. Eesti Rahva Muuseumis saab vaadata pagulaskunstniku meisterlikke akvarellijoonistusi Eesti rahvarõiva teemadel.

ARHIIVIFOTO

KAANEL: EESTI MEHED TEISES MAAILMASÕJAS
FOTO: FACEBOOK/ OTOFOTO

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Kõleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • www.kultuur.elu.ee
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

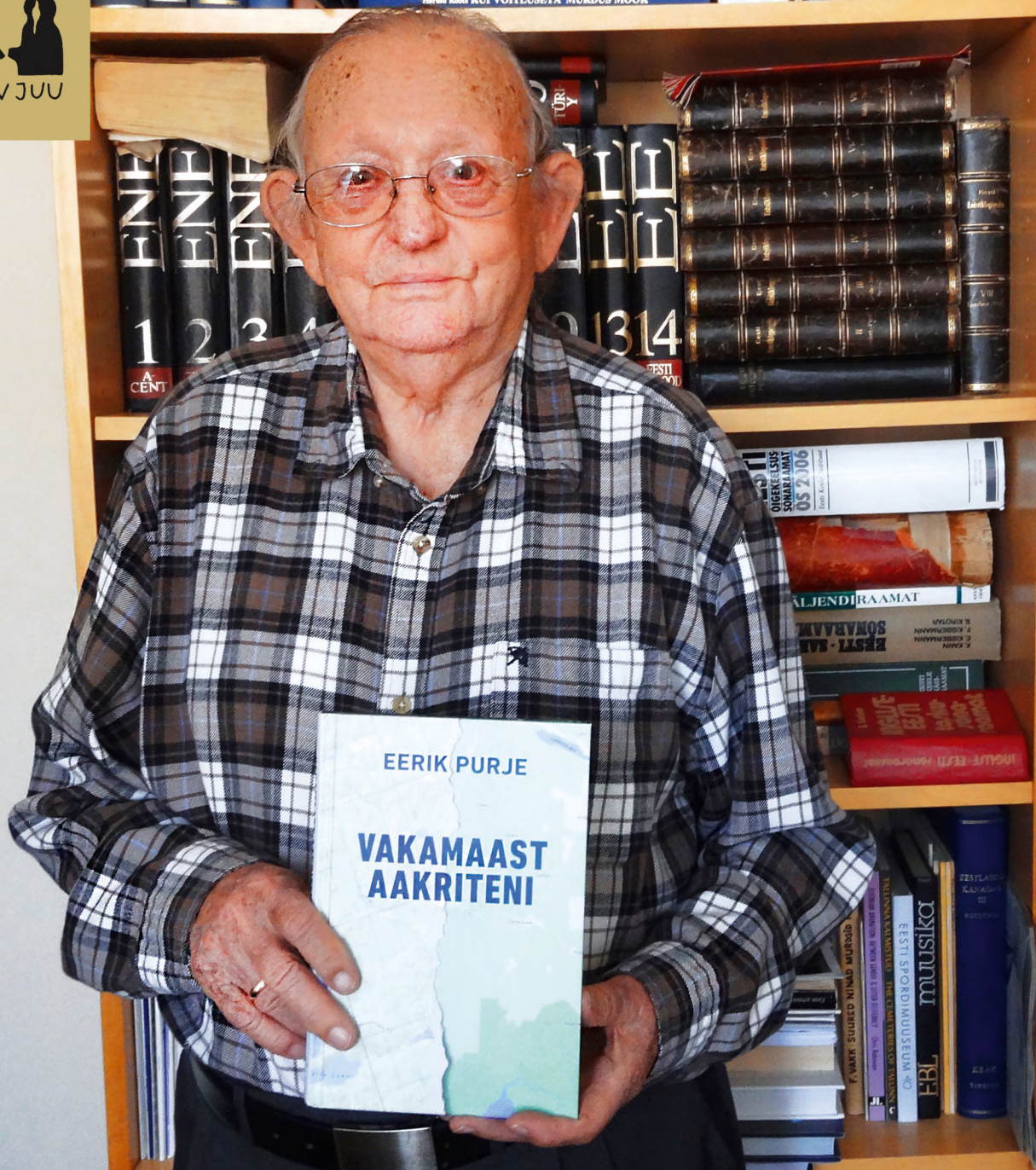

FOTO: KAI KIILASPEA

Eerik Purje – eestlasi paneb kokku hoidma ainult ühine oht

Eerik Purje esindab kõige nooremaid eesti poisse, kes Teises maailmasõjas Saksa mundris Eesti eest välja astusid, samal ajal on ta kirjanikuna kõige vanem neist eestlastest, kes lahkusid kodumaalt 1944. aastal.

JAANIKA KRESSA

Soov kahte Eestit ühendada teeb talle au. Ja elupagas, mis on kogutud, elades Saksamaal, Austraalias ja Kanadas, annab jõu, et seda saavutada.

Oled hetkel vist ainuke eesti kirjanik eksilil, kes 1944. aastal maapakku läinud, olles juba täiskasvanu. Kas see viimane-olemine lisab vastutust? Jah, olin lahkudes 17-aastane „täiskasvanu”. Kuid teadlikult langetasin selle valusa otsuse küll. Selles kirjanike kategoorias olen vist tõesti ainuke. Eks see teadmine muidugi lisab vastutust, kohustab kirjutama murrangulistest aegadest ja sündmustest, milles ise oled osalenud.

Sinu looming on Eestis tuntud, sest väga paljud raamatud on ilmunud ka Eestis. Kui palju raamatuid sa oled üldse kirjutanud ja kuidas su kirjanikutee algas?

Välja arvatud mõned esimesed isekirjastuslikud üllitised – kolm luulekogu ja üks kimbuke vesteid ja muid lorijutte – on kõik mu raamatud ilmunud Eestis. Mu luule koondkogu „Tunglaid ja teri” andis välja kirjastus Kentaur aastal 2005. Proosat olen avaldanud alates aastast 2011, kui õnneliku juhuse tõttu tekkisid head sidemed Argo kirjastusega. Täna on mul nende vahendusel ilmunud kaheksa raamatut. Esimesed neli on

FOTO: ERAKOGU

memuaristika – mu enda mälestused pluss kolmest raamatust koosnev sari umbes viiekümne kaaspagulase saatuslugudest. Üks neist on siinpool ka inglise keelde tõlgitud. Vahepalaks valik Kargu Karla vestetest, mis on Toronto eestlaste häälekandjas Eesti Elu ilmunud ja mõnevõrra Eesti lugejaskonna jaoks ümber kohandatud. Kaheköiteline romaan „Aja puudutus” ja „Puudutuse aeg” on siiani teadaolevalt ainus, mis käsitab kogu pikka põgenikuteed. Algab sõjaeelsest vabariigist ja lõpeb taas-

**Koos relvaven-
dadega EV 100.
juubeliaktusel
Torontos.
Võitlejad vasa-
kult William
Mandra,
Soomepoiste
Klubi esimees
Ylo Mark Saar,
Lennuväepois-
te Klubi esimees
Eerik Purje, Paul
Uustalu.**

Kui suur osa sinu raamatutest on tõsielul põhinevad, kui palju on neis autori fantaasiat? Mis on sinu kui kirjaniku missioon? Kes on su lugejad?

Praktiliselt kogu mu proosatoodang on tõsielul põhinev. See kehtib õieti ka mu ainsa romaani puhul, kus tegelased on küll välja mõeldud, õieti mitmest prototüübist kokku traageldatud, kuid peaaegu kõik olulised sündmused on tegelikult elus juhtunud. Selles leidub siiski ka omajagu fiktiivset, on lisatud autori fantaasiast sündinud kirjanduslikku võrtsi. See ongi osa minu missioonist – kõndida läbi kõik pika pagulaspõlve erietapid. Mu peamine missioon on siiski lähendada kodu- ja väliseestlasi üksteisele, süvendada paremat vastastikust mõistmist. Ühes mu mälestuste sarja raamatus toon isegi sisse kolm inimest, kes pärast taasiseseisvumist Eestisse tagasi läinud; ja kaks, kes võinuksid 1944. aasta sügisel põgeneda, kuid otsustasid jääda. Kes on mu lugejad? Seda sooviksin

“Praktiliselt kogu mu proosatoodang on tõsielul põhinev.

— EERIK PURJE —

iseseisvunud Eestis. Viimasena 2020. aasta lõpupoole ilmunud „Vakamaast aakriteni” on täiesti eripalgeline teos, mille žanrit ma ei oskagi õieti määratleda.

ma ise kangesti teada. Igatahes leidub neid Eestis kaugelt rohkem kui välismaal.

Millega on seletatav sinu ladus ja väljendusrikas eesti keel? Kuidas oled suutnud selle nii pikkade pagulasaastate jooksul säilitada?

Eks iga inimene hoiab alles selle, mis tema meelest hoidmist väärib. Minu huvi eesti keele vastu on alati olnud tugev. Saksamaal Hanau põgenike-laagri gümnaasiumis lihvis seda õpetaja Maria Tork, hea eesti keele tundja. Sellele ülimalt kohusetruule pedagoogile tahaksin siinkohal teha sügava kummarduse. Suure tänu võlgnen ka Eesti-poolseile toimetajaile, kes on mind aidanud tänapäevase eesti keele osas.

Sinu sünniaastaga – 1927 – poisid 1944. aasta veebruari üldmobilisatsiooni alla ei kuulunud. Kuidas algas sinu sõjatee? Mis tundega ja miks läksid sõdima? Kas sel hetkel oli veel pisutki lootust?

Minu mobilisatsioon tuli sama aasta augustis. Võeti kaks aastakäiku korraga. 1926. aasta poisid värvati riigitöteenistusse, kuhu keegi neist ei jõudnud. Kõik saadeti enne lagunevale rindele täienduseks. Minu

FOTO: KERLY ILVES

“Eks iga inimene hoiab alles selle, mis tema meelest hoidmist väärib.

— EERIK PURJE —

aastakäik läks lennuväe abiteenistusse. Mobiliseeritutega liitus ka palju nooremaid vabatahtlikke. Sel ajal ei osanud me midagi loota. Teadsime, kelle vastu me läheme ja sellest piisas.

Mitu väljaõpet jõudsid saada ja kas osalesid ka mõnes lahingus?

Lahingusse ma ei sattunud, kuid paar päeva rindel veetnud olen küll. See oli juba enne lennuväe abiteenistusse astumist. Olen Peipsi-äärne Tartumaa poiss. Enne kui mobilisatsioonikutse koju toodi, tuli omakaitselasena minna Kolkjasse rannakaitsesse, tõkestama vene partisane tulemast üle Peipsi. Siis moodustati noorematest meestest lahingkompanii ja meid saadeti Kavastu mõisa alla Emajõe suursoo põhjakaldale. Lõunapoolt oli oodata punaarmee pealetungi. Kükitasime ühe päeva pajupõdsastes Vene lennukite pommide ja pardarelvade tule all, õhtuks oli meil kaks surnut ja kaks haavatut. Järgmisel hommikul otsustasime väikese grupiga sealt lahkuda ja järgneda mobilisatsioonikutsele. Saime Tartust veel viimase rongiga Tallinnasse. 1926. aasta poisid kogunesid Kloogale, meie Pirita-Kosele.

Esimese väljaõppe sain Tapal. Peale saksa rivikäskluste ja Hitleri tervituse suurt midagi ei õpetatud.

Tõsisem väljaõpe toimus järgmise aasta algul Saksamaal Greifswaldis, kus meid treniiti 3,7 cm õhutõrjekahurit käsitsema. Niipea kui sellega valmis olime, saadeti meid Taani 1. Eesti Tagavararügemendi juurde. Seal tegime natuke maastikuõpet ja käisime raudteevalves, et takistada Taani partisane raudteed mineerimast. See kestis kuni enne sõja lõppu Berliini kaitsele saatmist. Sinna me õnneks ei jõudnud.

Siinkohal peaks veel selgitama, et meie lennuväe abiteenistustlase nimetus kadus varsti peale Saksamaale jõudmist. See oli Sudeedimaal, Egeri (Cheb) jaotuslaagris, kui ootamatult hakati kasutama nimetust SS-Zögling. Keegi meile midagi ei seletanud, äkki olime SS-i kasvandidud ja kogu lugu. Vormid jäeti samaks, väljaõppel allusime lennuväe juhtkonnale, kuid ise olime SS-lased. Taanis Eesti üksuse juures olime küll juba grenaderid. Vahepeal sai osa meist, mina kaasa arvatud, selga vanad kulunud SS-mundrid. Suhtelised korralikud ja ilusad abiteenistustlase mundrid pidime loovutama.

Kuidas tuli otsus koos sakslastega Läände lahkuda? Nagu ma aru saan, oli see teadlik valik, oleks võinud ka kõrvale hüpata. Nii paljud uskusid, et inglased aitavad ja Valge Laev tuleb, noored mehed jäid eesti metsadesse seda ootama.

Jah, ära hüppajaid oli palju. Ainult umbes kolmandik meist jõudis läänemaailma. Meie patarei Tapal koosnes põhiliselt Järvamaa ja Tartumaa poistest. Vist enam kui pooled järvaikaist lasid jalga. Täiesti mõistetav, paiknesime lahkumishetkel neile tuttavas ümbruses. Ei usutud, et noori poisse liiga karmilt repressseeritaks, ja lühiajalist sõjaväeteenistust oli ehk võimalik maha salata. Lisaks juhtusid meie patarei sakslastest alljuhid olema mõistlikud mehed, kes oskasid õigel hetkel silma kinni pigistada. Sõjaoludes pole desertöörade maha laskmine mingi haruldus. Ka meie

Erik noore lennuväepoisina.

FOTO: ERAKOGU

poisse olevat kuuldavasti mõnel pool selline saatustabanud.

Tartumaa poisid jäid vist kõik oma üksuse juurde ja läksid koos sakslastega Kuramaale. Meie kodud olid juba venelaste valduses. Enda kohta pean ütleva, et oleksin vist igal juhul läinud. Mitte suurest tarkusest ega ettenägelikkusest, vaid „kõhutundest”, mille järgi kriitilistel hetkedel ikka talitatakse. Polnud ju sellist tunnet, et lahkume kuigi pikaks ajaks. Oma arenemiselt olin tollal veel

üsna „maavillane ja kodukootud”, kuid Valget Laeva ma ei uskunud. Ei oska öelda, miks. Mäletan, et veel Mõisaküla jaamas, kui rong meid üle Läti piiri viis, veensime koos sõbraga paari ära hüppamist kaaluvat poissi sellest mõttest loobuma,

Kirjeldad mitmes raamatus Zedelgemi laagrit. Mida see endast kujutab ja miks eestlased sellest vaikivad, samal ajal kui lätlased on sinna oma meeste mälestuseks lausa mälestusmärgi püstitanud? Mida üks vangilaager ikka endast kujutab? Kuurort see muidugi ei olnud. Eluasemeks olid kõledad laske-

“Oma arenemiselt olin tollal veel üsna „maavillane ja kodukootud”, kuid Valget Laeva ma ei uskunud.

— EERIK PURJE —

moonalaod. Saime omajagu külma ja nälga kannatada. Meeleolule mõjus kõige rusuvamalt petlik viis, kuidas meid sinna toimetati. Enda arvates läksime inglise abiteenistusse. See just oli meile teadlikult ette söödetud,

NETFIT
myfitness ONLINE

**KODUKONTOR?
EI, KODUKLUBI!**

- / 24/7 treeningvõimalus
- / MyFitnessi treenerid
- / üle 200 erineva treeningvideo

UUELE LIITUJALE: 14 päeva tasuta!

Kampaania kestab kuni 31.05.2021

netfit.ee

Erihind:
9,95 €/kuu!
(tavahind 19 €)

et mehed laiali ei jookseks. Enne seda UKleis olime ju tegelikult interneeritud sõdurid, mitte vangid.

Eks lätlased ole ikka eestlastest ettevõtlikumad sellistes asjus. Neid oli seal ka palju rohkem. Iga piklik okastraadist „puur“ mahutas kolm tuhat meest. Lätlasi oli kaks puuritäit ja üksikud, kes sinna ära ei mahtunud, olid meie hulgas, samuti väike grupp leedu vabatahtlikke.

Jüri Lina puudutab oma viimases filmis „Praod fassaadil“ muu hulgas teemat, et saksa sõdureid suri pärast sõda liitlaste surmalaagrites rohkem kui sõjategevuses. Kas Zedelgem oli ka üks niisugune laager? Kuidas kommenteerid bolševike liitlaste (inglaste, prantslaste ja amide) käitumist saksa sõjavangidega?

Ma ei ole mainitud filmiga tuttav, kuid olen samateemalist kirjandust lugenud ega imesta, kui see väide tõele vastab. See pole populaarne teema. Sakslased ise, kes sellest kõige rohkem teavad, põevad oma natsikompleksi ega julge iitsatadagi. Nii palju kui teada, kohtlesid ülalmainitud kolmest ameeriklased saksa sõjavange kõige karmikäelisemalt. Seda on kinnitanud ka paljud eestlased, kes nende vangistuses viibisid. Prantslased kasutasid olukorda võõrleegioni koosseisu täiendamiseks. Üks nende kätte vangi langenud eesti sõdur, keda usutlesin, jutustas, kuidas teda peeti kaks nädalat söömata. Siis hakati peibutama juttudega, kui hästi võõrleegionäre toidetakse. Sellises seisundis kirjutad alla igale lepingule, kas või eluaegsele. Tema ja ta kaaslased pääsesid viie aastaga.

Inglased oli kahtlemata kõige korrektsemad. Ka Zedelgemi on mõnes trükises surmalaagriks nimetatud. Ma ei tea, kas teadmatusest või rumalusest, kuid võin kinnitada, et täiesti ülekohtuselt. Loomulikult kannatasime tühja kõhtu, mis eriti kasvuaegsete noorte juures tunda andis. Toidu kvaliteet oli aga rahuldav. Ega meid Saksa sõjaväeski ei nuumatud.

Mis peaasi – meid ei alandatud, meie kallal ei kasutatud vägivalda. Ka alandavat kohtlemist olime pigem pidanud taluma sakslastest juhtkonna poolt. Meil oli vangilaagris oma laulukoor ja väike orkester, peeti harivaid loenguid ja jumalateenistusi. Noortel oli võimalik tegelda skautlusega, mis tähendas soojas plekkbarakis ahjusuu ees vestlemist ja laulmist. Surmajuhumeid oli vaid üksikuid. Pole teada, et ainsatki oleks põhjustanud elamistingimused laagris. Muidugi ei tea ma öelda, kas ja kuivõrd halvemini koheldi sakslasi, kuid ma ei usu, et nende käsi oleks väga palju halvemini käinud.

Kuidas eestlased ise suhtusid sõduritesse? Kas tuli ette ka hoiakut, et „meie oleme apoliitilised põgenikud“

“Eestlasi paneb kokku hoidma ainult ühine oht – tõsine oht, nagu Peipsi kalureil Juhan Liivi jutustuses.

— EERIK PURJE —

FOTO: ERAKOGU

ja ära sina, saksa vormis võidelnud sõdur, meid kompromiteerima tule“?

Leidus tõesti kaasmaalasi, kes pärast sõja lõppu püüdsid sõduritele teha takistusi laagrisse pääsemiseks ülalmainitud põhjusel. See oli kibe kogemus – needsamad inimesed pääsesid ju põgenema vaid tänu sõduritele, kes ennastsalgava visadusega Narva all punaarmee sissetungi tõkestasid. Selliseid juhtumeid oli siiski vähe. On kurb, et neid üldse oli. Isiklikult võisin kogeda täpselt vastupidist. Sattusin USA tsoonis laagrisse, mille juht, kes ise polnud sõdurikuube kandnud, tegi omalt poolt kõik võimaliku, et sõdurid laagrisse pääseksid.

Oled nüüdseks suurema osa elust viibinud nn Välis-Eestis. Millised inimesed olid või on väliseestlased, kas nad hoidsid kokku või kaebasid üksteise peale? Mis on või olid teemad, mis sealseid kogukondi lõhestasid?

Nad on täpselt samasugused kui kodueestlased, samade vigade ja voorustega. Eestlasi paneb kokku hoidma ainult ühine oht – tõsine oht, nagu Peipsi kalureil Juhan Liivi jutustuses. Niipea kui Jaagul jalad põhjas, kaob vennaarm, ununevad antud lubadused. Emigratsioonimaadel võis tõdeda, et mida väiksem eestlaste kogukond, seda üksmeelsem. Mida suurem, seda killustatum. Kõige rängemalt lõhestas pagulaskonda VEKSA tegevus. Tekkis kaks äärmust: ühed leidsid, et mingil juhul ei tohi külastada okupeeritud Eestit; teised väitsid, et seda peab tingimata tegema. Mõlemas hoiakus oli omajagu tõtt. Kahju tegid eestlusele need, kes oma hoiakut ainuõigeaks pidasid ja teisitimõtlejaid vaenlasteks sildistasid.

Kuidas suhtuti kodueestlastesse? Kõigil oli ju siia jäänud pereliikmeid ... Teadmine, et kusagil, olgu või ookeani taga, on päris- ehk vanaaegne eestlus veel olemas, andis meile tohutult jõudu, vähemalt ühele osale meist.

Sama tunti siinpool. Vähemalt paguluse algaastatel oli see nii. Usuti kaljukindlalt õiguse võidusse, kohekohe olime valmis naasma vabale kodumaale. Mida pikemaks venis ooteaeg, mida enam süvenes eraldatus, seda enam hakkas maad võtma lootusetus. Teadmatusest sündisid väärkujutlused, kasvas vastastikune umbusaldus. Olen veendunud, et Eestis oli samamoodi.

Mis aastal kaotas Eesti oma vabaduse? Oli see 1939, 1940 või hoopis 1934?

Selle küsimuse jätaksin meelsamini ajaloolaste vastata. Ajaloohuvilisena arvan, et kaotasime vabaduse jupikaupa. Kõik mainitud aastad oli omamoodi murrangulised. Amatöörfilosoofiks hakates võiks küsida: kui vaba on Eesti praegugi? Kui vaba on ükski rahvas üldse kunagi? Kel ühtki okupanti parajasti kukil ei ole, see hakkab ise oma vabadust piirama.

Milline Eesti taastati 1991. aastal? Kas vaikiva ajastu Eesti? Hinnang 1934. aastal riiki pööranud diktaatoritele on ju andmata tänase päevani. Veelgi hullem, neile püstitatakse aina uusi mälestusmärke!

Selle kohta hinnangut andma ei pea ma end pädevaks. See taastamisprotsess toimus ilma minu abita ja ma pole selles taastatud riigis ka elanud. Eemaltvaatajana tunnen, et peaksin kriitiliste kommentaaridega ettevaatlik olema.

Julgen siiski küsida: mida eemaltvaatajana arvad Eesti hetkepoliitika?

Kahjuks tundub, et on liiga palju parteidevahelist võimuvõitlust, mille juures rahva heaolu kipub jääma teisejärguliseks. Meil on palju poliitikuid, kuid vähe riigimehelikkust. Erinevust nende vahel defineeriksin laenatud väljendiga: poliitik mõtleb järgmistele valimistele, riigimees mõtleb järeltulevatele põlvedele.

FOTO: MERIKE PURJE

Eerik koos abikaasa Ilmega.

FOTO: ERAKOGU

Räägiksid ehk natuke oma perekonnast?

Minu perekond on juba pikemat aega olnud kaheliikmeline. Tütar oma perega elab meist pisut eemal, oleme abikaasa Ilmega jäänud omapead. Ilme on iga mu raamatu käsikirja esimene lugeja ja kõige otsekohelem kriitik. Ei jäta midagi ütlemata ega hakka ilustama, kasutab abielunaise eesõigust. Pean olema tänulik ta

Millest räägib su viimane raamat „Vakamaast aakriteni”? Jäid algul ses osas pisut ebamääraseks.

See on minu enda jaoks mu kõige olulisem raamat, südametäiega alustatud ja südamevaluga lõpetatud. Olen alapealkirjas kasutanud väljendit „monodialoog”, kuid soovin, et sellest saaks dialoog. Tahaksin teada, kas mu rahvuslik sõnum jõuab lugejani. Oleksin õnnelik, kui igaüks, kes on lugenud Tõnu Õnnepalu 2019. aastal ilmunud raamatut „Aaker”, tutvuks vastukaaluks ka minu raamatuga.

Kas võib loota, et sinu sulest veel midagi ilmub? On midagi uut käsil?

Mis puutub kirjutamisse, siis jah. Kirjutamisest loobumine käib mulle üle jõu. Iseasi on, kas ma enam midagi avaldan. Kui kord midagi valmib, siis pean kõigepealt veenduma, et ma ise sellega rahule jään. Vastan nagu vana hiidlane, kellelt küsiti, kas ta on kogu oma eluaja kalapüügiga tegelenud: veel mitte. **K&E**

“Meil on palju poliitikuid, kuid vähe riigimehelikkust. Poliitik mõtleb järgmistele valimistele, riigimees mõtleb järeltulevatele põlvedele

— EERIK PURJE —

kadunud emale, kes ta eestikeelsena üles kasvas. Kodumaalt lapsena lahkununa ei ole ta kuigi palju eestikeelset haridust saanud.

Kaksikud Ilse ja Kaljo Raid.

100 aastat Ilse ja Kaljo Raidi sünnist

Märtsi alguses 100 aastat tagasi sündisid Tallinna külje all Nõmme linnas kaksikud Ilse ja Kaljo. Perenimi oli neil sel ajal veel Ramann, mis eestistati aga peagi Raidiks. Kodus ootas kaheaastane „suur” vend Evald. Kaksikute nimed polnud juhuslikud: Saksamaal Harzis on Ilse-nimeline kalju, mis inspireeris vanemaid panema lastele nimed Ilse ja Kaljo.

JAANIKA KRESSA

FOTOD: ERAKOGU

Kaljo läks venna Evaldi eeskujul õppima Jakob Westholmi gümnaasiumi, seejärel omandas ta muusikalise hariduse Tallinna konservatooriumis August Karjuse tšello- ja Heino Elleri kompositsiooniklassis, orkestreerimist õppis Olav Rootsi juures. Lõputööna kirjutas ta sümfoonia do-minoor, milles püüdis edasi anda sõjaaja rasket olukorda ja selle tõttu inimese eemaldumist Jumalast. Samal ajal töötas ta Estonia teatri

orkestris ja Riigi Ringhäälingu sümfooniaorkestris ning tegutses koorijuhina Nõmme Baptistikoguduses, kirjutades ka koorilaule.

Kaljo lahkus Eestist 1944. aastal Rootsi, kus õppis Stockholmi ülikoolis usuteadust. 1946. aastal liikus ta Ameerika Ühendriikidesse, jätkates enese täiendamist nii usuteaduse, tšello kui heliloomingu alal. 1954. aastast alates elas ja töötas Kaljo Raid Torontos. Ta pidas 35 aastat Toronto Eesti Baptisti kiriku pastori ametit. Kaljo oli päikesena särav evangelist, kelle ilmumine tõi igal pool südamesse rõõmu ja esile inimeste parimad omadused. Ta rändas palju mööda maailma ringi, külastas eestlasi igas sadamas ja jäädvustas nende olemust lennukates reisikirjades.

Ilse jäi esialgu okupeeritud kodumaale vanemate eest hoolt kandma. Isa Juhan suri 1956. aastal, emakene Martha Helene elas kuni 1960. aastani. Mõlemad vanemad olid pärit Pärnumaalt ja puhkavad Tallinn-Nõmmel Hiiu-Rahu kalmistul.

Nüüd jäi Ilse täiesti üksinda. Tal oli küll palju sõpru ja isegi ustav teenijanna, kuid ta elas ikka täiesti vales maailmas ja igatsus kaksikvenna järele oli suur. Pisut leevendas olukorda laulmine Nõmme Baptistikoguduse laulukooris, esinemine nii klaverisaatja kui solistina. Venna laule laudes sai ta olla tema ligi. Korra õnnestus Ilsel venda külastada ja seejärel oli peas vaid üks soov: pääseda sinna päriks.

Eesti Raadio fonoteegis on säilinud helisalvestis kuulsa raadiomängu RAMETO 1966. aastal toimunud kevadkarnevalist, kus kostab ka väike intervjuu mänguasjadevabrik Teguri kunstnik Ilse Raidiga, kes on selleks puhuks valmistanud meetrikõrguse ronk Jaagupi. Ilse lubab seal, et kuna Jaagup on saanud väga populaarseks, võiks hakata ka lastele väikeseid Jaagupeid tegema.

Vabasse maailma

Toronto ajaleht Vaba Eestlane avaldas 12. oktoobril 1968. aastal loo

„Kunstnik Ilse Raid saabus Torontosse”: „Tallinna mänguajade tööstuse „Tegur” kunstnik-kavandaja Ilse Raid jõudis 30. septembril Moskvast Torontosse, kus ta asub elama oma kaksikvenna pastor ning helilooja Kaljo Raidi juurde. Ilse Raid on lõpetanud Tartu Pallase Kunstikooli prof. Vabbe maaliklassi ja tema poolt kavandatud kummist laste mänguasjad on suure populaarsuse võitnud nii Eestis kui ka mujal. Tema lelud on eksporditud enam kui kümnesse maasse. Samuti on tema töid esitatud mitmetel näitustel Venemaal ja mujal idariikides. Pühapäeval 13. oktoobril kell 6 õhtul laulab Ilse Raid Toronto baptisti koguduses 883 Broadview Ave.”. Lugu on ilmestamas pilt kaksikutest Toronto lennuväljal.

Pääsenud vabasse maailma, külastas Ilse võimalikult sageli okupeeritud kodumaad. Tema vennad sel ajal arusaadavatel põhjustel siia veel tulla ei saanud. Minu lapsemälestused tädi Ilse tulekust on, et see oli rohkem kui jõulud ja laulupidu kokku. Ta rääkis vähe, oli reserveeritud ja samas nii loomulik ja vaba ühtaegu, et tundus täiesti ebamaise olendina. Kõik see, mis ta ütlemata jättis, kõnetas rohkem kui ükskõik milline jutt. Just tema järgi sai alati fookust võtta, ta oli kompass, mis kinnitas, et väljaspool raudset eesriiet on reaalsus ja siinpool toimuv on uni.

Helilooja, muusik, jutlustaja

Kaljot õppisin tundma palju hiljem. Temast räägiti Nõmmel legende. Kui ta esimest korda tuli, olin juba suur. Okupatsioon küll veel kestis. Kaljo tulles oli Eesti rõõmu ja sära täis, teda lausa jumaldati ja ta vastas samaga, liigutades inimeste südameid.

1989. aastal pani Kaljo pastori ameti maha, pühendudes täie-

Helilooja, muusik ja pastor Kaljo Raid.

likult muusikale. Muidugi oli ta ka oma varasematel külaskäikudel Eestis sageli esinenud tšellistina, näiteks Nõmme Baptistikoguduse keelpilliorkestris, kus tema looming alati au sees ja esitamisel oli olnud.

Rohkesti ilu ja harmooniat loonud kaksikud Ilse ja Kaljo on oma sära ja soojusega mõjutanud paljusid südameid.”

Selle orkestri looja ja juht, minu isa Harri Kressa, pidas Kaljo Raidi oma esimeseks muusikaõpetajaks, kelle juhatusel ta poisikesena sõja ajal pilli oli mänginud.

20. märtsil 1990 oli Estonia kontserdisaalis Kaljo Raidi autoriõhtu. Esitati tema loomingut, millest mitu pala oli kirjutatud tema õpetajate ja eeskujude mälestuseks.

Esimeses osas said nimeliselt meeles peetud Kirill Tatar, Heino Eller, August Karjus, Ludvig Juht. Oli ka palve rahva pärast. Instrumentideks ikka ta lemmikpill tšello, lisaks viiul, kontrabass, klaver, orel ja inimhääled.

Helilooja Kaljo Raidi 75. juubelisünnipäeva tähistati 1996. aastal nii

tema uuel kui ka vanal kodumaal. Torontos tuli esiettekandele ooper „Tulised vankrid”. Libreto aluseks on kirjanik Ain Kalmuse samanimeline romaan, mille tegevus toimub kaugel ajaloos. Ometi oli Kaljo seda teost luues mõtetega 1944. aasta Eestis. Täpsemalt märtsipommitamise aegses Estonias. Kahjuks pole meie rahvusooper seda temale endale pühendatud teost tänaseni esitada soovinud, „Tulised vankrid” esitati kontsertversioonina Tartu Ülikooli aulas.

Kaljo Raidi looming nimekirjas on umbes 500 teost. Sinna kuuluvad neli sümfooniat, kammermuusikat, soololaule, kantaat „Õpetussõnad” ja koorilaulud. Tema muusika on kõlanud Euroopa ja Põhja-Ameerika kontserdisaalides, kirikutes, raadios ja televisioonis. Kaljo Raidi looming on maailmas kõlanud Neeme Järvi dirigeerimisel, suure ja tänuväärse töö oma kasuisa loomingut tutvustamisel on teinud dirigent Viljar Puu Weimann.

Kaljo Raidi häält on võimalik leida Pereraadio arhiivist, tema imelist sõnakasutust nautida lugedes 1998. aastal kirjastuses Logos ilmunud raamatust „Rännu-Raidi päris päevik”. See koosneb kahest osast: „Reisipäevik päikesest ja pilvedest” ning „Reisipäevik merest ja mägedest”. Esimene neist sisaldab ülestähendusi 1964. aastal toimunud ligi kolm kuud kestnud maailmareisist. Teine on päevik 1966. aastal tehtud 30-päevasest Lõuna-Ameerika matkast. Mõlemad raamatud olid Välis-Eestis ilmunud muidugi juba varem.

Ilsest kui kunstnikust on täna internetis jälg, et Toronto Eesti virtuaalne kunstigalerii müüb tema kahte natüürmorti hindadega 300 ja 800 dollarit tükk.

Kaljo lahkus igavikku 21. jaanuril 2005 oma kodus Richmond Hillis, Ilse 6. detsembril 2012 Ehatares. Rohkesti ilu ja harmooniat loonud, oma sära ja soojusega paljusid südameid mõjutanud kaksikud on maetud Toronto Yorki kalmistule. **K&E**

Prof. Vabbe õpilasena Tartu Pallase Kunstikooli lõpetanud Ilse Raidi maalitud natüürmort.

Tõeline tõde Estoniast ON SIIN

FOTOD: WIKIMEDIA COMMONS

Estonia hukk on üks kummalisemaid ja traagilisemaid õnnetusi Eesti lähiajaloo. Viimasel ajal on avalikkuses esitatud terve rida uusi asjaolusid Estonia huku põhjuste kohta, mis on esile kutsunud ka arvukalt vandenõuteooriaid. Püüame järgnevalt anda vastuse laevahuku tegeliku põhjuse kohta ja seda 99% kindlusega.

MATTI KURVITS, insener-konstruktor

Tähtsaim küsimus: mis purunes kõige enne ja miks purunes?

Kuna visiiri kinnitustaladel hingede plaatkõrvad olid aladimensioneeritud (vt tugevusarvutust), siis metalli väsimuse tõttu purunes 1994. aastal 28. septembril kell 00.47 kõige esimesena visiiri vasakpoolse kinnitustala hinge vasakpoolne plaatkõrv (ristlõigetes S_1 ja S_2). Seejärel purunes parempoolne plaatkõrv. Veidi hiljem purunesid parempoolse kinnitustala plaatkõrvad. Kohe nende järel purunesid kangi põhimõttel järgemööda mõlemad küljelukud (kõrvad visiiril).

Kell 00.55 – 1.11. Visiir põrkus vastu esimest põiktala (tekipiim). Visiir „näris läbi” selle põiktala ja 36 cm laiuse tekiplaadistuse umbes 16 minuti jooksul kinnitustalade all olevate plaatkõrvade „abil”, visiiri ülisuure massi (64 tonni) ja suurte veemasside pulseerivate löökide (kuni 12 tonni) mõjul vasakule küljele. See tekitas kriipivat heli, mis sarnanes laeva liikumisega rüüsjäas. Seda kuulsid paljud tunnistajad. Kuna visiir oli juba siis ülemises osas umbes 30 cm võrra avatud, paiskus pidevalt surve all vett rambi külgede vahelt laeva sisse.

Kell 1.11. Juba siis oli visiir praktiliselt kinnitusest lahti. Visiir vajus ettepoole, rammis rampi, purustas järgemööda kõik kuus rambi kinnitust. Kuna ramp jäi visiiril oleva kaitsekarbi sisse, siis ramp „suunas” visiiri kindlalt otse ettepoole, samas purustades käiturite kinnitused laeva korpusel. Lõpuks purustas kangi põhimõttel visiiri alumise luku (Atlandi luku) kõik kolm plaatkõrva laeva korpusel. Loomulikult kõik need purunemised tekitasid paukuvat häält, mida kuulsid paljud tunnistajad. Sellest ka jutud plahvatustest.

Kell 1.14. Visiir vajus alla, vastu pirn-vööri, saades ise eesosas vigastatud, ja vajus mere põhja.

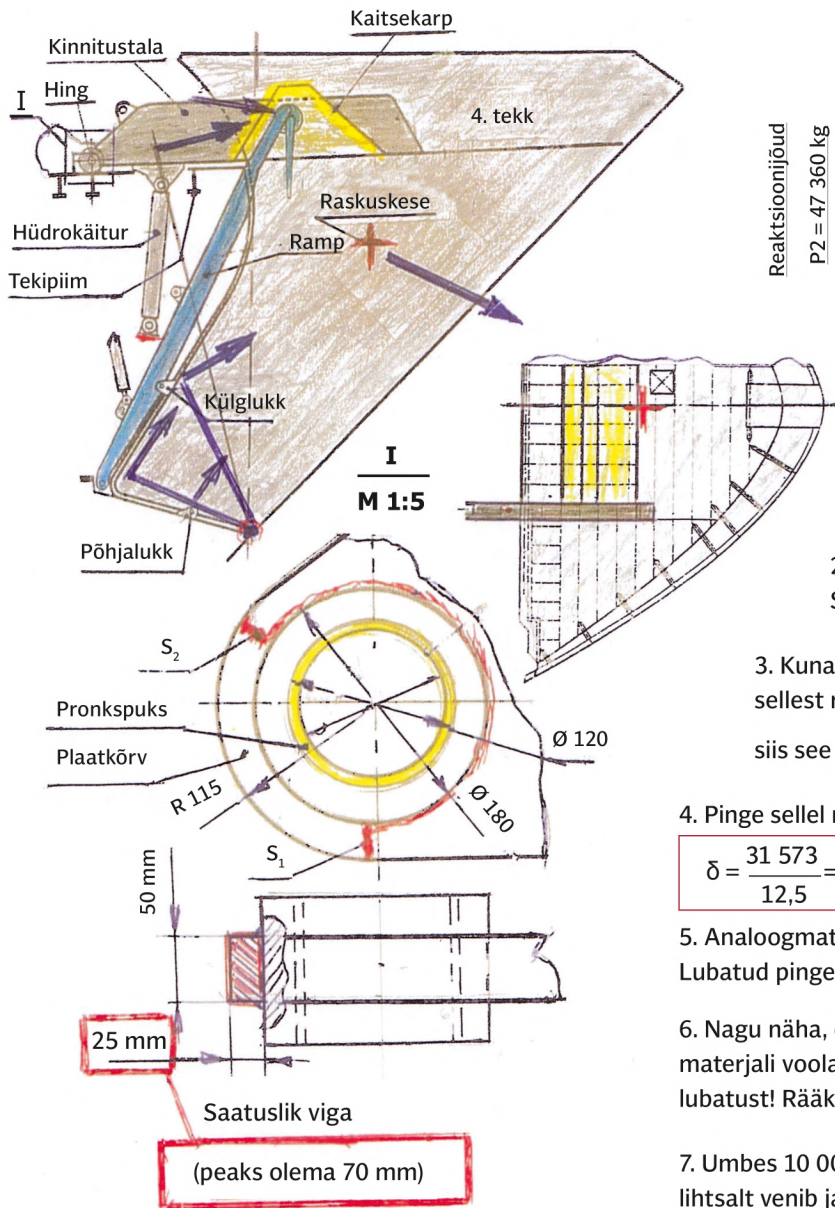
Kokkupõrge allveelaevaga

ESTONIA liikus Rootsimaal suunas uljalt edasi visiirit ja avatud rambiga, hakkas kiiresti täituma veega, kaldus paremale poole kreeni. Estonia juhid otsustasid viia laeva madalamale veekohta Hiiumaa suunas ja keerasid laeva järsku vasakule ümbersõiduks pöörderaadiusega umbes 110 meetrit. Järsul pöördel vasakule kaldus laeva sees olev vesi inertsit tõttu kiiresti paremale poolele ja sellega suurendas järsku ka kreeni umbes 37 kraadini. Punkt C (vt joonist) oli sel ajal umbes 7–8 meetri sügavusel.

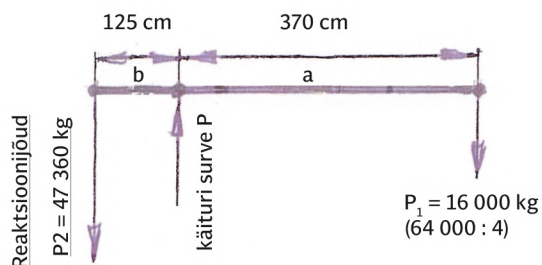
Kell 1.21. Laev keeras väga järsku ja ootamatult otseliikuvale vastutulevale Rootsi allveelaevale ette. Allveelaevnikud ei suutnud seda kokkupõrget vältida. Selle tagajärjel tekkis laeva paremale küljele umbes 1,6 m² suurune auk, millega seletub ka laeva väga kiire uppumine. See oli ka kõige kõvem ja kõige viimasem pauk („plahvatus”).

Visiiri kinnitustala hinge plaatkõrva (ligilähedane) tugevusarvutus

Vöörvisiiri ja -rambi seadmed

Ühele plaatkõrvale mõjuv reaktsioonijõud

1. Reaktsioonijõud plaatkõrvas

$$P_1 \times a = P_2 \times b$$

$$16\,000 \times 370 = X \times 125$$

$$X = \frac{16\,000 \times 370}{125} = 47\,360 \text{ kg}$$

2. Pingestatud kriitilised ristlõiked:

$$S_1 = S_2 = 5,0 \times 2,5 = 12,5 \text{ cm}^2$$

3. Kuna praktiliselt (ülestõstmise alguses 30°...40°) 2/3 sellest reaktsioonijõust mõjub pinnale S₁,

$$\text{siis see jõud on: } P_4 = \frac{47\,360 \times 2}{3} = 31\,573 \text{ kg}$$

4. Pinge sellel ristlõikel on:

$$\delta = \frac{31\,573}{12,5} = 2526 \text{ kg/cm}^2 = 25,26 \text{ kg/mm}^2$$

5. Analoogmaterjali teras 35 voolavuspiir $\delta_T = 28 \text{ kg/mm}^2$ Lubatud pinge $[\delta_p] = 1200 \text{ kg/cm}^2$

6. Nagu näha, on pinged ühes plaatkõrvas väga-väga lähedal materjali voolavuspiirile. Pinge on umbes kaks korda suurem lubatust! Rääkimata tugevusvarust.

7. Umbes 10 000 korda koormatud voolavuspiiri läheda metall lihtsalt venib ja väsis. Väsinud metall aga peab purunema ja see PURUNESKI.

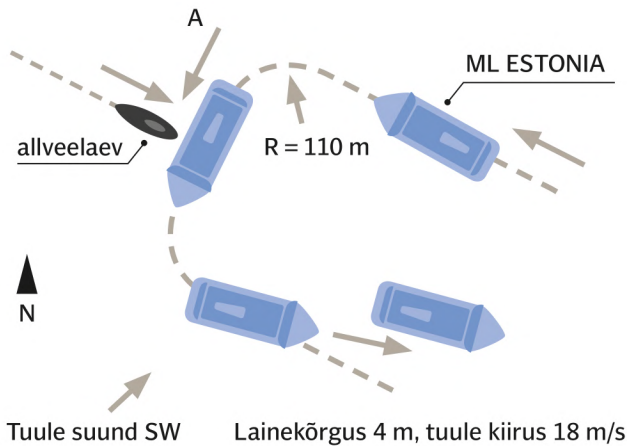
Andmed:

- visiiri mass – 64 000 kg
- visiiri kinnitustalad – 2
- kinnitustalal plaatkõrvade arv – 2
- kaugus käiturist raskuskeseni – 370 cm
- kaugus käiturist hingeni – 125 cm
- käituriga sooritatud 14 aasta jooksul üles-alla liigutuste (koormamiste) arv – umbes 10 000 korda.

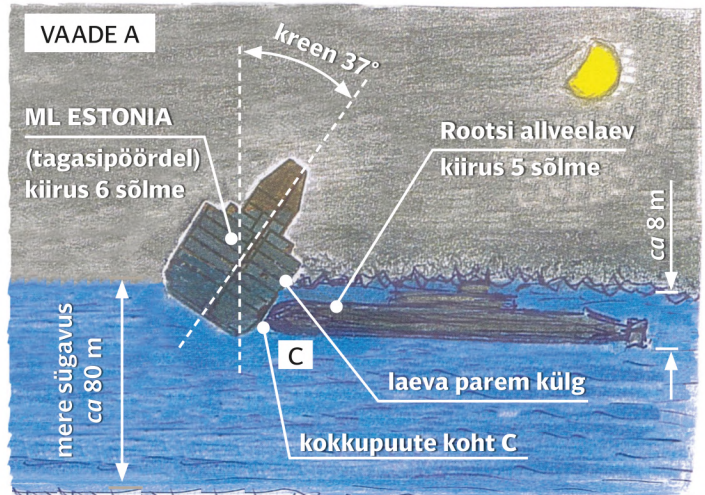
Visiiri hinge purunenud kõrvad.

Laevade liikumissuunad kokkupõrke ajal

Kokkupõrge kell 01.21, 28. septembril 1994

Kell 1.50. ESTONIA kadus vee-pinnalt. Ühtegi plahvatust laevas ei toimunud. Hukkus 852 inimest, pääses 137 inimest.

Laevahuku põhjustest

Laev uppus laeva projekteerija vigade tõttu:

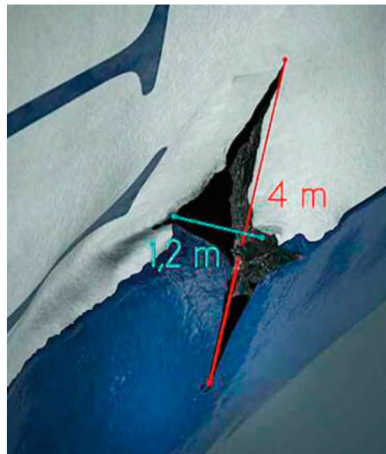
- visiiri kinnitustalade hingede plaatkõrvade aladimensioneeritus (vt tugevusarvutus);
- visiir pole nähtav kaptenisillalt;
- visiir ja ramp peaksid toimima teineteisest sõltumatult, ka visiiri kadumise puhul.

Juba selle laeva projekteerimisel oli sisse programmeeritud tema saatus – eksploatatsiooni ajal laeva paratamatu hukkumine. Jäi vaid oodata, millal see toimub? Vastus on meile tänaseks teada.

Sellest moraal (järelalus):

1. Saksa laeva projekteerijad eksisid. Eksimine on inimlik.
2. Rootsi poisid, ärge mängige sõjamaänge oma laevukestega seal, kus toimub väga tihe reisilaevade liiklus! Seal võib juhtuda väga paksu pahandust.

Jutud (vandenõuteooriad) plahvatusest, salakaubaveost, Nõukogude armee sõjatehnika müügist Läände, müstilise auto sisenemisest laevale,

Auk Estonia paremas küljes (koht C)

“ Laev uppus laeva projekteerija vigade tõttu.

— MATTI KURVITS —

ründavast Vene allveelaevast, Rootsi kaitsvast allveelaevast, suurest veesurveest seestpoolt visiirile, kividest merepõhjas ja palju sellist jura – kuuluvad nüüd raudselt anekdootide valdkonda.

Lõpparuandes kirjeldatud visiiri lagunemise käik on füüsikalistele ja looduslikele seadustele vastukäiv.

Kui kasutada siin sõna „oleks”

(mis on teatavasti paha poiss), siis: kui laeva projekteerija (valmistaja) OLEKS kirjutanud visiiri hinge plaatkõrva joonisele mõõtarvu 25 asemele 70 või rohkem, siis 9733 tonni kaaluv, 155,4 meetrit pikk ja kaunis laev ESTONIA liiguks veel praegugi Tallinna ja Stockholmi vahel, samuti 852 uppunud inimest tunneks elust rõõmu meie keskel.

Niisiis, mõistatuste mõistatus ESTONIA huku kohta on üksikasjalikult lahendatud. Jäeb vaid üle selle mõistatuse lahendajale riikliku preemia esitamine. **K&E**

Artikli autor, insener-konstruktor **Matti Kurvits**, on töötanud 36 aastat Tallinna Masinatehases. Ta on kolme leiutise autoritunnistuse omanik. Leiutised on seotud õhkjahutite ventilaatorite (Ø 2,8 m ja Ø 5,0 m) konstruktsiooniga.

Teises maailmasõjas

Eesti riik ei osalenud Teises maailmasõjas riigina. Kuid kaks Eestit okupeerinud suurriiki, nii kommunistlik Nõukogude Liit kui ka Natsi-Saksamaa sundisid meid sõdima võõrastes mundrites mõlema vaenupoole vägedes.

PEEP VARJU, ORURK-i komisjoni tegevasesimees

Sõja eel oli Eesti Vabariik sõlminud mõlema suurriigiga rahu kindlustavad lepingud. Eesti ja Nõukogude Liit sõlmisid esimese mittekallaletungilepingu juba 1932. aastal (RT 1932, 32, art 515). Lepingus fikseeriti kohustus hoiduda igasugustest vägivaldategudest, mis oleksid sihitud teise lepinguosalise poliitilise iseseisvuse vastu. Eesti-Saksa mittekallaletungileping ratifitseeriti 22. juunil 1939 paar kuud enne suure sõja algust 1. septembril. Mõlemad suurriigid taganesid Eesti ees võetud kohustustest ja sõlminud 23. augustil 1939 omavahelise salakokkuleppe, nn Molotovi-

Ribbentropi pakti, päätsid valla ühise vaenutegevuse tulemusena maailmasõja Euroopas.

Pärast 1. septembril 1939 puhkenud maailmasõda kuulutas Eesti end neutraalseks riigiks. Rahu säilitamise nimel nõustus Eesti Moskva jõhkra surve all sõlmima veel ühe lepingu, mis kandis pidulikku nimetust vastastikuse abistamise pakt. See oli sisult baaside leping, millega meid sunniti sisse laskma iseseisvasse riiki suured Punaarmee väeosad. Leping sõlmiti 28. septembril 1939 ja jõu demonstratsioonina oli Eesti idapiiril koondatud Punaarmee väeüksused, kus oli enam kui sada tuhat meest. Punaarmeele oli antud lahingukäsk alustada sissetungi 29. septembril 1939.

Lisagem, et samal baaside lepingu päeval, 28. septembril 1939 sõlmisid Stalin ja Hitler kolme-nelja sõjanädalaga puruks löödud Poola lõpliku omavahel jagamise lepingu. Natsi-Saksamaa liitlane Nõukogude Liit täitis MRP pakti selliselt, et tungis

Poola riigi kallale n-õ selja tagant alles 17. septembril 1939, kui Saksa väed olid tegelikult juba purustanud vastase. Euroopa suurriigi Poola likvideerimine mõne nädalaga kahe agressiivse naaberriigi koostöös näitas selgelt, et nõustumine pealesunnitud baaside lepinguga oli ainus võimalus edasi lükata Eesti riigi eesseisvat hävingut. Oktoobris 1939 avati Eesti riigipiiril värvavad ja baasidesse sõitsid meid kaitsma saabunud „sõbraliku“ naaberriigi punaväelased.

Kaheksa kuud hiljem, 9. juunil 1940 andis Nõukogude Liidu kaitserahvakomissar S. Timošenko Punaarmeele direktiivi nr 02622 lahingutegevuseks ja Eesti vallutamiseks. Eesti blokeeriti nii maalt, merelt kui ka õhust ja ette hoiatamata tulistati alla Helsingi liini reisilennuk Kaleva. 14. juunil sai ultimaatumi Leedu ja Nõukogude Liit viis riiki oma okupatsiooniväe. 16. juunil 1940 esitas Nõukogude Liidu valitsus Eestile ultimaatum 8-tunnise tähtajaga ja nõudmisega okupatsioonivägede

sisse laskmiseks meie territooriumile. Kolme Balti riigi idapiiril oli tookord lahinguvalmis 430 000 punasõdurit. 17. juunil 1940 marssis Punaarmee üle piiri ja baasides olnud väed liikusid pealinna Tallinna peale. Nii algas esimene Nõukogude okupatsioon.

Kommunistide sõjakuriteod

Need eespool kirjeldatud sündmused selgitavad, miks eestlased võitlesid pärast oma riigi likvideerimist Teises maailmasõjas vales mundris. Selgitavad, kellega tuli Eesti sõjameestel võidelda pärast oma vabariigi likvideerimist okupatsioonivõimude poolt. Esimese Nõukogude okupatsiooni aja julma terrori tulemusena olid Eesti inimkaotused ühe aasta jooksul üle 90 000 inimese. See määraski Eesti sõjameeste võitluse oma rahva ja kaotatud riigi eest. Esimeses ja ainsas lahingus Eesti Kaitseväge vormis ning Sidepataljoni sõjameestena langesid Raua tänava koolis 21. juunil 1940 reamees Johannes Mandre ja allohvitser Aleksei Männikus. Sidepataljoni sõdurid avaldasid spontaanselt puhkenud vastupanu sissetungivale kriminaalsele jõugule, kes nimetas end Rahva Omakaitseks (RO), ja seejärel koolimaja piiranud Punaarmee väeüksusele kogupaukudega koolimaja akendest.

Esimene sõjas langenud Eesti sõjamees oli Soome Talvesõja vabatahtlik Eestist *sotamies* Arnold Soidla Kuusalu vallast. Ta oli talvel 1940 koos paljude vabatahtlikega Eestist läinud hulljulge retkega suuskadel üle Soome lahe jää appi hõimurahvale ja saanud sõjalise väljaõppe Sisu nime kandvas vabatahtlike väeosas. Kui 13. märtsil 1940 Talvesõda lõppes, siis rühm eestlasi Sisu väeosast ei pöördunud tagasi kodumaale, vaid läksid Norra, kus toimusid lahingud Saksa vägedega. Arnold Soidla langes lahingus sakslastega Narviki lähistel 21. mail 1940 ja on maetud sealsel Lenviki kalmistul. Enne lahinguväljale siirdumist õnnistati sõjamehi kirikus pärast kohapeal saadud õppust

ja see sündmus oli norralastele kauaks meeldejääv, sest mehed olid võtnud kaasa Eesti lipu ning laulsid kirikus Eesti hümn!

Kui 22. juunil 1941 algas sõda kahe senise liitlase, Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel, siis Eestis algas massiline partisanisõda Nõukogude okupatsioonivõimu vastu. Tuhanded mehed varjasid end metsades, et vältida küüditamist, vahistamisi ja sundmobilisatsiooni. Kasutati esimest võimalust, et kätte maksta korda saadetud kuritegude eest okupantidele ning nendega koostööd teinud nn juunikommunistidele. Üle kogu maa tekkisid partisanide ja metsavendade võitlusgrupid. Nende loetelu algab tähestiku järjekorda arvestades Abja Vabatahtliku Tuletõrje Üksusest, hõlmab kapten Raidi piirivalve üksust ja kapten Talpaku kompaniid, leitnant Jaanholdi rühma, Kiviõli gruppi ja Veriora gruppi ning kuni Undla VTÜ ja Väätša OK üksuseni. Pärast Kaitseliidult relvade äravõtmist 1940. aastal tuli halvasti relvastatud sissidel hankida relvi vastaselt sageli ootamatute äkkrünnakutega. Seda kinnitavad mitmed lahingud kohe pärast sõja algust. 1. juulil 1941 toimus Kiviõli linnalahing ja Kibaru lahing, 3. juulil Kilingi-Nõmmel ja Kallaste linnas Tartumaal, 4. juulil Põltsamaa kesklinna lahing, 5. juulil Liivamäe lahing, 6. juulil teine Kiviõli lahing ja Laiuse lahingud. 10. juulil algasid Tartu vabastamise lahingud enne

Saksa vägede esimese luuresalga sisenemist linna. Ülestõusupäeval oli Tartu partisanide üldjuht reservlipnik Olev Reintalu. Tartu saabusid võitlejad Lõuna-Eestist ja nende seas kapten Talpaku Otepää kompanii. Kapten Talpak võttis kohe üle Emajõe rinde juhtimise. Vastupanuvõitlus Tartu vabastamiseks punavõimust oli aegsasti organiseeritud vastupanugrupi moodustamisega juba märtsikuus 1941. Kesket osa etendasid Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmed Karl

Okupandid saabuvad! Punaarmee üksused ületavad Eesti riigipiiri 18. oktoobril 1939.

Kaitseliidu likvideerimine on alanud. Fotol relvade kokkukorjamine Kaitseliidu Tallinna maleva võimlas.

ARHIIVIFOTOD

Aun, Harald Tammur, Rudolf Saago, Turvo Turviste ja dr Aleksander Koskel. Eesti Tervishoiu Muuseum sai nende salakeskuseks ja sellest ka nimetus ETM-i grupp. Sideme loomiseks metsavendadega olid grupi liikmed ümbruskonna valdades loonud otsekontaktid, mis kindlustas sadade võitlejate kiire saabumise Tartu Emajõe rindele. Partisanide lahingud Punaarmee Tartus kestsid kuni 25. juulini, kui vaenlase hävitustöö tulemusena purustatud linn täielikult vabaks sai.

Tartu vangla keldris 8. ja 9. juulil NKVD toimepandud massimõrv 193 tsiviilisiku surnukeha leidmisega oli paljudele otsustav tõuge relva haa ramiseks, et vabatahtlikuna minna Idarindele võitlema bolševismi vastu. Teine samasugune massimõrv toimus Suvesõja lõpul Kuressaare lossihoo-

vis, kus avastati 90 piinamistunnusega surnukeha. Samasugused massimõrva paigad avastati Iide külast 20 ohvriga ja Salme vallast 25 mõrvatuga ning Saaremaalt kokku vähemalt 180 mõrvaohvrit. 21. septembril 1941 Kuressaare vabastanud üksuste seas oli Eesti-Soome vabatahtlike ERNA II pataljon ja Saaremaal nähtud kommunistide sõjakuriteod vaid suurendasid eesti sõjameeste taht okupantide hävitamiseks.

Kaelamääritud natside käsilaste roll

Pärast Tartu lahinguid läksid eestlaste üksused lahingutega edasi Põhja-Eestit vabastama, liitudes rindel sissidega teistest maakondadest. Kõige täpsema ja põhjaliku kokkuvõtte lahingutest üldnimetusega „Suvesõda 1941” on kirjutanud emeritprofessor ja riikliku ORURK-i komisjoni üks juhtidest Herbert Lindmäe. Tema üheksat maakonda hõlmavad raamatud jäävad ületamatuks, sest autor on kriminalisti täpsusega fikseerinud tohutu hulga fakte ja allikaid. Mahult suurim on raamat „Suvesõda Järvamaal 1941” oma 956 (!!!) viitega allikatele.

Autori hinnangul võitles Eesti vabastamisel Nõukogude okupatsioonist rindel koos Saksa vägedega umbes 1750–2000 eesti vabatahtlikku. Läbi Harjumaa kuni Tallinna vabastamiseni 28. augustil 1941 sõdisid rindel kõige tuntumatest üksustest: Hans Hirvelaane pataljon, ERNA II pataljon kolonel Henn-Ants Kure juhtimisel, kolonel Ernst-Friedrich Leithammeli Harju Malev ja kapten Karl Talpaku kompanii. Eesti kaadriohvitseride juhtimisel võitlesid partisanid rindel väärilikalt.

Suurepärase näide selle kohta on H. Lindmäe 9. raamatus Harjumaal peetud lahingutest. 8. augustil tuli Harju Malev Mahtra rabast välja ja võttis rindel positsiooni 10 km eespool sakslaste rindejoont. Loonud kontakti Saksa väeosaga, sõitis kolonel Leithammel järgmisel päeval kokkulepitud kohtumisele Saksa rüge-

mendi staapi. Vaatamata sõbralikule kohtlemisele, esitas rügemendiülem saksa ooberst nõudmise, et partisanid tõmbuksid tagasi samale rindejoonele sakslastega. See pidavat käima Wehrmachi au pihta. Eesti kolonel keeldus tagasi tõmbumast ja teatas, et hoiab oma positsiooni ega nõustunud ka ühise rünnaku suunaga Tallinna peale. Tundes paremini luureandmeid ja kohalikke olusid, valisid eestlased rünnaku suuna Kose-Risti kaudu.

Teine Eesti ohvitseri väärikut rõhutanu oli Eesti-Soome vabataht-

Tallinna vabastamist lahkus teenistusest. Aga jõudnud lahingutega Tallinna, oskas K. Talpak oma meestega siseneda linna veoautodel suurte Eesti lippudega kui vabastajad kommunistide terrorist. Pealinnas Tallinnaski avastati hulgaliselt kommunistide massimõrva ja neist tuntuim paik oli Pirita-Kosel Scheeli krundil leitud vähemalt 59 piinamise tunnustega surnukeha. Habemeisse kasvanud eesti partisane tervitas aga 28. augustil 1941 Tallinnas juubeldav linnarahvas vaimustusega. Hiljem oli K. Talpak sunnitud põgenema Soome ja seal saigi temast massiliselt Soome pagenu Eesti vabatahtlike vaimne juht ning rügemendi JR-200 organiseerija Soome armees. Rügemendi sõjatee sai alguse 8. veebruaril 1944.

Need faktid eesti sõjameeste käitumisest partisanisõjas 1941 lükkavad tagasi tänaseni ikka veel nii läänesõprade kui ka idapoolsete mittesõprade poolt meie sõjameestele kaelamääritud natside käsilaste rolli. Saksa okupatsioonivõimude vastuseisust hoolimata saavutasid eestlased hiljem rindel sõdises Idapataljonides ja 20. diviisis õiguse kanda saksa mundri käisel sinimustvalget embleemi. Kas midagi taolist oleks olnud võimalik punaväes?

“Esimene sõjas langenud Eesti sõjamees oli Soome Talvesõja vabatahtlik Eestist sotamies Arnold Soidla Kuusalu vallast.

like ERNA II üksuse juht kolonel (eversti) Henn-Ants Kurg, kes pärast Tallinna vabastamist taandus pataljoni juhtimiselt vastuolude tõttu oberleutnant Reinhardiga.

Kolmas väärikas ohvitser oli kapten Karl Talpak, hilisem Soomepoiste juht, kes samuti ei nõustunud Saksa võimude otsustega ja pärast

Soomepoiste jalaväerügemenet jätkusõjas 1943.

ARHIIVIFOTOD

Kindel tahe sõida vaba Eesti eest

Pärast Eesti vabastamist punavõimust jätkus eesti vabatahtlike võitlus Ida-rindel koos Saksa Wehrmachtiga ja kohalike Omakaitse üksuste lahingud metsadesse peitunud ja ida suunas taanduvate tuhandete punaväelastega. Augustikuuks formeeritud eesti vabatahtlike üksused olid mõeldud Saksa 18. armee tagala julgestamiseks ja valveteenistuseks ning sellest tulenes nende nimetus: 181, 182, 183, 184, 185 ja 186. julgestusgrupp. 181. julgestusgrupp formeeriti Tartu major Vase juhtimisel.

Soovijate hulk oli ootamatult suur, kui pataljoni suurusks arvatud 700 mehe kohale tahtjaid oli olnud ligi 2000. Tegelikult olid need üksused pool aastat hiljem pidevalt lahingutes rindel kaks aastat kõrvuti Wehrmachti üksustega. Julgestusgrupi võitlejad olid tagasihoidliku varustusega.

Nad kandsid saksa vormi, neil olid vene relvad, kuid meestel oli kindel tahe sõida vaba Eesti eest ja tuua kodumaale tagasi Venemaale viidud vangistatud ja küüditatud eestlased. 4. novembril 1942 formeeriti kuus julgestusgruppi ümber kolmeks pataljoniks, nimetades neid: 658., 659. ja 660. Idapataljon. Pärast jaanuaris 1944 alanud Punaarmee suurt pealetungi Leningradi blokaadi murdmisega, said tuntuks 658. ja 659. idapataljoni rasked tõrjelahingud Eesti ohvitseride Alfons Rebase ja Georg Soodeni juhtimisel.

15. jaanuaril Sürkovo lahingus ja 22. jaanuaril Vaškovo lahingus purustati kaks vaenlase diviisi ja hoiti ära rinde kokkuvarisemine. Eriti silmapaistev oli major Alfons Rebase targalt juhitud 658. idapataljoni Sürkovo lahing, kui puruks löödud Punaarmee diviis kaotas rünnates kaks kolmandikku isikkoosseisust.

Edukate tõrjelahingute eest sai A. Rebane esimese eestlasena kõrgeima aumärgi sõjalise vaprus eest ja see oli Raudristi Rüütlist. 658. Idapataljoni võitlejatest teenisid Raudristi 51 reameest ja 659. idapataljonis oli Raudristi kavalere 86. Veebruari lõpul 1944 viidi idapataljonid neid juhtinud Eesti ohvitseride tungiva taotluse alusel kodumaa kaitsele Narva rindel, kus vaenlane oli tunginud üle jõe ja loonud mitu tugipunkti läänekaldal. Idapataljone juhtinud Eesti ohvitserid taotlesid liitumist äsja moodustatud eestlaste piirikaitserügemendiga ja seega vältida kuulumist SS-väge-

desse. Seda plaani Saksa võimud ei lubanud ja pataljonid ühendati 20. Eesti diviisiga. Punaarmee sillapead Narva jõe läänekaldal likvideeriti rindele saabunud 20. Eesti diviisi ja norra vabatahtlike divisjoni Nordlandi sõjameeste lahingutega umbes nädala jooksul 24. veebruarist kuni 5. märtsini 1944.

Alanud Eesti kaitselahingute üheks kangelaseks sai Rüütlistiga autasustatud 46. rügemendi allohvitser Harald Nugiseks 1. märtsil Siiverti sillapea tagasivallutamise eest. Seda operatsiooni juhtis Vabadussõja kogemustega Eesti kaadriohvitser major Ain Mere. Lahingud Eesti pinnal olid tõepoolest meie rahvale kaitselahingud, sest Saksa okupatsioonile vaatamata oli riigipea Jüri Uluots osanud 7. veebruaril 1944 raadiovestluses rahvale reatavaks teha sõnumi saabuvast surmaohust. Meie viimase seadusliku valitsuse peaminister ja rahvusvahelise õiguse professor J. Uluots kutsus eesti mehi relvile, et astuda vastu idast ähvardavale hävingule. Üleskutse leidis rahva toetuse ja umbes 40 000 meest astusid välja just Punaarmee vastu, aga mitte natside okupatsiooni toetuseks.

See on selgitus eesti meeste sõdi-

Vabatahtlikute registreerimine Eesti Leegionisse.

Kodutüred tervitavad Leegioniga liitunud Tartu Politseinikke.

ARHIIVIFOTOD

Eesti mehed
väljaõppel
Heidelaagris.

ARHIIVIFOTO

Soomepoiste pataljoni ning teiste eesti üksuste edukad tõrjelahingud, mis peatasid ligi kolmeks nädalaks Punaarmee pealetungi. *Auvere Auväljal* lahingut juhtinud Harald Riipalu sai teenitult Raudristi Rüütliristi. Kapten Paul Maitla sai paar päeva hiljem peetud lahingutes sama teenetemärgi, kui tema pataljon vallutas tagasi Grenaderimäe ja hoidis oma meestega kindlalt lahinguvälja valitsevat kõrgendikku,

Harald Nugiseks

“ Alanud Eesti kaitse-
lahingute üheks kangelaseks sai
Rüütliristiga autasustatud
46. rügemendi allohvitser
Harald Nugiseks.

misest kodumaa pinnal 1944. aastal ja seda ei julge ega ka oska tunnistada kaasaegsed *lääneväärtuste* austajad.

1944. aasta Eesti kaitselahingud olid õigusega meie teiseks Vabadussõjaks, milles langesid isamaa eest tuhanded eestlased. Tasub nimetada kuulsamaid lahinguid, nagu seda olid Meerapalu-Jõepera dessandi hävitamine 14. ja 15. veebruaril äsja kodumaale saabunud Harald Riipalu pataljoni julge vastulöögiga; seejärel Narva rindel kolme-nelja Punaarmee tugipunkti likvideerimine 5. märtsiks; siis armeegrupi „Nord” saatust määranud Auvere tõrjelahing 24. ja 25. juulil; Sinimägede lahingud alates 27. juulist ja Tartu rindel augustis-septembris

tõrjudes tagasi kaheksa Punaarmee vasturünnakut. Kuid Sinimägedes lahingute esimesel päeval, 27. juulil langes Lastekodumäel kangelasena 47. Rügemendi ülem major Georg-Aleksander Sooden, RR II, I. Ta maeti Jõhvis Vabadussõja ausamba kõrvale.

Eesti sõjameeste võitlust kaitselahingutes toetas 14. veebruaril 1944 loodud põrandaalune Eesti Vabariigi Rahvuskomitee. Vastupanuliikumises Saksa okupatsiooni ajal kõiki eesti poliitilisi erakondi ühendanud Rahvuskomitee koostöös presidendi kohusetäitja Jüri Uluotsaga pani aluse Otto Tiefi valitsusele. Salaja suhtles J. Uluotsaga ka kindralinspektor Johannes Soodla, VR-II/2, II/3. Rahvuskomitee oskas

Soomede võimudega kokku leppida soomepoiste JR-200 rügemendi tagasi-loomise kodumaa kaitseks augustis 1944. Kui sakslased septembrikuus Eestist välja taandusid, siis viis päeva toimunud Otto Tiefi valitsus ja legendaarse admiral Johan Pitka, VR I/1, vabatahtlike üksuste lahingud Punaarmee andsid maailmale selge sõnumi uue Nõukogude okupatsiooni algusest Eestis.

Me kaitseme Eesti Vabariigi taastamise ideed

Kirjutatud lugu eesti sõjameestest Teises maailmasõjas toetub riikliku uurimiskomisjoni ORURK aruan- dele nimega Valge Raamat. 16 aastat tagasi Valge Raamatu avaldamisega töö lõpetanud komisjoni juhtisid kirjanik ja õigusteadlane, Eesti Vabariigi Rahvuskomitee võitluses osalenud Jaan Kross ning tema järel katoliku preester isa Vello Salo. Soome armees vabatahtlikuna sõdinud V. Salo tuli Soomest Eesti rindele augustis 1944, kuid sõja lõpul oli ta sunnitud võitlema *vales* saksa mundris. Tema hinnang eesti sõjameestele oli tabavalt täpne: „*Munder võis meil vale olla, aga vaenlane oli õige!*” Riikliku komisjoni teine juht Jaan Kross oli olnud mõlema okupatsioonivõimu vangistuses, sest tegutses Saksa okupatsiooni ajal põrandaaluse Rahvuskomitee huvides. 1998. aastal tehtud pöördumises sõjameestele Sinimägede mälestustseremoonial andis ta veteranidele edasi selge sõnumi: „ME kaitseme siis, Teises maailmasõjas, Eesti Vabariigi taastamise ideed. Me ei ole sõjakurjategijad, vaid oleme siin, Eestis, Euroopa demokraatia veteranid.” Sellega oli kõik öeldud!

Viimastele, veel elavatele umbes 100-aastastele Eesti kaitselahingute veteranidele on see tunnustus, tänu ja austus Eesti suurmehe poolt.

30 aastat pärast Eesti riigi taastamist me oleme aga häbiväärsel kombel unustanud oma sangarid ja ei julge neid nimetadagi just *vale mundri* pärast. **K&E**

rida. Öösel kella 3 ajal ilmus minu elukohta kolm militsionääri. Kuna üks oli kinni, helistati kojamehele. Aga sel hetkel juhtus mööda minema Punaarmee patrull ning tahtis teada, keda otsitakse. Militsionäärid olid seletanud midagi segast ja punaväelased tulid nendega kaasa. Koputati. Vaevalt olin ukse avanud, kui mulle anti käsk: „Käed üles, olete arreteritud!” Selle asemel, et korraldusele alluda, haarsin relva. Punaväelased – neid oli kaks – olid varustatud automaatidega ning militsionäärid püstolitega. Samal ajal tegin teatavaks, et koht, kuhu nõnda tungitakse, on Nõukogude Prokuratuur. Protesteerisin ja nõudsin dokumente. Punaväelased löid kõhklema. Arvatavasti just seetõttu kaotasid militsionäärid enesekindluse. Nad vabandasid ja ütlesid, et on eksinud.

Peale sissetungijate lahkumist helistasin kohe miilitsaülemale ja küsisin, mida see kõik tähendab. Selgus, et need militsionäärid – ma tundsin neid nägupidi – olid juba varem metsa läinud.

Järgmisel õhtul, see on 10. juulil, taheti arreterida miilitsaülemat Vaaksi ennast. Samal päeval lahkusid Haapsalust Punaarmee osad. SARK-i ülem sm Vits helistas mulle, selgitas olukorda ja käskis mul poole tunni pärast lahkumisvalmis olla. Sellele vaatamata lahkus SARK meid ja teise aktiviste maha jättes.

Kella 9 paiku õhtul tungis mii-

litsaülem Vaaksi poole salk mehi, keda juhtis endine Haapsalu miilitsa politruk Roone. Ta oli enne seda üle viidud paranduslike tööde inspektoriks. Minu teada oli ta partei liikmekandidaat. Vaaksi pool oli ka teisi miilitsa töölisi. Neil tekkis ründajatega tulevahetus. Roone sai rinnast haavata, teised sissetungijad – samuti militsionäärid – põgenesid. Saadeti Tallinna ja anti tribunali alla.”

Lõpetuseks kurdab Kareva, et kallaletungi temale korraldas Vaik, kes oli ta enda koolivend ja perekonnasõber – järeltus: tuleb bolševistlikku valvsust tugevdada!

“ Samal päeval viisid punased Haapsalu vanglast linna piiri taga asuvale Troi väljale 11 vangi ja lasid nad seal maha.

Vangid lasti maha

Punaarmee üksused (tegelikult ainult üks pataljon) lahkusid Haapsalust 9. juulil, lastes enne seda õhku Rohuküla hooned ja sadamarajatised ja linna postkontori. Purustati ka Ungru lennuvälja ehitised ja raadiojaam. Piirivalvurid põletasid maha oma laod. Sõjaväe toiduainete ja relvade ladu Sadama tänav 8 põles kaks päeva, aeg-ajalt oli kuulda plahvatusi.

Jäi saladuseks, kes süütas maani maha põlenud Maydelli villa, kus asus punaväelaste laskemoona- ja relvaladu.

FOTO: AJAPAIK

Rohuküla sadamast viidi saartele laevu ja paate, osa ka uputati.

Samal päeval viisid punased Haapsalu vanglast linna piiri taga asuvale Troi väljale 11 vangi ja lasid nad seal maha. Sinnasamasse maetud laibad leiti 11. septembril juba peale Saksa okupatsioonivõimu kehtestamist ja tehti kindlaks nende isikud. Ohvriteks olid Jaan Seller (Haapsalu äriteenija, reservohvitser), Konstantin Põld (Haapsalu koolipoiss), Endel Särm (Haapsalu koolipoiss, noorkotkas), Jakob Spuul (talumees Ridala vallast), Johannes Rõõmus (talumees Ridala vallast), Aleksander Aava (Vigala vallaametnik), Eduard Hans Rooste (Vigala vallaametnik), Paul Raigna (Vigala vallaametnik), Aleksander Männa (Vigala miilits), August Vaarma (Velise valla täitevkomitee esimees), Jaan Lobja (majaomanik Tallinnast). Arstlikul ülevaatusel selgus, et enne hukkamist oli neid rängalt piinatud, hukkamise ajal olid neil käed okastraadiga selja taha seotud.

Väärrib märkimist, et Jakob Spuul oli 74-aastane, Männa ja Vaarma aga ilmselt punaste arvates „reeturid”, kes läksid üle kohaliku rahva poole.

Samaaegselt põgenes ka hävituspataljon. 10. juuli õhtul kella 22–23 paiku põgenesid ka miilits, parteiaktiiv ja kohaliku omavalitsuse tegelased. Jakobson kurdab, et laostumist oli märgata nii hävituspataljonis, miilitsas kui ka aktiivi hulgas – osa puges peitu või lihtsalt kadus, osa käitus kahtlaselt.

Jakobson: „9. juuli õhtul käisin isiklikult Rohukülas. See oli üleni tulemeres – põles peamiselt ehitusmaterjal, mida oli kohal õige palju. Palju raskendas olukorda side puudumine välismaailmaga, kuna sidekontor oli juba õhku lastud.”

Haapsalus rüüstasid aktiivsed linnaelanikud seejärel miilitsa- ja parteikomitee hooned, viies kaasa leitud relvad ja raadioaparaadid. Terveks olid jäänud ka mõned sõjaväelaod – näiteks Uues sadamas olevast piirivalvelaost tassisid linlased

minema sineleid, saapaid, vilte, suuski ja muudki kasulikku.

Katsed organiseerida Omakaitse

Eespool mainitud lugu miilits Roonega leiab kajastamist ka teistes artiklites. Mis siis õieti toimus? 1942. aasta suvel kirjeldatakse pikas ajaleheartiklis Haapsalu sõjasuve:

„Miilitsameeste vahel olnud enne linnast lahkumist suur tüli. Nimelt tahtnud üks miilitsa juhte, nimega Roone, enne majast lahkumist hoone torni heisata sinimustvalge lipu ja koos mõne teisega loobuda ärasõidust. Venelasest miilitsaülem oli Roonet tulistanud seejuures püstolist ja viimane paigutati teda leidnud eraisikute poolt haiglasse.”

Mainitud artiklis kirjeldatakse ka linlaste esimest katset Omakaitset organiseerida ja relvi hankida. Nimelt valitses 10. juulil Haapsalus paras segadus ning kaks kohalikku meest: algkooli juhataja Heino Jõe (endine skaudijuht ja ajakirjanik) ja punaste prokurör Toira (kes oli osaliselt usaldust võitnud teise küüditamise etteatamisega) leidsid koos, et on vaja organiseerida Omakaitse. Nad pöördusid millegipärast kohalikku pankani ning leidsid toetust pangajuhataja Schönbergilt, asjasse pühendati ka pangaametnikud Triumph, Virkmaa, Lutter ja Kiil. Juhirolli anti Jõe ja staap asutati prokuratuuri hoonesse.

Sinna seati sisse relvastatud valve ja linna saadeti kolm relvastatud patrulli. Aga kust saadi relvad? Vaevalt oli „staap” end sisse seadnud, kui saabus teade, et rahvas on Ants Tinniste juhtimisel aknaid purustades miilitsamajja sisse tunginud ja tassib sealt (relvalaost) juba relvi laiali. Uudis sellest levis linnas kulutulena ja soovijaid kogunes palju. Miilitsamaja õue ilmus teiste hulgas ka julgeolekumees E. Tammaru (artiklis „kohalik tšekamees”) – kas soovis ta üle tulla või nuhkida, ei ole teada, kuid hiljem avaldas ta okupatsioonivõimudele paljude osalejate nimesid.

Igal juhul jõuti välja jagada hulk püsse, püstoleid, revolvreid ja laskemoona. Ootamatult ilmus kusaigilt kohale Vene piirivalvepatrull ja mehed lasksid jalga.

Kuid eelnevalt õnnestus Haapsalu vangimajast vabastada kaks sinna jäänud kommunistide vangi: Haapsalu juuksur Ambermann ja keegi Noarootsi mees.

Kuid jääbki segaseks, kui kaua jõudis vastloodud Omakaitse tegutseda, sest juba kella 14 paiku sõitis linna sisse esimene veoauto venelastega, peagi järgnes veel 4–5 autotäit. Nüüd algas taas „nõukogude võimu” taastamine. Omakaitse staap otsustas, et vastuhakk on mõttetu ja võib põhjustada purustusi linnale ja repressioone elanike vastu. Seetõttu anti korraldus tegevus lõpetada ja relvad ära peita.

Mõne tunni pärast alustasidki punased haaranguid peidetud relvade otsimiseks: majades, korterites, aedades ja parkides. Samuti vahistati paarkümmend meest, kuid huvitaval kombel õnnestus enamusel neil paari nädala pärast vabaneda – nad vee-retasid relvade saamise süü eespool mainitud julgeolekumehe Tammaru kraesse, kes samuti arreteeriti. Kinnivõetutest viidi kaks meest (A. Lutter ja K. Tammiste) edasi Tallinna vanglasse ja nende jäljed kaovad seal.

Vabadussõja võidupüha paraad Haapsalus 1930-ndatel.

FOTO: AJAPIK

Punased tulid tagasi erinevatel andmetel 11.–14. juulini (peale sakslaste taganemist Märjamaalt) ja korraloomiseks arreteeriti 20 linlast, kes saadeti edasi Tallinna.

Olgu ette rutates öeldud, et mainitud Ants Tinniste (1915–1967) ei pääsenud siiski eluga: kuna ta jäi kodumaale, siis 1966. aastal nabiti ta koos Roland Randiga (1909–1967) kinni ja korraldati 1967. aastal Haapsalus suure propagandakära saatel poliitiline protsess (üheks süüdistatavaks oli ka Rootsi pagenu metsavend ja Omakaitse juht Ago Talvar). Mõlemad mehed mõisteti surma ja lasti samal aastal maha.

Oodati Saksa vägede saabumist

9. detsembril 1941 ajalehes Postimees ilmunud artiklis kirjeldati sõjasündmusi Haapsalus niimoodi. Seda kirjeldust ei saa pidada küll päris täpseks, küll aga kokkuvõtlikuks.

„Kuid juba 10. juulil sattusid bolševikud millegipärast paanikasse, kuigi front asus alles Pärnu läheduses. Kiiresti lahkusid linnast suuremad punaväe osad. Lasti õhku Haapsalu raadiojaam. Ungru lennuväljal lõhuti suure hooga sõjalisi ehitisi. Pärnust oli antud venekeelne käsk õhku lasta Haapsalu postkontor. Suurte lõhke-laengute jõul lendas pool postkontori hoonet taeva alla.

Parteitegelased ja punaväelased põgenesid paanikas Tallinna suunas 10. juuli hommikul. Isegi küüditatute kortereist kokkuröövitud kristalli, kulda ja hõbedat ei saanud nad ajapuudusel kaasa viia.

Pärast bolševikkude lahkumist hakkasid inimesed tänavail julgemalt liikuma. Keegi ei teadnud suure paanika tõelist põhjust. Hakati ootama Saksa vägede saabumist. Üks grupp mehi hakkas moodustama Omakaitset prokuratuuri ruumides. Kiltsi piiritsmeisteri Ants Tinniste eestvõttel murdi sisse miilitsa ruumidesse, kus leidis elanikelt äravõetud relvi, Neid jätkus umbes kahesajale

kelledest paljud üldse polnud teadlikud relvade jagamisest. Teiste hulgas võeti kinni ka Ants Tinniste, kelle algatusel relvade hankimine õieti toimus. Tema süü oli kergesti tõendatav, sest relvade jagamist oli näinud pealt paarsada inimest. Tõendina oma agarast tegutsemisest saadeti Tinniste Haapsalu bolševike poolt Tallinnasse, kus teda ootas kindel surm, sest juba ülekuulamiste ajal peksti teda. Bolševikkude korralageduse tõttu aga oli juurdlusmaterjal teel läinud kaduma. Kui Tinnistelt Tallinnas küsiti, miks teda arreteriti, seletas julge noormees, et ta olevat kuulunud loata raadiot. Selle jutu peale lasti ta lahti.

12. juulil tuli Haapsalusse tagasi ka Partei. NKVD asus täie hooga inimesi arreterima. Neid oli vangla kubinal täis. Paljud said küll vabaks, kuid seni on leitud juba 11 inimese laibad, kes noil päevil Haapsalu lähedal Troi metsas hukati. Suure innuga hakati otsima süüdlasi, kes oli käsu andnud postkontori õhkulaskmiseks. Kuid seda ei leitud. Samuti jäi saladusse, kes süüitas sadama läheduses asuva Maydelli maja, kus asus punaväelaste laskemoona- ja relvaladu, Sel ööl põles too maja maani maha.

Üks miilitsaid, Roone, ei läinud kaasa bolševikkude paanilisel taganemisel. Vastupidi, 9. juuli õhtul ta hakkas tuletõrjajate hulgas organiseerima relvastatud löögirühma ja käskis välja panna sinimustvalged lipud. Kui NKVD Haapsalusse tagasi oli jõudnud, kutsuti Roone sinna. Pärast mõneminutilist juttu NKVD juhiga kostsid paugud ja Roone jooksis haavatuna uksest välja. Ta põgenes läbi õuede ja aedade, kuni viimaks jäi kusagile põõsa alla lamama, üks kuul rinnus, teine käsivarres. Keegi tütarlaps viis ta haiglasse. Kuid peagi olid kohal NKVD mehed ja raskesti haavatud Roone kadus jäljetult.”

Majadel heisatakse Eesti lipud
Juulis-augustis jätkasid okupandid Haapsalus rüüstetegevust, varade evakueerimist ja mobilisatsioonikatseid.

Kui 20. augustil algas Saksa sõjaväe suur pealetung Tallinnale, kardeti ka rünnakut Haapsalule. Linnaelanikud 16–55 aasta vanuses aeti välja kaitseväe rajama, strateegilisi varusid veeti kiiruga Hiiumaale. Kaitseväe kaevati Tallinna maanteele Uuemõisa taha ja Lihula maanteele: Parila ja Saanika küla juurde. Rahvas nimetas seda pilkavalt „Tuura-Manni liiniks”. Johannes Manni oli tollal Läänemaa täitevkomitee esimees.

Hirm sakslaste ees leevenes pisut 25. augustil, kui Hiiumaalt saabus kohale terve pataljon punaväelasi. Paraku taganesid punaväelased peale Pali-vereni jõudmist sealt jälle tagasi ning asusid end Hiiumaale evakueerima.

30. augustil toimus lühike lahing Saanika juures, mille käigus seitsme talu hooned maha põlesid ning sama päeva õhtul algas sakslaste suur-tükituli Haapsalule Tallinna maantee poolt – mis kestis hommikuni. Õnneks ei tulistanud sakslased kesklinna, vaid pigem linnalähedasi teid. 31. augustil põgenesid linnast viimased punased ja kell 10 hommikul saabusid esimesed sakslased Tallinna maanteed mööda Haapsallu. Koos nendega ka terve hulk habetunud Läänemaa metsavendi, keda majadest väljavalgunud linlased rõõmsalt tervitasid.

Sakslased heiskasid lossitorni oma sõjalipu, linnaelanikud aga asusid oma majadele heiskama Eesti lippe. Aega viitmata asuti organiseerima Omakaitset ja vangistama kätte saadud punaseid.

1942. aastaks oli kokku arvatatud, et punase okupatsiooni ja sõjategevuse tagajärjel on Haapsalu kandnud kaotusi 1,1 miljoni krooni eest. Kaotusteks loeti varade kaotamine, rekvireerimine, riisumine ja hävitamine. Lisaks varade kahjustamine seoses Punaarmee väeosade majutamise. Nimelt need hooned, kus punaväelased asusid, olid nüüd sedavõrd rüüstatud ja lõhutud, et nende edasine kasutamine osutus pea võimatuks. Eriti olid kannatada saanud supelasutused ja suvilad. **K&E**

“Roone hakkas tuletõrjajate hulgas organiseerima relvastatud rühma ja käskis välja panna sinimustvalged lipud.

mehele. Kuid ainult veerand nendest said ka laskemoona. Kuna puudus ülevaade olukorrast ja side teiste asulatega, ei sõandanud mehed relvis tänavale ilmuda. Pandi välja relvata patrullid, kes valvasid, et linnas ei toimuks rüüstamist. Tehti kindlaks, et Haapsalus asub vaid mõnemehele piirivalvesalk, millest tarbe korral kerge olnuks jagu saada. See kõik toimus 10. juuli hommikul. Kuid juba lõuna paiku ilmusid julgust saanud punaväelased Haapsalusse tagasi.

Nad sõitsid linna sisse veoautodel, mille katustele asetatud laskevalmis kuulipildujad. Saabus teateid, et Haapsalu on jäänud kahe frondi vahele Saksa väed asusid Lihulas, Haapsalust 50 kilomeetrit lõuna pool, nõukogulased oma peajõududega aga 30 kilomeetrit Tallinna suunas, Risti alevikus. Juba 10. juuli õhtul hakati otsima miilitsa ruumidest laialikantud relvi. Need olid aga vahepeal juba peidetud.

Kohalikkude kommunistide näpunäidetel arreteriti hulk elanikke,

Arvi Vainomäe

läbi Saksa sõjaväe Austraaliasse

Arvi Vainomäe (1926–2013) oli Eesti organisatsioonide aktiivseid liikmeid Austraalias, ta kandis aastakümneid hoolt eestluse ja rahvuskultuuri jätkumise eest kodumaast kaugel. Noore poisina astus ta saksa tööteenistusse, ühines Eesti diviisiga Saksamaal, järgnes haavata saamine ja elu põgenikelaagris ning täismehena aastad Austraalias.

ARVI VAINOMÄE

Kogumikust „Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal“

Ma olen sündinud 20. aprillil 1926. aastal Mooste mõisa häärberis. Minu isa Daniel oli talumehe poeg Rāpina kandist Nahaküläst. Minu ema Linda oli pärit Võnnust Ahja lähedalt. Õde Eha on minust aasta noorem.

Mooste mõisa häärber võeti von Nolckenite perekonna käest maa-

reformi tagajärjel ära ja sinna tehti algkool. Minu isa oli seal esimene algkooli juhataja. Kuna isa oli koolimeister, siis ma läksin juba 4-aastasena klassidesse, kus isa õpetas, ja 6-aastasena isa ütles, et ma võin hakata päriselt koolis käima. Tookordne kooli algus oli tegelikult 8-aastaselt. Mulle küll see asi väga hästi ei meeldinud, aga siis väikese nutuga hakkasingi peale. Selle tõttu ma jõudsin gümnaasiumi veel enne venelaste uuesti Eestisse tulekut ära lõpetada.

Moostest kolisime ära, sest isa paigutati 1935. aastal ümber Karilatsi algkooli juhatajaks. Karilatsi ümbrus oli midagi hoopis teist kui Mooste, see oli maakoht. Mitte eriti jõukas koht, väikesed ühehobusetalud. Vana kroonuvald, nagu tookord öeldi. Aga lapsena polnud suurt vahet. Kui ma olin 12 aastat vana ja lõpetasin algkooli, ütles

isa, et nüüd tuleb minna keskkooli. Välja oli valitud tookordne poeglaste gümnaasium Tartus, kuhu sai astuda ainult eksamitega, sest tung oli suur. Meie klassi tuli 52 inimest. Kaks paralleelklassi, kumbki 52 õpilast. Mul on ikka veel meeles sisseastumiseksamid tookordses võimlas, aineteks olid eesti keel, loodusteadus ja matemaatika. Nendest sain ma läbi ja 1938 hakkasin õppima Tartu I gümnaasiumis või Poikas, nagu teda tookord rahva keskel kutsuti.

Direktor oli Viktor Neggo, suur isamaalane. Mul on meeles tema reedesed hommikused jutuajamised, kus räägiti administratiivsestest probleemidest, aga sinna juurde tuli alati kuskil neli-viis minutit isamaalist kõnet. Nii kasvatatigi meid väga rahvusliku meeles, mida tänapäeval Eestis enam nii palju ei ole. Inspektoriks oli Karl Maasik ja minu klassijuhatajaks oli Viktor Masing.

Kangelastest said üleöö riigivaenlased

1940. aasta suvel kõik muutus. Me olime suvevaheajal Karilatsis ja järsku hakkasid tulema väga ime-likud teated läbi raadio, kus meie eeskujusid ja kangelasi sõimati pluto-kraatideks ja riigivaenlasteks. See oligi sel ajal, kui toimus riigipööre Tallinnas ja Tartus. Ma olin tookord 15-aastane ja järsku kõik väärtused, mis meile õpetati enne, mis olid head, mis olid tähtsad, need pöörati üle öö pea peale. Mul on see šokitunne veel tänaseni meeles. See aeg oli raske, me küpsesime ilmselt kiiremini kui muidu, kuna see kommunistlik kord läks edasi. Arreteerimistest räägiti tasakesi, inimesed kadusid. Me nägime, kuidas vanemad kartsid. Kõik tundsid end väga ebakindlalt, keegi ei osanud midagi teha.

Koolis käis asi enam-vähem samamoodi edasi, aga sisse tuli konstitutsiooni tund, kus õpetati Nõukogude Liidu konstitutsiooni. Vilmre oli meie geograafia õpetaja ja temale tehti see ülesandeks. Ta siis rääkis meile konstitutsioonist, aga keegi inspektor tuli meid üle katsuma ja küsis klassi käest, et mis on evolutsiooni ja revolutsiooni vahe. Me teadsime küll, aga me ei teinud keegi suud ka lahti. Muidugi me tegime Vilmrele sellega kurja, aga mingisugune väikene passiivne vastupanu eksisteeris ka meievanuste hulgas. Samuti pidime õppima Nõukogude Liidu hümnit, mis tol korral oli „Internatsionaal“.

Kord rivistati sinna võimlasse üles terve Poika ja ka Tartu tehnikum, meid oli seal neli-viissada poissi. Kui lauluõpetaja Nieländer tõstis oma käed üles, et hakata lauluga peale, ei tulnud ühtegi piuksu välja. Niimoodi kestis see asi midagi 15–20 minutit. Ei lauldud. Meil polnud mingit kokkulepet enne, see tuli spontaanselt. Siis vist läks kõht tühjaks ja järsku laulsime selle loo ära. Kõik hingasid kergendatult ja läksime koju.

Komnoortesse kutsuti, aga mingit väga aktiivset värbamist ei olnud.

Ma küsisin isa käest, mida teha. Isa ütles, et ma olen koolijuhataja, et ära kohe alguses ütle „ei“, aga ära ütle ka „jah“. Ütle neile, et küll ma tulen. Ja niimoodi ma tegingi, et küll ma tulen. Praeguses Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste majas oli komnoorte värk, pidin sinna koosolekule minema ja ma ei läinud kunagi sinna. Minust komnoort ei saanud tookord.

Kui sõda hakkas peale 1941, siis olid kõik rõõmsad. Suurt küüditamist Karilatsi kandis ei olnud, vist üks või kaks perekonda tookordesse Kõlleste vallast küüditati. Muidugi hirmu tegi see väga suureks kõigil. Ka isa käskis teha emal kuivikuid. Leiba kuivatati ahjus, et juhul, kui tuleb minna, siis saab neid kaasa võtta. Aga meil midagi ei juhtunud.

Kui sõda hakkas peale, siis Lõuna-Eestis mingisuguseid lahinguid ei toimunud. Kolm-neli päeva sõitsid Vene väeosad edasi-tagasi Tartu-Võru maanteel. Osa vene ohvitseri ei osanud isegi kaarti lugeda, sest nad küsisid teed, aga mõne tunni pärast tulid jälle sama teed tagasi Võru poole. Hambuni nad olid relvas, käsigranaadid rippusid igal pool neil küljes. Aga nad ei ähvardanud

meid. Siis lõppes igasugune liiklus maanteel ja järsku, kaks-kolm päeva hiljem tuli üks Saksa soomusauto kahe-kolme mootorratturiga. Selle aja peale juba vanas Karilatsi vallamajas lehvits sini-must-valge. Nii hakkaski see nõndanimetatud Saksa aeg peale.

Mina lõpetasin gümnaasiumi 1943. aasta maikuus, sõja ajal lühendati seda kuuelt aastalt viiele. Sõja-aegne kooliskäimine ei olnud enam

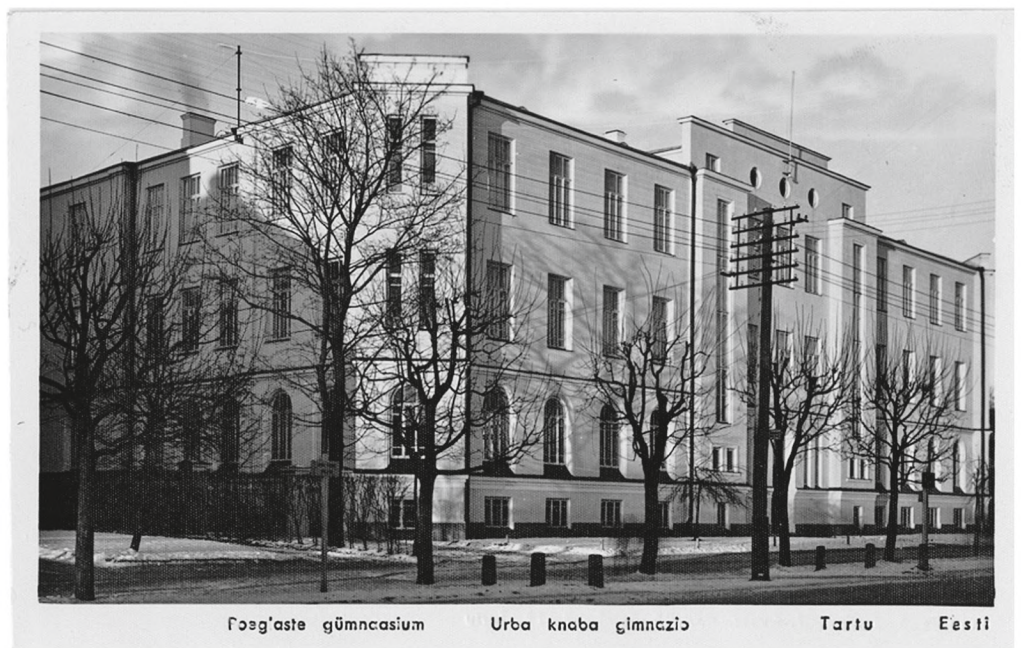
Ma olin tookord 15-aastane ja järsku kõik väärtused, mis meile õpetati enne, mis olid head, mis olid tähtsad, need pöörati üle öö pea peale.

— ARVI VAINOMÄE —

võimalik Riia tänaval, nüüd töötati kahe vahetusega tütarlaste gümnaasiumis, mis oli Riia ja Kalevi nurga peal. See põles sõjas maha. Kuigi oli sõjaaeg, jätkus pliiatseid ja sulepäid, isegi vihikuid. Muidugi sporti ei teatud ja niisugused asjad kadusid ära.

17-aastaselt lõpetasin gümnaasiumi,

Tartu poeglaste gümnaasiumis kasvatati meid väga rahvuslikus meeles.

Poeglaste gümnaasium

Urba knaba gimnazió

Tartu

Eesti

aga ülikooli minekuks oli vaja teenida üks aasta kas sõjaväes või tööteenistuses – *Reichsarbeitsdienst*.

Minu klassijuhataja ütles, et sõda on nagunii kaotatud. Poisid, teil ei ole mõtet sinna rindele tükkida enne, kui peab minema. Minge parem tööteenistusse. Niimoodi Viktor Masing soovitas meil noortel meestel minna tööteenistusse. Aasta aega on sõja ajal väga pikk aeg ja nii võite ellu jääda, ütles ta. Ta ei rääkinud metsa minekust, aga ta andis praktilist nõuannet noortele inimestele. Kodus isa ei tahtnud sellest ideest sugugi kuulda, aga ema arvas ka, et see oli mõistlik idee. Onu töötas majandusministeeriumis Tallinnas ja tema ütles, et 1926. aastakäik mobiliseeritakse nagunii augustis 1944. Nii et valik oli väga lihtne ja selle tõttu ma läksingi tööteenistusse.

Viimane aasta 1943. aasta maist kuni 1944. aasta juunini olin ma kodus. Väga ilus aeg oli ja ilus talv, kuigi Tartu pommitamist märtsis 1944 nägime isegi Karilatsis. Tulekuma paistis välja isegi 35 kilomeetri kaugusele. Oli selge see, et sakslased

jõudsim Riiga. Meid suunati Riia poole Birzgalesse. Hakkasime seal kaevikuid kaevama ja punkreid ehitama. Nagu hiljem välja tuli, see oli kaitseliin, mis pidi kaitsma suurt Düünal asuvat hüdrojõujaama. Seal töötasime mõned nädalad ja saime teada, et Vene väed olid juba Lõuna-Lätis või Leedus jõudnud Läänemereni. Me ei saanudki enam rongiga Saksamaale sõita.

Kuskil augusti lõpus korjati need välja, kes olid gümnaasiumi lõpetanud. Meid tuli üks paar tosinat kahe kompanii peale. Õeldi, et meid saadetakse Saksamaale alljuhtide kooli, kuna me oleme rohkem koolis käinud. Sõitsime Riiga, olime seal kuu aega. Väga ilus aeg oli, ma õppisin kõiki Riia kinosid tundma, ilusad loomaaiad ja sõjaväekalmistu oli ka väga ilus. Ja süüa oli Lätimaal rohkem kui Eestis, vähemalt Tartus. „Rooma kelder” oli üks tuntud restoran. Hernesupi eest ei olnud kaarte vaja. Kolme-nelja mehega meil oli siis vähemalt üle poole meetri tühje taldrikuid nina ees. Sõime ikka kaks-kolm taldrikut igaüks.

Septembri lõpu poole me kuulsime esimest korda, et Eesti on langenud. Kuskil 21. septembri paiku marssisime Jurmala ligidale. Seal läksime kahe väikese söelaeva peale ja me ei teadnud, kuhu meid viidi, aga purjetasime Riia lahte. Nägime veel Ruhnu saart kaugelt, Sõrve sääre tippu ja teadsime, et need on vist juba venelaste käes, kuigi Sõrve poolsaar ei olnud, see langes alles hiljem. Mõnikord lendasid mõned Vene lennukid üle. Mõtlesime, et nüüd asi läheb hulluks, aga neil oli tookord vist paremaid sihtmärke kui meie kaks söelaeva.

Jõudsim ilusti tervetena Liibavisse. Meid võeti laevalt maha, pandi elama vanadesse sõjakasarmutesse Liibavi sadama ligidal. Iga õhtu Vene lennukid pommitasid seda sadama-piirkonda, õnneks meie ligidusse midagi ei tulnud. Meie tööteenistuse allohvitserid ja juhid kadusid äkki kõik ära. Oli kaks politsei SS-

ohvitseri, kes võtsid meid üle, ja me ei teadnud, kuhu me läheme või mis meiega juhtub. Mul oli ikka hirm tookord, et küllap meid ikka rindele saadetakse, sest maatee Saksamaaga oli juba läbi lõigatud ja mida muud nad meiega ikka teevad. Aga hoolimata sellest, mis õudseid jutte räägiti, nii hullud sakslased ikka ei olnud, et väljaõpetamata noori mehi saata puhtalt kahurilihaks.

Kuskil 10. või 11. oktoobril laaditi meid ühele suuremale laevale. Seal oli väga palju Läti mobiliseerituid, Läti tööteenistuslasi ja ka väga palju Läti tsiviilpõgenikke. Me läksime õhtu-poolikul reidile välja. Siis tulid Vene pommitajad ja tegid meile väikese üllatuse. Pommitasid sadamat, kuid meil oli jälle õnne. Me olime muuli ligidal, üks pomm lõhkes muuli peal, teine lõhkes teisel pool laeva. Meie eestlastest üks tööteenistuslane sai põlve haavata, aga laev jäi terveks. Õhtul moodustati suur konvoi ja sõitsime pimedas välja Läänemerele. Me olime kuulnud, et Läänemerele oli juba laevu Eesti põgenikega põhja lastud. Keegi ei tohtinud suitsetada ega tikku tõmmata. Õösel tuli udu ja kui me jõudsim Danzigi lähisteles Gotenhafenis, siis udu oli nii paks, et kõik sõjalaevad tuututasid signaalidega, nad ei näinud enam üksteist ka. Sadamasse sisse sõites ma nägin, et meid oli neli või viis laeva ja kahel pool olid Saksa väiksemad hävitajad. Jõudsimegi Danzigi. Danzig oli veel terve, ei olnud midagi pommitatud.

Kuskil külades pandi meid jälle paariks nädalaks ulu alla. Järsku tuli meie juurde Eesti diviisi ohvitser ja ütles, et kes tahavad sisse astuda, need astugu ette. Mul tuli meelde isa õpetus, tema oli ka Esimeses maailmasõjas tsaariarmee, et ära sõjaväes kunagi vabatahtlikult midagi tee. Kui sind kästakse, siis tee, aga ära end vabatahtlikult lase kuskile värvata. Ma mõtlesin ka, et parem mitte.

Sealt viidi meid rongiga Neuhammerisse, kus hakati uuesti formeerima Eesti diviisi, mis oli peaaegu

Oli ainult aja küsimus, millal venelased tagasi tulevad. Ma ei ole veel Eesti rahvast kunagi näinud nii kokkuhoidvana, kui see viimane suvi.

— ARVI VAINOMÄE —

on sõja kaotanud. Oli ainult aja küsimus, millal venelased tagasi tulevad. Ma ei ole veel Eesti rahvast kunagi näinud nii kokkuhoidvana, kui see viimane suvi.

Kodumaaga tuli hüvasti jätta

Mina sõitsin Eestist ära kuskil juuli alguses 1944, nii et Punavägede sissetungi Eestisse ma üle ei elanud. Pidime küll Saksamaale minema, aga

verest tühjaks jooksnud Narva all. Aga meie tähtsamad ohvitserid olid kõik kohal. Major Maitla oma rüütli-ristiga käis ringi ja tookord vist juba kolonelleitnandi auastmes Rebane, 46. rügemendi ülem. Kolonelleitnant Riipalu oli 45. rügemendi ülem. Diviisi hakati uuesti kokku sättima. Seltskond oli väga kirju, seal oli siis endisi diviisimehi, endisi idapataljoni mehi, Omakaitse mehi – seal oli igasugust seltskonda. Sellest seltskonnast formeeriti uuesti Eesti diviisi või 20. *Waffen-SS* diviisi, nagu teda ametlikult kutsuti.

Kuskil jaanuari alguses hakkas suurem Punaarmee ofensiiv peale praegustel Poola aladel. Mul on meeles, et me olime kuskil õppeväljakul, kuna meid pandi miinipildujate kompaniisse ja harjutasime laskmist

“**Me läksime Saksa talumajadesse, võtsime voodilina, tegime noaga keskele augu ja panime lina üle kiivri, et veidikegi valgem välja näha lume peal.**

— ARVI VAINOMÄE —

ja tulejuhtimist õige laskemoonaga. Mina pidin istuma ühe Saksa vanamehe juures, kes telefonisidega hoiatas inimesi. Ma ütlesin Saksa vanamehele, et venelased jõuavad vist varsti siia ka. Saksa vanamees ütles: „Ei, mitte iialgi, see on võimatu, see on juba Saksamaa, siia ei tule keegi venelane.“ Aga mõne nädala pärast, 20. või 21. jaanuaril laaditi 45. rügement rongi peale ja üle Breslau jõudsimegi väikesesse Alam-Sileesia linna, mille nimi oli Brieg. Venelased olid juba üle Oderi tulnud.

Meid laaditi maha ja sealt hakkaski minu võrdlemisi lühike sõjakäik peale. Mõned päevad liikusime talvises lumemaastikus mõnikümmend kilomeetrit edasi, kuni jõudsim rinde piirkonda. Inimesed olid kolonel Riipalu peale kole vihased, sest meid toodi välja ilma mingi talvevarustu-

seta. Meil olid tavalised vormid, ei olnud isegi valget talveriietust. Rebane näiteks keeldus oma rügementi välja viimast Neuhammerist enne, kui selline varustus kohale jõudis. Me läksime Saksa talumajadesse, võtsime voodilina, tegime noaga keskele augu ja panime lina üle kiivri, et veidikegi valgem välja näha lume peal.

Rindelt laatsaretti

Liikusime jälle positsiooni oma miinipildujatega. Järsku käis üks igavene lops ja silmade eest läks mustaks. Ma ei tea, mis juhtus, aga arvatavasti üks suurem mürsk lõhkes meie läheduses. Ma tõusin uuesti üles ja nagu ei saanud rääkida. Üks suurem kild oli mul just lõua pealt löönud kahest kohast puruks. Teine, mida ma alles hiljem märkasin, oli ribide vahelt läinud läbi

kuskile põrna kanti. Läbi sidumispunktide ja vaevalise teekonna jõudsim lõpuks Neisse linnakesse, kus meid laaditi laatsaretrongi. Seal oli palju eestlasi, esimesed päevad olid diviisile väga kaotusrohked. Ma imestan tänapäevani, et rongis sees oli laul ja naer. Kõik olid rõõmsad, et said rindelt minema – olgu neil siis jalg alt või käsi küljest ära. Ma ei ole niisugust rõõmsat laulmist ja lõbusat sõduripunti näinud, kui need esimesed minutid selles laatsaretrongis.

Esimesed paar päeva rong liikus enam-vähem jalakäija kiirusega, sest nad peatasid igal pool kinni, et vaadata, kas järgmine jaam on veel sakslaste või venelaste käes. Kõikidest linnakestest evakueeriti haiglaid ja haigeid või haavatuid toodi kogu aeg juurde. Meditsiiniõdesid oli meil vähemalt iga patsiendi jaoks üks. Minu vastas oli üks eestlane, kel oli läinud kild kõri kanti ja teine silma, tal olid väga suured valud. Lõpuks arst ütles, et ma ei saa midagi muud teha, peab opereerima, aga rongis seda teha ei saa, me laadime teid järgmises jaamas maha kohalikku haiglasse. Ütles veel, et see küll väga tervislik ei ole, aga mul ei jää midagi

Sõjas vigastatud endised Eesti sõdurid Geislingenis 1946. aasta jõulude ajal. Sõdureid ei võetud DP-laagritesse, kuid linnavalitsus leidis meile elamiseks ühe ühiselamu. Arvi ülevalt teises reas paremalt esimene.

muud üle. Mul küljehaav tegi ka valu, aga ma mõtlesin, et pea nüüd suu kinni, enne kui laaditakse sind maha kuskile venelaste kätte.

Görlitz on üks praegune piirilinn, seal peale hakkasid rongirattad vutama nii nagu rongirattad vutama peavad. Sõitsime läbi Dresdeni, mis oli veel terve. Edasi läbi Nürnbergi, mida oli pommitatud just öö enne, aga üks tee oli juba korda tehtud. Mõlemal pool olid rööpad röntgastes, jaam oli segi pektstud. Jõudsime Erlangeni, mis on väike ülikoolilinn Nürnbergi kõrval, kus oli erihaigla näovigastatute jaoks. Minu peamine haav oli ju näos.

Peakirurg oli üks doktor Schmidt. Ta oli kahekordne doktor – arst ja hambaarst samuti. Ta oli öövalves, vaatas mind ja ütles: „Eesti vabatahtlik?” Ma ei hakanud talle selgitama, et nii vabatahtlik see asi ei olnud. Ta vaatas mulle otsa ja ütles, et nojaa noormees, te olete 18 aastat vana ja mõtlete, et nüüd on elu läbi, kuna nägu on sisse löödud. Kui te hommikul palatis üles ärkate, siis vaadake ringi – teie vigastus on võrdlemisi väikene. Lohutas mind väga ilusasti ja sõbralikult. Tõesti, järgmisel hommikul ma vaatasin ringi ja nägin nägusid, kus polnud nina või teisel polnud jälle alumist lõuga olemas või pool põske läinud. Ma mõtlesin tõesti, et ega asi vist ikka nii hull ei olegi.

Muidugi see kuus-seitse päeva rongis, kui ma midagi süüa ei saanud, ainult vedelikku sain juua, sellega ma olin nii palju kaalust maha võtnud. Kui mind haiglasse sisse toodi, siis *Schwester* Marianne, tugev Baieri naisterahvas, võttis mu kanderaami pealt sülle ja pani kohe vanni. Ma kaalusin kuskil 45 kilo. Esimesed ööd ma ei saanud üldse magada, kuna juhtunust oli šokk sees. Pakuti unerohtu, aga ma keeldusin. Mõne päevaga tuli normaalne uni peale. Arst ütles, et mulle enne midagi teha ei saa, kui lõualuu uuesti kahest kohast kokku kasvab. Mulle pandi hammastele ümber terasest asjad,

ülemine ja alumine lõualuu pandi niimoodi kokku, et suud ei saanud lahtigi teha. Sain ainult vedelat lurri süüa, kartulipudru tehti ka vedelaks. Kõige parem oli – igal õhtupoolikul anti punast veini. Kuhu löödi sisse kaks toorest muna. Seda ma ei ole sellest ajast peale joonud, aga ta maitses väga hästi. Niimoodi need esimesed nädalad möödusid raviga.

Suur Nürnbergi linn oli kohe kõrval, seda pommitati kogu aeg. Õhk värises ja vappus mootorimürast. Muidugi Nürnberg peksti ikka täielikult puru viimastel kuudel. Sel polnud enam mingit mõtet, sest ühtegi Saksa lennukit ei olnud taevast juba eelmisest aastast saadik näha.

Kuskil aprilli alguses tuli meie paarist ja ütles, et ameeriklased on väga ligidal. Olevat olnud kokkulepe, et ameeriklased tulevad Erlangeni sisse ilma lahinguta. Äkki hakkasid rasked miinipildujad tööle. Me liikusime kõik keldrisse. Selgus, et ameeriklased olidki tulnud linna sisse, aga vana linnavärava taga oli üks

“ Suur Nürnbergi linn oli kohe kõrval, seda pommitati kogu aeg. Õhk värises ja vappus mootorimürast. Muidugi Nürnberg peksti ikka täielikult puru viimastel kuudel.

— ARVI VAINOMÄE —

Hitlerjunge lasknud tankirusikaga ühe Ameerika tanki põlema. Nagu kuulus Ameerika armee ikka, selle asemel, et edasi minna, nemad käänasid ümber ja läksid tagasi. Ja siis peksid seda Erlangeni linna 36 tundi. Meie maja õnneks pihta ei saanud. Sõja lõpp ei olnud seega Erlangenile väga ilus. Haiglate ülem läks teine kord ameeriklastele vastu ja ütles, et ega ma ei saa olla vastutav iga noore nolge eest. Siin ei ole regulaarsõjaväge, on

ainult kümme või viisteist haiglat täis haavatud sõdureid.

Siis tulid uued uudised. Ameeriklased ei lubanud sõjavangile ei pliiatsit ega paberit, rääkimata raadiotest ja peeglitest. Kõik pidime ära andma. Tuli uus termin nagu „Nazi”. Ma polnud kunagi kuulnudki sõna „Nazi”. Ameeriklased, kes sisse tulid, meile väga ei imponeerinud. Me vaatasime akna peal teisel või kolmandal korrusel, kui üks väike jagu tuli neid sisse. Nad paistsid kuidagi hirmunud välja, vahtisid meid nii küürakil. Haiglahoonele mingit vahti ümber ei pandud. Elu läks edasi üsna tavaliselt, 20. aprillil oli ikka Hitleri sünnipäev, siis anti meile kaks pudelit veini ja šokolaadi. Vana süsteem töötas edasi.

Pääsesime venelastele väljaandmisest

Aprilli lõpus – mai alguses öeldi, et need, kes on *Waffen-SS*-is, neid ei saa enam haiglas hoida. Kuna mina

olin ka selles üksuses, siis korjati meid kokku. Mis see *Waffen-SS* sõja lõpul oli? Seal oli sakslasi ju vähe, enamused oli belglased, hollandlased, Rumeenia sakslased, eestlased, lätlased. Meid viidi ühte väikesesse linna Fürthi ligidal – Neuendettelsau. Seal olid meil juba ameeriklastest vahid ümber. Noored nekrutid, kes polnud sõda näinud. Ei lubatud meil aknast väljagi vaadata. Nagu akna peale läksid, nii lasti. Aga nad olid niivõrd viletsad laskjad, et pihta ei saanud.

Peaarst vaatas mind, kui ma sinna jõudsin, ja ütles, et teiega ma ei oska mitte midagi peale hakata. Nendel oli üldhaavatute haigla, kus plastilise kirurgiaga ei tegeletud. Kuskil 1946. aasta alguses nõustus üks sõjavang mind opereerima, ta oli sõja ajal töötanud Prahas plastilise kirurgina. Ta tegi mulle esimesed kaks-kolm operatsiooni. Enne neid operatsioone ma kandsin vahariidest kotti lõua all, kus oli puuvill sees, sest tegelikult

Liitlaste poolt 1945. aastal purukspommitatud Nürnbergi südalinn.

sülg jooksis mul suust välja nii, et seda ei saanud kontrollida. See Praha kirurg ütles, et paneme vähemalt selle kinni. Kaks operatsiooni õnnestusid ilusti, aga kolmas läks nihi. Eelmine päev opereeriti ja järgmine päev otsustasid ameeriklased, et me peame kuskile mujale minema. Löödi meid lahtise veoauto peale ja need õmblused läksid kõik nahka. See kirurg vihastas ka ja ütles, et tule mõne aasta pärast tagasi, nagunii riik ravib selle ilma kuludeta ära.

Neuendettelsau haiglas juhtus ka selline asi, et üks pagunitega Vene major tuli meid tagasi kutsuma, aga ta ei rääkinud meiega, vaid ainult selle Saksa peaarstiga. Doktor Wenzel ütles mulle ühel hommikul, et üks Vene major kutsub teid tagasi koju. Ma ei jõudnud veel vastatagi, kui ta juba ütles, et minu teada teie kodumaa ei ole praegu väga tervislik. Ütlesin talle, et seda mõtlen minagi ja sinna ma küll praegu ei taha minna. Ta ei teadnud, kas meid sunnitakse või mitte, aga igaks juhuks määras mind kaheks aastaks transpordivõimetuks.

Juulis 1946 lasti meid sõjavangist lahti tänu kapten Puurannale, kes oli vabariigi lõpul Eesti allveelaeva „Kalev” komandör. Puurand pääses Frankfurdis kuidagi kõrgemate sõjaväelaste jutule ja tegi lõpuks ameeriklastele selgeks, et me pole kellegi *Waffen-SS*. Ta mitte ainult ei toonud meid vangilaagrist välja, vaid päästis ka venelastele väljaandmisest, sest see hirm oli meil ka teatud ajal. DP-laagritesse meid ei võetud, kuna olime Saksa sõjaväes olnud. Siis tehtigi tööpataljonid ja need tööpataljonid töötasid 1960. aastateni. Mina ei läinud töökompaniisse, sest isa ütles, et koolmeistri poeg peab endale mingi elukutse õppima, kas arstiks või millekski. Ja mina läksingi õppima.

Geislingenis oli suur eesti laager, aga sinna meid vastu ei võetud. Seal tehti tehnikum lahti ja mina asusin seal õppima. Alguses oligi häda, et kus elada, kuna laagrid meid vastu

ei võtnud. 1946. aasta sügisel me elasime ärapõlenud barakkides Geislingeni linna ääres. Lõpuks Geislingeni linnapea ütles, et kuhu me nad paneme? Meid oli kuskil 120 meest, kõik kuskilt haavata saanud, vigastatud. Koristati üks vana *Gasthaus* ära ja pandi kahekordsed narid sisse. Kuskilt muretseti üks suur sõjaväe supikatel ja meile anti toidukaardid. Niimoodi me siis esimene talv elasimegi seal. Eestlastest ei onud meile küll palju abi. Kaks aastat tehnikumis õppisin veidikene inseneriteadust eesti keeles, õppejõud olid Tallinna tehnikaülikoolist. Elu ei olnud just väga kerge, leivast oli ka vahel puudu, aga päris näljast ei saa ka rääkida.

Ikkagi tõusis küsimus, mida teha tulevikus. Esimesed väljarännuvõimalused tekkisid Inglismaale. Ma mõtlesin, et mispärast ma sinna Inglismaale lähen? Kui juba midagi, siis kaugemale. Aga kuhu minna? Ameerikasse ma ei tahtnud minna, sest see oli sõjavangi kogemus ja eestiaege teatud Ameerika-vastane kooliharidus oli oma teinud. Ameerika kohta räägiti ikka sellist juttu, et ilma kultuurita kauboimaa, metsik ja gangsterid. Aga peamiselt mõjutas siiski see, millist tutvust ma olin ameerilastega teinud sõjavangi päevadel. Teine oli Kanada. Kirjad juba käisid – saadeti metsatöödele Põhja-Kanadasse. Ma olin Lätis tööteenistuses olles metsas mootorsaega lammutanud. See oli küllaltki hädaohtlik töö ja ma mõtlesin, et mina nüüd talvel sinna lume sisse möllama küll ei lähe.

Siis tulid Austraalia pakkumised. Ainus tingimus oli, et kaks aastat tuleb töötada seal, kuhu riik sind määrab. Muidugi sama palgaga kui austraallased, mingit vahet palga suhtes ei olnud. Panime paari teise minuvanuse poisiga oma nimed kirja. Austraaliast ei teadnud ma mitte midagi. Et siin kuum on, et siin kuiv on, et siin kangurud on – see oli ka enam-vähem kõik. Maateaduse õpperaamatust ma mäletan ühte pilti

Sydney peatänavast, mis oli väga kitsas – Pitt Street.

Augustis 1948 kutsuti meid siis Ludwigsburgi. Seal oli läbikäigulaager, kus vaadati kopsud ja maksad arsti poolt läbi ja kõik. Muidugi oli ka jutuaamine Austraalia konsulaa-di ametnikega. See kõik läks hästi. Nad küsisid, et kas ma olin Saksa sõjaväes. Ma ütlesin, et olin. Minu näoga on väga raske seletada, kuidas see õnnetus teisiti juhtus. Eriti sõja ajal. Mul oli ka veregrupi tätoveering kaenla all, mille ma lasin küll äädikhappega juba välja võtta. Arst vaatas mulle kaenla alla ja pilgutas silma. Austraallased olid väga leebed selles suhtes.

Eesti Vabariigi aastapäeval jõudsimine Melbourne'i

Lõpuks peale nelja kuud läbikäigulaagrites astusime jaanuari lõpus 1949 Napolis laevale „Nea Hellas”. Enamik immigrante viidi välja transportlaevadega, meie oma oli regulaarne reisilaev Ateena ja New Yorgi vahel. Oli ilus sõit ja toit oli väga hea. Ma õppisin oliive sööma, mida ma enne polnud näinud ega kuulnud. Üks vanem mees ütles, et nüüd sõbrad nautige seda elu, raskem elu seisab ees. Ja tal oli õigus.

Nelja nädalaga olime Melbourne'is. Just Eesti Vabariigi aastapäeval jõudsimine kohale – 24. veebruaril 1949. Ja järgmine hommik pandi meid rongi ja saadeti umbes 300 kilomeetrit põhja, seal oli immigrantide laager. Alguses pakuti mulle tööks sidrunite või mandariinide korjamist. Seda ma küll ei tahtnud. Üks või kaks korda võis „ei” öelda, aga kolmandale pidi enam-vähem „jah” ütleva. Siis tuli pakkumine New South Walesi raudtee peale. Selle võtsin vastu. Läksime sinna koos paari minuvanuse sõbraga.

Väike linnakene täitsa sisemaal, umbes 500 kilomeetrit lääne poole Sydneyt. Seal pandi meid raudtee peal vahetama liipreid ja rööpaid. Meid oli seal viis eestlast, kaks ungarlast, üks ukrainlane ja üks leedulane – väga

kirju seltskond. Paar austraallasest bossi ka juures. Me tegime kõvasti tööd ja pärast leidsime välja, et me tegime tegelikult kaks korda niipalju kui samasugused Austraalia töögrupid teiste liinide peal. Aga me ei pannud tähelegi, me oli 22–23 aastat vanad ja see töö ei rikkunud kellelgi konti. Palk oli vist kuskil kümme naela nädalas. Elasime telkides, süüa keetsime lahtise tule peal kolme seinaga plekist majas.

Seal polnud raha palju kuskile kulutada. Nädala toidu võisid osta nii ühe naelaga ära. Ja kui ei hakanud endale alkoholi kõrist alla valama, siis suurem osa palgast jäi järele. Mul olid ikka meeles ja mõttes isa sõnad, et sa poiss pead ikka ülikooli minema kunagi. Ma lihtsalt korjasin raha kokku, ei kulutanud. Veidi ikka kulus, käisime Sydneys iga paari nädala tagant, aga laamendama ma ei hakanud. Kahe aastaga oli koos neli-viissada naela, mis oli tookord lihtnimese aastapalk.

Võtsingi kontakti tehnikaülikooliga Sydneys – University of Techno-

Raudteetöölisesena Austraalias Barmedani linnakeses koos poolakast sõbra Jakobiga 1949. aasta suvel.

logy, mis muudeti hiljem University of New South Wales. Lasin oma Tartu gümnaasiumi lõputunnistuse tõlkida inglise keelde. Sõjaaegne tunnistus oli eesti ja saksa keeles. Mu on tunnistus praegugi veel alles tänu jällegi oma isa õpetusele. Isa ütles, et sõjas on kõige suuremad vargad sanitarid. Kui ma haavata sain ja põrandal pikali olin, oli rahakott mul taskus. Millegipärast ma olin tark küllalt ja võtsin ta taskust ära ja panin omale särgi alla ilusasti rinna peale. Nii et see jäi alles. Sellest oli niipaju kasu, et ma sain öelda, et ma olen gümnaasiumi lõpetanud. Üks Riia polütehnikumi mehaanikaosakonna ülem, professor Rosenauers oli tehnikaülikooli vanemõppejõud. Ta rääkis mulle aastaid hiljem, et kui minu avaldus oli sinna jõudnud, siis näidati seda talle, kuna ta oli Lätist pärit, ja küsiti, et mis need Eesti gümnaasiumid ka on? Oli küsitud, et kuidas tase on võrreldes Austraalia omaga? Rosenauers oli neile öelnud, et sama, võib-olla veidi kõrgemgi.

Tuligi mulle kiri, et ma olen vastu

“Ma ütlesin talle, et ma olin sõjas küll, aga vist vale poole peal. Ta hakkas naerma ja ütles, et see ei loe midagi.

— ARVI VAINOMÄE —

võetud. Kästi minna veel intelligenti- ja inglise keele testile. Inglise keele testil oli mul artikkel aatompom- mist, mille ma pidin inglise keeles oma sõnadega ümber jutustama ja see vist oli ka rahuldav. Kahe aasta jooksul raudteel töötades ma õppisin õhtuti telgis laterna valgusel inglise keelt. Ma ostsin kaks raamatut, üks oli Bertrand Russelli „History of Western Philosophy” ja teine oli

Arnold Toynbee „Civilization”. Nii ma õppisin akadeemilise keele kodus lugedes lihtsalt sõnaraamat kõrval. Siiski ülikoolis esimesel aastal oli keelega veidi raskusi. Esimese aasta loengumärkmetes on eesti ja inglise keel segamini, aga teisel aastal ei ole enam eesti keelt kuskil. Aga midagi häda ei olnud, ma lõpetasin ülikooli ilusti ära. Ma sain isegi *Second – Class Honours*.

Ilma vanemate toetuseta on üli- koolis õppida päris raske. Ma olen isegi öösiti töötanud. Kell kolm lõpetasin ülikooli juures ja üle tee oli üks ladu, kus ma tõstsin tühje piima- pudelite korve kella üheteistkümneni, siis vaatasin paar tundi oma projekte ja hommikul uuesti peale. Tähendab, ei olnud lihtsalt teisiti võimalik. Aga austraallased olid jällegi väga abivalmid. Esimesel aastal tuli üks õppejõud mu juurde ja ütles, et te olete vanem üliõpilane. On olemas stipendium vanematele üliõpilastele, kes näiteks sõjas olid. Ma ütlesin talle, et ma olin sõjas küll, aga vist vale poole peal. Ta hakkas naerma ja ütles, et see ei loe midagi. Vaidlesin talle jupp aega vastu. Ta läks isegi veidi pahaseks ja ütles, et avalduse võite ikkagi ära täita. Ma saingi õpperahast vabastatud ja lisaks 4–5 naela, mis oli päris hea elamisraha. Kui abiel- lusime, siis Miriti sissetulek hakkas lugema ja elamisraha läks naela või kahe peale alla.

Pere loomine ja töökoht Shelli juures

Abikaasaga sain tuttavaks tänu sellele, et töötasin tema isaga koos raudteel. Varem või hiljem ma koh- tusin ta tütreaga. Saime tuttavaks ja abiellusime 1952. aastal. Meil on poeg ja tütar, nad peavad ennast ikka Eestimaalt päritolevaks. Poiss on õige huvitatud Eestist ja Eesti ajaloo- st. Ta küsib minu käest tihti. Tegelikult ma ei ole neile eriti palju midagi peale surunud. Mõlemad rääkisid eesti keelt enne, kui nad kooli läksid. Aga nüüd me räägime nendega inglise keelt.

Selle otsuse ma tegin enne, kui nad oli kümme aastat vanad. Lastele edasi anda tõekspidamisi või neid õpetada elus on nagunii raske. Põlvkondade vahe on alati probleemiks. Kui ma katsun neile olulisi asju rääkida eesti keeles, mida nad halvasti oskavad, siis mul ei ole mitte mingeid šansse, et nad must üldse aru saavad. Ja ühtegi keelt ei saa kätte, ilma et koolis seda õppida. Eesti nädalavahetuse koolid siin olid sellised, et õppisid seal mõne luuletuse pähe ja veidike rahvatantsu. Korralikku keelt saab omanda ainult siis, kui mõned aastad koolis käid. Abstraktsed mõisted, kõik keerulise- mad asjad – me ei märkagi, kuidas me seda õpime koolis. Kodune eesti keel jääb ikka kõõgi eesti keeleks.

Ma läksin Shelli juurde tööle 1955. aastal. Alguses töötasin Sydneys mitme kohaga, insenerina peamiselt. 1962. aastal Shell arvas, et minust võib asja saada. Ütlesid, et kas selle näoga ei saaks midagi teha, kas seda plastilise kirurgiaga saaks paranda- da? Ma ütlesin, et arvatavasti saab. Lubasid kõik kulud kinni maksta ja palusid leida üks plastiline kirurg. Lõpuks siis Austraalia plastilise kirurgia üks esimesi mehi opereeris ja tegi seda asja veidi paremaks. Saadeti mind firma kuludega tööle Queenslandi, isegi kassi transport maksti kinni. Kolm aastat töötasin Brisbane'is Queenslandi osariigi insenerina. Siis pakuti veel paremat kohta Melbourne'is. Seega esimest korda tulime Melbourne'is 1968. Ka- heksa aastat hiljem öeldi, et sul oleks vaja veidi maailma näha ja saadeti mind paariks aastaks Londoni pea- korterisse tööle.

Elasime Londonis aastatel 1977– 1979. See oli huvitav aeg. Õppisime tundma Inglismaad, oma kindlate traditsioonide ja klassivahedega. Ing- lismaa eestlaskond on väike ja suurem osa koondunud põhjapoolsetesse tööstuslinnadesse. Aga Londonis oli siiski Eesti Maja ja tookord oli veel alles ka ennesõjaaegne Eesti saatkonna maja. Minu töökoht nõu-

dis sagedaid komandeeringuid Shelli filiaalide juurde Euroopas. Nii sain uuesti tuttavaks Euroopa sõjajärgse eluga. Saksa linnad, mis olid olnud rudes 1940. aastatel, olid ilusti uuesti üles ehitatud. Ajaloolised hooned ja mälestusmärgid olid kõik taastatud. Seda tehti kohe peale sõda, siis kui inimesed elasid keldrites ja elu oli õige raske. Üks ilusamaid näiteid on Nürnberg, mille väga vana kesklinn oli sõja lõpul täielikult purustatud – see oli peaaegu täielikult taastatud. Sama kehtib Müncheni, Hamburgi ja teiste linnade kohta. Meie Tartu linnavalitsus ei ole siiani suuteline isegi arenguplaanis leidma kohta Kivisilla taastamisele, ometi oli Kivisild Tartu sümboliks aastasadasid. Ei maksa mõeldagi barokkstiilis Narva südalinna peale.

Aga eri rahvuste eelarvamused Euroopas olid ikka samad. Prantslased siunasid inglasi, inglased omakorda sakslasi ja hollandlased ei sallinud kedagi. Rootslased pidasid norrakaid matsideks ja taanlasi Skandinaavia itaallasteks, sest nad naeravad liiga palju. Klaasi õlle juures sai palju huvitavat kuulda Euroopa elust ja minuga olid nad avameelsed, sest olin Austraaliast ja pealegi veel eestlane.

Londonist tulin jälle tagasi Melbourne'i, Shelli peakorter oli Melbourne'is. Ma lõpetasingi Shelli juures töö 1986. aastal Melbourne'is. Nad pakkusid mulle võimalust veel Uus-Meremaal sama koha peal töötada, ja kui oma maal ei tööta, siis palk oleks kahekordne olnud. Aga ma ütlesin ära. Mulle oli 31 aastat küllalt. Kui nüüd tagasi mõelda, siis Eestis oleks ma isa soovitusel läinud arstiteadust õppima, kuigi minu enda huvid olid siiski ajalugu ja filosoofia. Tegelikult mu raamaturiilul on ajalooraamatuid kõigis kolmes keeles – eesti, saksa ja inglise keeles. Aga elu läks teisiti.

Hiljem 1960. aastate algul sain Sydney ülikoolist ka teise kraadi, mis on *Bachelor of Arts*. Elasin otse ülikooli vastas ja tekkis mõte õppida õhtuti psühholoogiat ja majandust.

“Aga eri rahvuste eelarvamused Euroopas olid ikka samad. Prantslased siunasid inglasi, inglased omakorda sakslasi ja hollandlased ei sallinud kedagi.

— ARVI VAINOMÄE —

Tegemist oli täisajalise kolmeaastase kursusega, mul läks selle läbimiseks neli või viis aastat. Majandusteaduse õppimisest oli kasu ka hiljem, kui töötasin Shelli juures ja läksin tehnilise töö pealt mäenedžmenti.

Sydney's õppimise ajal liitusin

Arvi korp! Ugalas esindajana koos abikaasa Miritiga Läti korporatsiooni aastapäeval Sidney 1956.

korporatsiooniga Ugala. Mõned eestiaegsed üliõpilaskorporatsioonid hakkasid uuesti paguluses tegutsema juba Saksamaal. Ugala vist esimesena Saksamaal alustaski. Muidugi ta ei ole seesama, mis Tartus on konvendina. Aga mõte oli kanda neid traditsioone edasi ja samal ajal veidi harida nooremat, tookordset nooremat põlve selles vallas, millised traditsioonid Tartus olid. Jüri Naelapea oli peamine asutaja siis. Oli üks kaheksa-üheksa eestiaegset vilistlast, kes Sydney's koos hakkasid käima. See vähemalt liitis kaks põlvkonda veidi rohkem kokku, kui see muidu oleks toimunud, ja meil tekkis kah mingi arusaamine, kuidas need Tartu korporatsioonid tegelikult olid. Isegi praegu me käime mõned koos, aga nii kuus kord või kahe kuu peale kord.

1949. aastal ma kirjutasin Saksamaalt vanematele kirja vale nime all ja lootusega, et nad on ikka Karilatsis veel. Kirjutasin, et ma rändan välja Austraaliasse ja juhul, kui te tulevikus otsite, siis vaadake sinnapoole kanti. Hiljem nad rääkisid mulle, et see kiri jõudis pärrale. Posti väljavedaja Karilatsis oli Sepa Miili, kes oli kõige suurem klatšija küla peal, aga see päev oli ta tulnud väga rahulikult ja öelnud, et see on vist Arvilt. Keegi ei rääkinud mitte kellelegi, et see kiri tuli. Kirjavahetus tekkis esialgu vanematega 1954. aasta paiku, sest teised kartsid kirjutada. 1957 võttis isa juba kirjavahetuse üle. Aga esimest korda ma nägin vanemaid jälle 1972. aastal, 28 aastat hiljem.

Taaskohtumine vanematega 28 aastat hiljem

Mulle meenub, kui ma laevaga Tallinnale lähenesin. Kuskil Soome lahe keskel hakkasid need Tallinna tornid paistma. Ma olin reelingu äärres ja vaatan seda ilmutust, mis merest välja tuleb, ja järsku tuli mu kõrvale üks mundris mees, sellise beežika mundriga. Ütles, et kas teie olete härra Vainomäe? Mõtlesin, et ei saa maalegi, kui võtavad juba laeva peal

kinni. Ta vist märkas mu ehmatanud nägu ja ütles, et ta on laeva arst ja kas ma olen röugete, koolera ja tüüfuse vastu vaktsineeritud. See on mul väga erdalt meeles.

Aga näha vanemaid ja sugulasi üle 28 aasta! Isa oli 83 juba, ema 76. Oli üldine rõõm, et olime jälle koos, ja eks juttu oli palju. Mina olin uudishimulik, et mis nendega oli juhtunud, ja nemad olid uudishimulikud selle üle, mis minuga oli juhtunud. Viis-kuus päeva läks väga ruttu. Ümbrusest ma väga palju ei märganudki. Hotellivärk oli naljakas nende mammadega, kes istusid igal korrusel ja panid kirja sinu tulemised ja minemised.

Tookordsest süsteemist rääkis Tallinna onu mulle rohkem. Ütles, et läheme kõnnime. Siis onu selgitas venestamise probleemi ja ütles, et asi läheb hullemaks, mitte paremaks. Läks ju ka hullemaks Karl Vaino ajal. Nii et mul oli arusaamine, mis seal toimub. Aga midagi nii eriti põrutavat mul ei juhtunud, keegi mind kinni ei püüdnud, keegi minuga ei tahtnud rääkida. Üks pakkus odavat valuutat Viru hotelli liftis. Ma ütlesin, et mul pole mingit valuutat vaja. Seda hoiatas kolonel Sinka ka, et kui keegi tuleb sulle „head“ tegema, siis karju miilitsat. Kui sa seda inimest ei tunne, siis tal ei ole mingeid häid plaane sinu suhtes, ta võib ka provotseerida ja siis võetakse sind kinni. Ma ei usu, et see mingi provotseerija oli, see lihtsalt tahtis odavalt osta Ameerika dollareid ja pakkuda mulle rublasid vastu. 1976 oli järgmine külustus ja siis tihenevalt 1978, 1979, 1980. Siis ma hakkasin juba veidi taipama, kuidas see süsteem seal toimib. Ma nägin venelaste osakaalu kasvu Tallinna peal. Tajusin kogu selle majanduslise süsteemi ebaefektiivsust.

Nüüd käin peaaegu iga aasta kaks korda Eestis. Ma tunnen end eestlasena, olen seda alati tundnud. Ma ei ole kunagi salanud, et ma olen Saksa sõjaväes olnud ja et ma olen eestlane. Üks minu bossid, üks Inglise Oxfordi lõpetaja kutsus mind

Arvi esimesel külaskäigul Eestisse 1972. aastal, koos ema ja isaga Tallinna sadamas.

passionate Estonian. Paljud ju katsusid austraallaseks või ameeriklaseks muutuda, hakati kodus inglise keelt rääkima, mõned isegi ei rääkinud üldse oma lastega eesti keelt. Mulle tekkis arusaamine, et mina ei saa ennast kuidagimoodi muuta. See, kes ma olen, sellega tuleb leppida. Selle tõttu mina tõesti oleksin valmis Eestisse tagasi minema ja elama, aga ma saan Miritist aru, lapsed on siin ja tema side Eestiga on palju nõrgem kui minu oma, sest ta tuli sealt juba 12-aastasena ära.

“**Ma tunnen end eestlasena, olen seda alati tundnud.**

— ARVI VAINOMÄE —

Karilatsi II

Nüüd elame Melbourne'ist umbes 300 kilomeetri kaugusel väikeses maamajas. Ma olen maal üles kasvanud, nii Mooste mõisas kui Karilatsis. Selle tõttu tekkis meil

Miritiga mõlematel mõte kuskil enne kuuekümnendaid eluaastaid, et soetame endale maakoha, kus me vähemalt osa ega saame linnast välja ja istutame omale puuviljaaiad. Kuskil aasta enne, kui ma erru läksin, hakkasime aktiivsemalt otsima niisugust kohta. Leidsime selle koha Bairnsdale'i lähedal ja ostsime ta ära. Panime kohale nimeks Karilatsi II. Eestlasele vist ikka meeldib oma maatükk ja oma maatükil õiendada. Kõik puud, mis ümberringi kasvavad, välja arvatud eukalüptimetsad, on minu istutatud. Krundi suurus on 20 hektarit ja olen siia istutanud ligi 50 viljapuud – aprikoosid, virsikud, nektariinid, apelsinid, sidrunid, greibid ja mandariinid. Lisaks veel 500 sarapuupähklipuud ja 20 maka-daamiapähklipuud.

Mul on kuidagi väga hea tunne sellest, sest ma olen oma ümbruse ise loonud. Ma ei taha siit kuskile minna. Eestisse ma läheks, aga siis arvata-vasti ma läheks elama Haaslavasse oma tallu ja teeks midagi sarnast seal. Ma olen maalt pärit ja tahan ise midagi maas ja mullas teha. **K&E**

Eestlased – unikaalne väikerahvas

Eestlasi võib lugeda maailma rahvastikku kaunistavaks, üheks kõige europiidsema kohastumustüübiga väikerahvaks. Eestlastel ja kogu Läänemere regiooni põlisrahvastel lasub kohustus seista maailma rahvastiku hea käekäigu eest ning vältida enneaegset assimileerimissurma.

TÖNIS SIIM

Tänapäeva ökoloogilisest kriisist ja ülerahvastusest vaevatud maailmas on muutunud aktuaalseks probleemiks elurikkuse säilitamine taime- ja loomariigi kõrval ka inimpopulatsiooni hulgas.

Eestlased peaksid teadvustama, et sarnaselt teistele Läänemere regiooni põlisrahvastele kujutavad nad endast unikaalset bioloogilist-antropoloogilist ja kultuurilist väärtdiversiteeti.

Teeneka antropoloog Leiu Heaposti ja teiste Eesti antropoloogide teaduslike uurimuste põhjal võime teha järelduse, et eestlased on paljude somatoloogiliste/kehaliste tunnuste alusel maailma rahvastiku jaoks n-ö panda- ja jääkarurahvas. Pandakarahvas oma unikaalsuse ja jääkarurahvas välimuse järgi. Jääkarud nagu pandakarudki on ohustatud liikide nimekirjas.

Erinevused ja väärtdiversiteetid mitte ainult ei kaunista maailma rahvastikku, vaid lisavad *homo sapiens*'i nimelise loomaliigi esindajatele ka täiendavat elujõudu enneaegse väljasuremise vältimiseks. Seetõttu lasub ka eestlastel kohustus maailma

rahvastiku hea käekäigu tagamiseks – hoida oma identiteeti, takistada enda assimileerimist ja asualade ülerahvastamist rändrahvaste-kolonistide suurte hulkadega.

Maailma heledaim rahvas

Eestlasi iseloomustab peale sotsiaalsete iseärasuste, nagu keel ja kultuur, ka neile ainuomane geneetiline struktuur nagu iga teistki inimrühma.

Populatsioonigenetik Mart Viikmaa on oma artiklis puudutanud arutlust väärivaid seisukohti (PM, 13.11.2017). Populatsiooni (asurkonna) indiviidide genotüüpide kogum moodustab populatsiooni genofondi. Igas populatsioonis, kus isendid paarituvad omavahel oluliselt sagedamini kui naaberpopulatsioonide isenditega, erineb see genofond mingil määral kõigi teiste omadest. See erinevus avaldub ka fenofondi ehk tunnustekogumi iseärasustes – loendatavate tunnuste, näiteks veregruppide sagedustes, ja mõõdetavate tunnuste, näiteks kehapikkuse keskmistes suurustes.

Eesti antropoloogid Juhan Aul, Karin Mark ja Leiu Heapost on väga põhjalikult eestlasi uurinud. Nad on leidnud näiteks seda, et eestlased on keskmiselt pikakasvulised ja vähepigmenteerunud põhja-eurooplase tüüpi inimesed. Karin Mark on juuste- ja silmavärvuse intensiivsuse ühisnäitajana välja töötanud pigmentatsiooniindeksi. Tuleb välja, et eestlaste keskmine pigmentatsiooniindeks on Euroopas ning tõenäoliselt kogu maailmas kõige väiksem. Eestlased on maailma heledaim rahvas.

Rasside olemasolu tunnistamine ei ole rassism

Suur osa inimkonnast mõistab looduse bioloogilise mitmekesisuse ehk elurikkuse kasulikkust inimesele ja tähtsust ökosüsteemide püsivusele. Elurikkuse säilitamiseks luuakse looduskaitsealasid, rakendatakse mitmesuguseid abinõusid hävimisohus liikide, isegi vanade sortide ja tõugude kaitseks ja taastamiseks. Kõige selle taustal on arusaamatu, miks inimliigi siseseid erisusi ei taheta tunnistada, vaid kuulutatakse need lausa olematuks.

Inimrassid on poliit tehnoloogiliselt peaaegu täiesti kaotatud. Mitme sajandi kestel tuntud ja antropoloogia kaudu põhjalikult kirjeldatud rassid hakkasid eelmise sajandi keskpaigast alates poliitilise ideoloogia mõjul aegamisi oma eluõigust minetama.

Püütakse väita, et inimese bioloogilisi rasse pole olemas – need, mida seni on rassideks peetud, on sotsiaalsed konstruktsioonid. Käibe on läinud kummaline arusaam, et rasside olemasolu tunnistamine tähendab rassismi. Euroopa Liidus valitseb koguni keeld kasutada terminit „rass” ametlikes dokumentides.

Isegi kui rassid olematuks jutlustatakse, jäävad rasside tunnused siiski alles. Inimesed, kes just silmaklappidega ei ela, näevad ja eristavad neid. Ühendriikides kirjutab politsei tagaotsimiskuulutusele sageli viite otsetava rassilisele kuuluvusele (valge, mustanahaline, asiaat, latiino). Professor Gill väidab, et skeletitunnuste järgi määrab ta indiviidi rassilise päritolu kindlaminigi, kui välistunnuste

järgi („luud ei peta”) ja samuti on ka DNA-s rass kirjas. Ilmneb, et ainuüksi rasside kaotamine ei rahulda neid, kelle unelmais näib olevat ülemaailmselt ühetaoline inimene (nagu omal ajal – ühtne nõukogude rahvas)

Eestlaste antropoloogiline iseloomustus

Praegu jagunevad mitme sisserännu tulemusena kujunenud eestlased peamiselt läänepoolse heleda, pika, sihvaka, pika peaga ja kitsa näoga lääne-balti (24,4%) ning idapoolse heleda, lühema, jässakama, lühema ja laiema näoga ida-balti (32,6%) rassitüübi vahel, nende vahele jääb ulatuslik segavöönd (20,4%).

20. sajandi esimese poole uuringute järgi on eestlaste iseloomulikud tunnused:

- * juuksed on enamasti kas blondid (52,6%) või pruunid (42,7%);
- * silmad on hallid (48,0%), sinised (24,6%), kirjud (16,1%) või pruunid (11,3%).
- * keskmine kasv on 172,3 cm.

20. sajandi lõpu uuringute järgi on eestlaste huvitavamad tunnused:

- * habemekasv on kas väga nõrk (3,5%), nõrk (7,7%), keskmine (45,3%), tugev (40,8%) või väga tugev (2,7%);
- * silmad on kas heledad (64,5%), kirjud (32,8%) või tumedad (2,7%); kõige tumedamad silmad on Haapsalus, Väike-Maarjas ja Karksis, kõige heledamad Rakveres, Antslas ja Petseris;
- * juuksed on heleblondid (1,7%), blondid (3,6%), tumeblondid (26,2%), helepruunid (55,2%), tumepruunid ja mustad (13,3%) või ruuged (0,5%); kõige heledamad juuksed on Kohtla-Järve, Rakvere ja Väike-Maarja inimes-

tel, kõige tumedamad saarlastel, Kagu-Eestis, samuti Kilingi-Nõmme, Pärnu-Jaagupi ja Iisaku elanikel;

- * virulased, nagu ka Soome üksikute piirkondade elanikud, on maailma heledaimad inimesed;
- * lapsed on valdavalt heledapäised, teismelikkas jõudes muutuvad juuksed tumedamaks;
- * keskmine kasv on eestlastel 173,2 cm, kõige pikemad on saarlastel ja hiidlastel, kõige lühemad setod;

* veregruppide järgi jagunevad eestlased: 0-rühma (33,82%), A-rühma (35,3%), B-rühma (23,66%) või AB-rühma (7,2%), reesuspositiivseid on 60% ja reesusnegatiivseid 40%;

- * mongoliidsusindeks on eestlastel (24,8), mis on kõrgem kui soome-rootslastel (10,1) ja läänesoomlastel ning väiksem kui isuritel, karjalastel, idasoomlastel ning vepslastel (30,1);

Rahvusvahelise uuringu järgi olid Eesti elanikud 2014. aastal maailmas pikkuselt kolmandal kohal Hollandi ja Belgia järel. Keskmine Eesti mees kaalus selle kohaselt 80 kilo ja oli 180 cm pikk ning keskmisel Eesti naisel oli pikkust 169 cm. Sajandi eest ehk 1914. aastal oleksid vastavad näitajad olnud 167 cm meeste kohta ja 157 cm naiste kohta ning siis oleks Eesti paigutunud elanike pikkuse järgi 4. kohale maailmas (allikas: Vikipeedia, artikkel eestlased)

Kokkuvõttes võime veel kord tõdeda, et eestlastel on kohustus maailma rahvastiku hea käekäigu tagamiseks hoida oma identiteeti, takistada enda assimileerimist ja asualade üle rahvastamist populatsiooniplahvatuses liikvele läinud rändrahvaste suurte massidega. **K&E**

Eestlaste osakaal elanikkonnast väheneb

Suuremas osas Eesti ajaloost puuduvad täpsed andmed siinse elanikkonna suuruse ja rahvusliku koostise kohta. Seetõttu on Eesti rahvaarvu võimalik määratleda vaid hinnanguliselt ja eestlaste osatähtsus selles on veelgi vaieldavam.

Hinnangud Eesti rahvaarvule:

- 500 eKr – 7000
- I aastatuhande algus – 50 000
- 1100 – 200 000
- 1240 – 120 000 või kuni 180 000 (ristiretked)
- 1558 – 250 000 – 300 000
- 1620 – 100 000 või kuni 140 000 (Liivi sõda)
- 1700 – 350 000 – 400 000
- 1720 – 150 000 – 170 000 (katk ja Põhjasõda)
- 1800 – 500 000
- 1858 – 750 000

Eestlaste arv Eesti pinnal (tuhandetes)

- 1881 – 798 000 (90%)
- 1897 – 868 000 (91%)
- 1922 – 970 000 (87,6%, Tartu rahu piirides)
- 1934 – 993 000 (88,1%, Tartu rahu piirides)
- 1939 – 1 000 000 (88,2%, Tartu rahu piirides)
- 1941 – 908 000 (91%)
- 1941 – 831 000 (97,3%), osakaalu tõus Petserimaa annekteerimise tagajärjel, II maailmasõja kahjud
- 1959 – 893 000 (74,6%, NL okupatsioon)
- 1970 – 925 000 (68,2%, NL okupatsioon)
- 1979 – 948 000 (64,7%, NL okupatsioon)
- 1989 – 963 000 (61,5%, NL okupatsioon)
- 2000 – 930 000 (67,9%, vähese sündimuse ja väljarände tõttu)
- 2011 – 903 000 (69,7%, vähese sündimuse ja väljarände tõttu)
- 2019 – 908 000 (68,5%, sisserände tagajärg)
- 2020 – 909 600 (68,4%, sisserände tagajärg)

Väljaspool Eestit elab umbes 160 000 väliseestlast või eesti päritolu inimest. Suuremal hulgal elab eestlasi Venemaal, Soomes, Rootsis, Ameerika Ühendriikides ja Kanadas. Enne Teist maailmasõda oli Eesti rahvastiku poolest homogeenne riik. Eestlasi oli 89% ja 11% oli kohalikke vähemusrahvusi: sakslasi, venelasi, rootslasi, soomlasi. 1993. aastal moodustasid eestlased veel vaid 59% oma riigi elanikkonnast.

Allikas: Vikipeedia, artikkel eestlased

Üks tont käib mööda maailma-koroonatont

Olen end koroonatondi eest barrikadeerinud oma töötuppa raamaturiilite ja kirjutuslaua vahele, siin möödub mu argipäev. Klassikraadiost Beethovenit kuulates saab sellest „kontserdisaal” ja see ongi mu „pühapäev”. Ma olen „koduhunt”, nagu paljud teisedki, kellelt võetud „metsaelu vabadus”.

TIINA VÄHI

Koroonatondi metafoor seostub mul kurikuulsa Friedrich Engelisi ja Karl Marxi Kommunistliku partei manifestist (1848) revolutsioonilise ähvarduslausega: „Üks tont käib ringi mööda Euroopat – kommunismi tont. Pühaks ajukahiks selle tondi vastu on ühinenud kõik vana Euroopa jõud, paavst ja tsaar. Või sealsamast: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!”, mida tuntakse ka nõukogude aja kommunismi deviisina, mis oli mitmete ajalehtede päises juhtmõtteks. Praeguse pandeemia ajal võiks seda irooniliselt parafraseerida: „Kõigi maade koduhundid, ühinege!” ning lisada veel hoiatus – „Inimesed, olge valvsad!” See loosung pärineb Teise maailmasõja ajast, kommunismi lõksu langenud tšehhi kirjanikult Julius Fučikult, kes hoiatas sõja- ja fašismiohu eest.

Valvsusele, ühinemisele ja koostööle kutsumine on kriisaegadel kasutatud hüüdlauseid, millega on

mingi eesmärgi nimel inimhulki ühte koondatud aga ka hullutatud. Need sobiksid ka praeguse pandeemia aja loosungiteks, ent ajalugu on näidanud, et vägisi valvsust ja ühinemist peale sundida ei saa. Nii ei õnnestunud proletaarlasi ühendada maailmarevolutsiooniks ega ka Marxi ja Engelisi aja maailma vägevad ei suutnud ühiselt võidelda kommunismi vastu. Võime oletada, et kui nad oleksid aegsasti ja jõuliselt koondanud kõik jõud, selle maailmakorda lõhkuma sotsiaalse viiruse vastu, siis poleks see, ega ka hilisemad 20. sajandi totalitaarsed ideoloogiad ja režiimid pääsenud võimule ega omanud sellist mõjujõudu ning algatanud Euroopas traditsiooniliste väärtuste allakäigu. Mida võiksime sellest õppida praegu?

Koroonainfo sarnaneb ilmatega

Koroonatondile „püha ajukahhi” [sõja] kuulutamine tähendaks kõigi teadmiste, meetodite ja jõudude koondamist vaktsiinide ja ravimite väljatöötamiseks. See peaks targalt tegutsevas ja tehniliselt arenenud ja põimunud maailmas olema võimalik, ent millegi pärast pole see ootuspäraselt õnnestunud. Kas teadusorganisatsioonide ja riikide tasemel toimivat koostööd takistab usaldamatus, konkurents ja kasuahnus, sest iga lüli, mis tegeleb viiruste uurimisega ja vaktsiinide

välja-
töötamise

ja müümisega püüab sellest endale maksimaalset meriiti lõigata? Korporatiivsete ravimifirmade kasuahnus on täheldatud juba varemgi, kuid miks on propagandamasinatest tulev informatsioon viiruste ja vaktsiinide kohta ikkagi puudulik ja ebaselge?

Hirm teadmatuse ees ja usaldamatus ametlike institutsioonide ja isikute vastu on tekitanud ka vaktsineerimise kohta vandenõuteooriaid, mille kummutamiseks ei piisa, kui teleuudistes koroonaga kohta antav lühiformatsioon sarnaneb ilmatega, mis annab prognoosi lähipäevade kohta. Koroonaga puhul näidatakse põhiliselt haigestunute ja surnute, vaktsineeritute statistikat, millega ollakse juba harjunud, nagu sellega, et ilm võib taas külmaks minna. Ei saa öelda, et siin ja seal meedias poleks tehtud selgitustööd, meelde on jäänud sagedased lühiantvjuud juhtivate viroloogidega, arstidega jne, kuid ilmselt pole need ammendavad sellele osale ühiskonnast, kes ise aktiivselt ei otsi lisainfot ning ka nendele, kes ootavad argumenteeritud diskussioonidega süvaseletusi TV erisaadetes. Immuniiserimisstrateegia ja retoorika pidev muutmine (näiteks dooside intervalli

suurendamist ja AstraZeneca puhul vanusepiiri nihutamist kord üles, kord alla), tekitab kahtlusi pakutavate „hädavaktsiinide” efektiivsuses. See aga süvendab paljudes peataolekut ja otsustamatust – „lasta või mitte lasta”. Mitte kõiki ei veena kui televisioonis näidatakse riigijuhtide süstimist, seda enam, kui nad pole üldtunnustatud autoriteetid. Kui praeguste vaktsiinide toimet kontrollitakse nagu sõjalises meditsiinis katse-eksituse meetodiga, ei taha paljud olla selles

niliselt, sest ei tunta aukartust elu ees – kui enda, siis veel vähem teise(t)e inimese(t)e elu pole enam püha, ei olda nõus oma heaolust loobuma.

Kõrgemal positsioonil olevat ignorentsust oleme näinud epideemia puhkemise algusajal aasta tagasi, kui Euroopa liidrid oma ustavust ja pühendumist rahvale demonstreerisid Beethoveni „Ood rõõmule”, Euroopa Liidu hünni pühalikult seistes kuulasid, kuid paraku ei ärrganud neis au ja heroilisust otsustavateks tegudeks,

ilma vägevate vastu ega soovi nad üles näidata „kolkakangelaslikkust”, et vabatahtlikult loobuda oma „kodukootud” ellujäämisstrateegiatest, turvalisest, mugavast ja harjumuspärasest elust.

Kes päästab inimkonna sellest needusest?

Riigijuhid peaks heeroldina julgelt seisma sirgel seljal ja selgel häälel oma rahvaste ees ja eest, andma üheselt mõistetavad juhiseid, kuidas konkreetses olukorras käituda ning mitte pikalt arutama ja kaaluma, kui tont on juba ukse taga. Pealegi on praegu tegemist kommunismist palju salakavalama ja nähtamatu tondiga, mille vastu pole veel leitud töhusaid relvi, aga võidelda tuleb sellegipoolest, ja ühisriindel kõigi jõududega, mis meil praegu on. Euroopa eesliinil peaks olema Euroopa Parlament, aga tagalas igaüks oma riigis, linnas, külas ja kodus.

Kommunismitondi taltsutamiseks Euroopas kulus mitu inimpõlve, aga ta ei ole kadunud, Hiinas on tänaseni võimul. Kas pole irooniline, et Covid-19 hakkas just sealt üle maailma levima. Alguses me ei osanud olla piisavalt valvsad, sest meid ei hoiatatud, ja viirusel lasti tulla läbi lahtiste uste meie kodudesse. Nüüdseks oleme üleilmses ellujäämisvõitluses, kus põletavad lahendamata probleemid – viirus, vaktsiinid ja vaktsineerimine. Koroonatont kondab maailmas ringi juba üle aasta, külvates hirmu ja paanikat, sest on halvanud haigusega sadu miljoneid inimesi, surmates nõrgemaid.

Kes päästab inimkonna sellest needusest, kas tehisintellekt, mis alanud novatseeni ajastul jõudsalt areneb ja millele suuri lootusi panakse? Aitab see teadlastel joosta võidu muteeruvate viirustüvedega, et samas tempos välja töötada järjest uusi elupäästvaid vaktsiine ja ravimeid? Või niidab koroonat veel kaua oma armutu vikatiga? Päästku meid sellest armuline jumal! **K&E**

KÕIGI MAADE KODUHUNDID, ÜHINEGE!

protsessis katsejäneseks. Propaganda pealesurumine võib esile kutsuda hoopis kahtlusi, trotsi ja loobumist, sest mitte kõik ei näe vaktsineerimise vajalikkuses nn laiemat pilti (enda ja oma lähedaste kaitsmist ja epideemiast jagusaamist).

Kadunud on aukartus elu ees

Inimõigused, nagu teada, on uues Euroopas „manifesteeritud” põhiväärtused ja seetõttu nende kitsendamine hädaolukorras ka ajutise abinõuna on paljudele vastuvõetamatu, juhul kui seda ei kompenseerita. Piiranguid tähendavad majandus- ja sotsiaal- ja kultuurielu kokku tõmbamist, koju jäämist, üksinduses „koduhundina” konutamist. Nagu koroonaaeg ja -numbrid näitavad, et vaid vähemus on nõus nende karmistamisega. Peale jäävad enamuse pragmaatilised materiaalsed kaalutlused – oma riigi, ettevõtte ja perekonna majandusliku olukorra päästmine. Piirangute vastu protestivad isegi need, kel rikkust piisavalt, kelle ettevõtlust ei ähvarda veel pankrot ajutise seismapanekuga. Endist eluviisi jätkatakse tihti mitte otsesest eluvajadusest vaid kasuahnusest, ükskõiksusest, lõbujanust. Seega paljude kõrvus pandeemia vastu valvsusele ja ühinemisele kutsumise pateetika kõlab banaalselt ja anakroo-

kasvõi selleks, et ulatada abikäsi EL-is esimesena koroonahätta üksi jäänud riikidele. Sellist käitumist on õigustatud, sõjameditsiini seadusega – kui katastroofis on kannatanuid massiliselt, siis päästetakse lahinguväljalt esmalt lähemalt st oma riigi inimesed ja ka nendest need, kelle ellujäämine on ühiskonnale kasulik, ning alles seejärel ülejäänud. Alles nüüd, kui pandeemiaga ollakse kohanenud ja vaktsiine on küllaldaselt saadaval ning eri sorti, nii

 Kommunismitondi taltsutamiseks Euroopas kulus mitu inimpõlve, aga ta ei ole kadunud, Hiinas on tänaseni võimul.

— TIINA VÄHI —

et rikaste riikide kodanikel on neid võimalik valida kvaliteedi järgi ja on tekkinud teatud ülejääk. Seepärast on Euroopa ladvik teinud poliitilisi žeste ja pakkunud väiksema kaitsega ja suuremate kõrvalmõjudega vaktsiine vaesematele riikidele, kus olukord on eskaleerinud. Selline EL-i „altruism” ei ärata tavakodanikes usaldust maa-

Eesti taasiseseisvuse hind

Möödunud sajandi „kuldsete kuuekümnendate” järel oli märkamatu jõutud taas aega, mil kogu Eesti rahvas vihkas Vene võimu. Vihkasid ka need, kes karjääri huvides olid võõrvõimuga kaasa jooksnud. Kuigi „Eesti aeg” hävis punaarmee sissetungiga, elas see rahva mälestuses edasi.

VALDUR RAUDVASSAR

ARHIIVIFOTOD

Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP) oli vahepeal paisunud 100 000-liikmeliseks ja juba üle poole neist olid eestlased. Nad olid juhtivatel kohtadel halduses, majanduses, kultuurielus, kuid pidid vastuvaidlematult täitma Kremli käskte nagu varemgi. EKP moodustas küll Eestis ülemkihi, kuid neil polnud sellist vabadust, nagu oli balti aadlil tsaarivõimu all. Too võis enda huvides kaotada pärisorjuse Eesti ja Läti aladel, mis mujal tsaaririigis püsis veel üle poole sajandi. Kolhoosimajandus

kehtis aga Balti provintssides NSVL-i kokkuvarisemiseni, kuigi algusest peale oli kurnav nii riigile kui ka rahvale.

Ühine viha Vene võimu vastu siiski kõiki eestlasi ei ühendanud, vaid eraldas endiselt rahvast ja eliiti, 90% ja 10% teineteisest.

Võis täheldada koguni regionaalset erinevust: põllumajanduslikus ja pealinnast kaugel Lõuna-Eestis nägi rahvas Vene võimu tuge just Eesti kommunistides – sundijais ja nuhkides, sest venelasi peale üksiku hädavarese kolhoosis polnud. Kuid Tallinnas ja Virumaal moodustasid elanikkonna enamuse kohati vene võimuga saabunud umbkeelsed venelased, kelle taustal jäid varju Eesti kommunistid.

EKP oli loodud Venemaal peale Punaväe häbiväärset lüüasaamist Eesti Vabadussõjas. Tema eesmärgiks oli uus sissetung Eestisse, maa vallutamine Vene Punaarmee poolt ning selle koloniseerimine ja assimileerimine. Seda tõendab ka partei nimi – mitte Eesti, vaid Eestimaa

KP, kuhu kuulusid peale eestlaste-ülejoosikute ka maa vallutanud venelased. Sellesse kuulusid peale eestlaste need, kes olid siia tulnud ja selle maa vallutanud. Nii tekkis parteis võitlus võimu pärast enamlaste ja bolševike vahel.

Pealegi polnud EKP parteikirjade järgi mingi iseseisev erakond, vaid pelgalt üks NLKP osakondi. Mäletati veel hästi, et pisemagi hälvle „vanema venna” jälgedelt karistati surmanuhtlusega, mille alla langesid EKP esimesed liidrid Anvelt ja Pöögelmann 1937. aastal – hoiatuseks järeltulijatele.

Ent samal ajal tähendas parteipilet ikkagi tõusu maa ülemkihti, mõnusat elu ja eesõigusi, ja mis kõige olulisem – samasugust võimu Eestis oma kaasmaalaste üle, nagu oli Kremli isandatelt sinu üle. Seega oli lühim tõus eliidi hulka mõeldav vaid EKP kaudu. Selle nimel võis unustada ka inimväärikuse ja rahvustunde. Lihtrahvas selleks võimeline polnud. Niipea kui ilmusid punaimpeeriumis esimesed nõrkuse tunnused, virgus eesti rahvas.

Eesti Muinsuskaitse Seltsi sünd

Murranguaastaks sai unustamatu 1987. Möödunud oli 70 aastat vana Venemaa kokkuvarisemisest, mille varemeilt tõusev iseseisev Eesti. Kuigi „Eesti aeg” hävis juba paar-kümmend aastat hiljem punaarmee sissetungiga, elas see rahva mälestuses edasi. Elas veel ka 1987. aasta põlvkonnas, kes seda näha ei saanudki.

Nende hulgas oli kerkinud liikumine, mis taotles, et ilus endisaeg mälust ei kaoks ka võõrvõimu surve all. Noorte õpetajate algatusel loodi kodulooringid või matkarajad mööda mälestusväärseid kohti. Vanemaid pedagooge see ei huvitanud, küll aga sidus noori omavahel ning vanema põlvkonnaga, kel mälu oli veel säilinud. Märkamatuks levis selline tegevus üle kodumaa.

12. detsembril 1987 asutati Tallinna Ametiühingute Majas Eesti Muinsuskaitse Selts 239 saadiku poolt 80-st muinsuskaitse klubist. Võeti vastu Seltsi põhikirja, valiti 37-liikmeline volikogu, 5-liikmeline revisjonikomisjon ja 15-liikmeline juhatus. EMS-i esimeheks sai Trivimi Velliste (sünd 1947), kel juba koolipõlves oli tärganud elav huvi Eesti ajaloo ja rahva olemusvõitluse järele. Auesimeheks valiti rahvusvaheliselt tuntud teadlane, Tartu Ülikooli audoktor Villem Raam – mees, kes teadustöö kõrval jõudis 15 aastat (1941–1956) ka Venemaal vangis olla.

Eesti Muinsuskaitse Selts oli esimene asutus okupeeritud Eestis, mis loodi kompartei käsuta. Kuid see ei tähendanud, et nad sellega lepivad. Juba 5. detsembril Võrumaa Muinsuskaitse Seltsi asutamisel astus Võru, Urvaste, Karula ja Karilatsi klubi volinike kannul Kandle saali rajooni kultuuriosakonna juhataja, kuulas koosolekut vaikides lõpuni ja teatas: „võite siin otsustada ja valida mida iganes, kuid ega me seda veel kinnita”. Vastasin koosoleku juhatajana samal toonil: „Seda pole keegi palunudki.” Nädal hiljem panime Tal-

linnas lauale oma dokumendid, kus tema allkirja polnud. Mees oli jäänud kindlaks kommunistiks lõpuni.

Sama kindlalt jätkas ka muinsuskaitse selts oma põhikirjaga sätestatud tegevust. Aasta pärast kasvas EMS-i osakondade arv 185-ni ja liikmete arv üle 6000. Lisandunud oli Välis-Eesti Muinsuskaitse Selts pagulastest liikmetega mitmelt mandrilt.

“ Taastamise tuhinas selgines nagu iseenesest muinsuskaitse liikumise ülim eesmärk: ei puhka enne, kui taastatud on iseseisev Eesti riik.

Esimesel aastakümnel hakkas EMS taastama Nõukogude võimu ajal purustatud Vabadussõja mälestusmärke linnades ja kihelkondades. Jällegi haaras rahva tänutunne kangelastele, kes surid, et meie võiks elada. Taastamise tuhinas selgines nagu iseenesest muinsuskaitse liikumise ülim eesmärk: ei puhka enne, kui taastatud on iseseisev Eesti riik. Selle sõnumi

oli lasknud lendu Trivimi Velliste, aga see lendas mitmesuguses sõnastuses üle Eestimaa.

See sõnum jooksis pikselöögina ka läbi EKP ridade – Keskkomitee esimest sekretärist kolhoosilauda virtsavedajani, kellel mälestuseks kunagisest tõusust oli parteipilet taskusse jäetud. Ja läbi parteiridade veeres kajana alt ülespoole ahastav karje: kurat, mille nimel me sõdisime!

Kuid virgunud rahvahulki ei saanud hällilauluga ega vitsahirmuga suigutada. Katsu sa keelata tormi merel või kevadel üle kallaste tõusnud jõge.

Muinsuskaitse liikumise kandvaks jõuks oli noorem, sõjajärgne põlvkond. Nõukogude võimu püsima jäädes poleks ükski nimi jäänud kaasaegsete mällu – kui nad hiljem poleks komsomoli pugunud. Aga tol teguderohkel ajal ei märganud keegi, et liikuma läinud oli juba ka noorim, teismeliste põlvkond.

„Nad murdsid meist läbi”

19. oktoobril 1987 jõudis EKP Võru Rajoonikomitee lauale lendleht, milles kutsuti linnakodanikke ülejäärgmisel päeval Võru surnuaeda rohtunud kalmude juurde mälestama Vabadus-

Muinsuskaitse meeleavaldus Nõukogude okupantide vastu Raadil (Tartus).

Eesti Rahvusliku Sõltumatus Partei (ERSP) asutamine Piliistveres. Esireas istuvad mõtte algatajad.

sõjas langenud võitlejaid. Allkirjaks „Vaba-Sõltumatu Noortekolonni nr 1”. Samal õhtul toimus parteimajas Rajoonikomitee koosolek, kuhu oli kutsutud kõik linna asutiste ja ettevõtete direktorid. Neile loeti ette „must nimekiri”, kuhu kantud isikud direktorid pidid 21. oktoobril kuhugi kaugemale „komandeerima”.

21. oktoobri õhtul suleti linnakalmistu täies ulatuses miilitsa ja julgeoleku jõududega, ümbritsevatel teedel sõitsid võõrad autod Pihkva ja Läti numbrimärkidega. Miilitsapatrull peatas kõik linna poole sõitvad autod ja paljud sunniti tagasi pöörduma. Hämardues süttisid päeva jooksul postidele monteeritud lisavalgustid. Surnuaia ümber oli valge nagu kunagi ammu jõulupühade ajal.

Videvikus hakkas linna poolt tulema salkades inimesi, kes peatati juba kalmistu väravatel. Aga neid tuli üha juurde ja peagi ümbritsesid nad kalmistut teise rõngana. Juba püüdsid nad jõuga kaitserõngast end läbi suruda. Siis kuuldus kaitseõhku ülema ahastav hõige raadiotelefoni: „Me ei suuda enam! Nad murdsid meist läbi!” Tekkinud avast valgus rahvamurd rõõmsalt hõigeldes linnakalmistule ja selle võsastunud taganurka Vabadussõja kalmude juurde,

mille olemasolu enamik seni ei teadnudki. Seal teatas keegi koolitüdruk kõlaval häälel, et kavandatud kõned jäävad pidamata, sest kõik nende juhid vangistati. Kostasid vihased hüüded, puhkes paar isamaalist laulu vanema põlvkonna algatusel. Seejärel kostsid hüüded: „Nüüd läheme kõik linna, nõuame vangide vabastamist!”

Linna marsiti juba ühtses kolonnis, millega liitus üha uusi elanikke, noori ja vanu. Peatuti miilitsajaoskonna ees, mille aknaluugid ja ukсед olid suletud. Trummeldati neile rusikatega ja hüüti kooris: „vangid vabaks, vangid vabaks!” Uks avanes ja üks tüdruk astus välja rahva rõõmuhoisete saatel. Miilitsaohvitser teatas trepil: peale vabastatu siin kinnipeetavaid enam pole.

Võidurõõmsalt marsiti edasi parteimaja poole. Oli juba täiesti pime, aga tänavad särasid täistuledes ja inimesi voolas aina juurde. Parteimaja trepil seisis salk mundrimehi, keskel kõrges papaahas polkovnik. Tõredal häälel käskis ta kõigil kohe koju minna. Rahva hulgalt kostsid irvitavad hüüded ja tühi limonaadipudel lendas vastu kõrge ülemuse sinelihõlma.

Edasi siirdus aina kasvav rahvahulk rajoonivõimu (täitevkomitee) poole. Neile lehvitati avatud akendest

ja hüüti toetavaid sõnu. Tundus, et kogu linn oli ärkvel ja valmis tänavale tulema, kuigi kell lähenes kümnele.

Kuid täienenud olid ka julgeolekujõud. Peatänavat palistas tihe mundrimeeste ahelik hundikoortega, vaheldumisi mees ja koer. Neile karjuti näkku teotavaid sõnu esirinna moodustanud tüdrukute poolt. Tagajalgadele tõusnud lõukoerad haukusid kooris hammaste välkudes. Neid hoidsid rihmapidi mehed vaikides. Vene keelt tarvitada oli ilmselt keelatud, eesti keelt aga ei osatud! Aheliku ülesandeks oli juhtida rahvamass linnas välja ja sulgeda siis talle tagasitee.

Pidin veel kella kümnese bussiga Antslasse jõudma ja trügisin rahvahulgast välja bussijaama poole. Selle trepil seisis 3–4 miilitsat, väljak oli pime ja tühi. Kaugemal mäenõlva taga kostsid tõusvad ja vajuvad hääled, nagu kohiseks kauge meri. Buss tuli ja pidi edasi sõitma läbi linna. Juba esimeste majade juures oli tänav valgustatud ja liikus väikseid inimrühmi. Peatänavale jõudes keeras buss linnast väljuvale teele ja peatus järsult. „Siit me küll läbi ei pääse,” sõnas bussijuht. Tänav rajoonivalitsuse ja kiriku vahel oli puupüsti rahvast täis. Buss suundus paralleeltänavale, lootes selle kaudu linnast väljuda. Kuid ka seal,

sõjakomissariaadi ees, kobrutas läbi-pääsmatu rahvamass... Ja selle kohal kõrge varda otsas lehvis sini-must-valge lipp! Hulk miilitsaid püüdsid läbi murda lipuni, kuid seda ümbritses mitmekordne poiste ja tüdrukute ring üksteist ümbert kinni hoides.

Järgmisel päeval kuulsime Ameerika Häälest ja Vabadusraadiost ülevaadet Võru sündmustest. Võimud olid jahmunud, nõutud, hakati üks-teist süüdistama tegemistes ja tegemata jätmistes. Partei rajoonikomitee 1. sekretär süüdistas muinsuskaitse seltsi „noorte hullutamises”, prokurör aga süüasja ei algatanud. KGB kedagi ei arreteerinud. Ka noorte juhid vabastati järgneval päeval. Rahvas tegi kõigest järelduse: nende mürgihammas on murtud ja võim otsa saanud. Nii kujunes unustamatu 1987 tõesti pööriaastaks eesti rahvale Võrus ja mujalgi.

Rahvarinne oli nutikas leiutis

Eesti värve nägin jälle muinsuskaitse-päevadel Tartus aprillis 1988. Ent siin kanti sinist, musta ja valget eraldi varda otsas. Ja neile kallale ei kiptud. Viimasel päeval oli rongkäigus näha ka sinimustvalgeid lauailippe, kui marsiti läbi linna Raadile okupatsioonivägedele meelt avaldama. Seal sai ka laiem üldsus teada uue poliitilise teguri: **Rahvarinde** asutamisest. Seda kuulutas valjul häälel kuhugi kastile tõusnud Marju Lauristin: „Armsad eestimaalased, see pole rahvusrinne, see on rahvarinne – kõigile Eestimaal elavatele rahvastele!” Küllap mõisteti, kuna sama mõtet kandis ka EKP, kes ei tahtnud kontrolli rahva üle kaotada ka muutunud olukorras. Seda ei saanud jätkata enam vana nime all.

Rahvarinne oli nutikas leiutis. Kommunistid teadsid, et sama nime all ühendas põrandaalune Komintern 1930. aastail Prantsusmaa vasakpoolsed jõud maailmarevolutsiooniks, aga samal ajal ühendas ka Eestis Konstantin Päts parem- ja vasakpoolsed rahvarindeks, vältimaks kodusõda, mida õhutasid vapsid põranda peal

ja kommunistid põranda all ja mida oodati pikisilmi idapiiri taga.

Tuleb meenutada, et muinsuskaitse on olemuselt kultuuriline, mitte poliitiline liikumine. Rahvarinde loomine äratas rahvas kahtlust, et see on katse Gorbatšovi reformidega päästa vihatud Vene võimu Eestis.

“Rahvarinde loomine äratas rahvas kahtlust, et see on katse Gorbatšovi reformidega päästa vihatud Vene võimu Eestis.

Selle vastu tuli võidelda. 20. augustil 1988 asutati Pilistveres **Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP)** eesotsas kohaliku muinsuskaitse seltsi esimees pastor Vello Salumi ja tuntud rahvuslaste Erik Udami, Tunne Kelami, Kaljo Mätiku, Mati Kiirendi, Eve Pärnaste ja Lagle Parekiga. Partei eesmärgiks oli Eesti lahkumine Vene võimu alt, mis oli tegelikult nii ERSP kui ka Rahvarinde (RR) eesmärgiks, kuid mõlemad nägid selleni erinevat

teed. ERSP arvates tuli taastada õiguslikule järjepidevusele toetudes Eesti Vabariik, mis hävitati 1940. aastal. RR pidas targemaks venelasi mitte ärritada 1940. aasta meenu-tamisega, vaid taastada iseseisvus samm-sammult alates liidulepingu sõlmimisega.

Tollaseid tormilisi sündmusi võtab kokku nende keskel seisev T. Velliste: liidulepingu tee tundus paljudele lihtsam, mõistlikum ja mis peasi, ohutum, kuid paljud pidasid ka kõige õigemaks iseseisvumist õigusliku järjepidevuse alusel, millega jääks ära NSV Liidust väljaastumise menetlus, kuna Eesti Vabariik pole kunagi sinna astunud. Seda teed tunnistas õigeks ka Eesti Muinsuskaitse Selts. (T. Velliste „Eesti muinsuskaitse 100 aastat”, lk 100).

Eesti kodanike esinduskogu – Eesti Kongress

Eesti riigi järjepidevuse kandjaks sai olla vaid veel elav Eesti kodanik-kond oma lastega ja Eesti pagulased välismaal. EMS kuulutas välja nende registreerimise 24. veebruaril 1989. Sama aastaga registreeriti kõik ko-

Eesti Kongress töötas Estonia Teatris taastatud Kaitseliidu kaitse all.

danikud ja nende järeltulijad Eestis ja välismaal ning ka Eesti kodakondsuse taotlejad. Tolle hiigeltöö tegid ära ilma palgata tuhanded vabatahtlikud mehed ja naised riskides oma tulevikuga. Nende tööd kergendas ootamatult novembri lõpus Berliini müüri lammutamine saksa rahva poolt. Nõukogude ametnikud Eestis pakkusid seni lindpriidena töötavaile kodanike komiteedele koguni abi ruumide ja vahendite näol, ENSV valitsus ei vastustanud edaspidi isegi Eesti Kongressi valimisi. Võimud ei saanud milleski enam kindlad olla.

Tuginedes kodanike nimekirjadele kuulutas EMS välja Eesti Kongressi valimised. Oma kandidaadid esitasid EMS, RR, ERSP ja kodakondsuse taotlejad – esmakordselt kogu Eesti elanikkond „seinast seina” poole sajandi järel.

Eesti kodanike esinduskogu – **Eesti Kongress** – tuli kokku 11. märtsil 1989 Tallinnas Estonia teatri-maja saalis. Üle poole kohtusid taas rahva valitud esindajad Saaremaalt Setumaani, Võrumaalt Virumaani ja nähti oma silmaga pagulasi välismaalt, kelle hääli seni kuulsime keelatud radiojaamadest. Järgmise päeva, 12. märtsi hommikul mee-

nutas keegi vanahärra kõnetoolist: ka täna on ajalooline päev – 56 aastat tagasi juhtis Konstantin Päts Eesti riigilaeva välja tormiselt merelt, tänu millele võime mäletada järgnevaid aastaid kui rahuliku töö ning majandusliku ja kultuurilise

“Hirmu hakkas tundma hoopis Kreml Baltikumi, Kaukaasia, Ukraina iseseisumisest „kohalike natsionalistide” mõjul.

tõusu aega, kuldset Eesti aega! Saal mürises aplausist – veel polnud uued ajaloo ümberkirjutajad oma toodanguga turule jõudnud. Eestis oli nüüd **kaks parlamenti** – Eesti kodanikel valitud Eesti Kongress ja ENSV Ülemnõukogu (ÜN), mis „valiti” EKP korraldusel kõigi Eesti pinnal paiknevate Nõukogude kodanike, ka Vene sõjaväelaste poolt. Kuid samal ajal oli üks – ENSV valitsus. Kord külastas selle peaminister Edgar Savisaar ka Eesti Kongressi ja mõistis kõuehäälel hukka selle tegevuse. See kedagi ei heidutanud.

Isemajandava Eesti (IME) projekti autorid Siim Kallas, Tiit Made, Mikk Titma, Edgar Savisaar.

Moskvas kogunes Rahvasaadikute Kongress

Hirmu hakkas tundma hoopis Kreml Baltikumi, Kaukaasia, Ukraina iseseisumisest „kohalike natsionalistide” mõjul. Otsustati Kremlisse kokku kutsuda NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress, sõlmimaks **liiduleping** „liiduvabariikidega”, mis seni olid alluvuses hoitud lihtsalt relvajõududega. Rahvasaadikute Kongressi valimised toimusid 26. märtsil 1989, kuu aega peale Eesti Kongressi valimisi. Eesti Muinsuskaitse Selts otsustas valimistel mitte osaleda.

Kremlis oli määratud ENSV saadikuile 48 kohta. Valituist vaid kuus ei kuulunud komparteisse ja valitud 42 kommunisti hulgas oli kaheksa interliikumise meest (Jevgeni Kogan jt), kes hiljem tõstsid mässu valitsuse vastu.

Rahvasaadikute Kongress töötas Kremlis 25.5.1989 – 5.9.1991. Vene kombe kohaselt pikalt ja venivalt – kuni Kremlis müüri taga tuikav elu Kongressist mööda kihutas ja oma nõuded talle esitas.

Tollest Kongressist on kirjutatud üllatavalt avameelse ja sisuka raamatu ENSV saatkonna üks tipptegelane. Ta tunnistab, et ENSV delegatsioon „ei läinud Moskvasse eesmärgiga võidelda Eesti iseseisvuse eest” (Tiit Made „Kremlist iseseisvust toomas”, lk 75). Veelgi mõjuvamalt kinnitab samas raamatus Ülo Nugis: „ei riskinud isegi unistada Eesti iseseisvusest, ehkki kodustel esinemistel rääkis suu ka sellest, kuid see polnud siiralt” (samas, lk 74). Ainult paar aastat hiljem kerkis Nugis esile, juba Eesti Ülemnõukogu eesistujana.

Samal ajal jätkas Eesti Kongress Tallinnas kindlameelselt Eesti riikliku iseseisvuse taastamist, olles eeskujuks lõunanaabritele nagu 70 aasta tagasi Vabadussõja ajal. Kongressi tegevus ei lõppenud viimase istungjärguga 11.–12.03.1991. See jätkus veel üle poole aasta isikutunnistuste väljaandmisega registreerunud Eesti riigi kodanike. Nüüd toimus see juba

avalikult kohalike täitevkomiteede ruumides, kus töötasid usaldusväärsed ametnikud.

Võrus asus „uus passilaud” kesklinnas Liiva tänaval, tühjas majas, kus paiknes ka taastatud Kaitseliidu maleva staap. Eeskoja vastas oli uks Kodanike Komitee tuppa, kus töötas keskealine naine. Ühel päeval olin valvekorras KL-i staabis, kui kuulsin karjumist. Jooksin üle koridori isikutunnistuste väljaandmise tuppa. Seal seisis seljaga minu poole rüüaldunud ülikonnas mees, virutas

**Eesti NSV
saadikud
Moskvas.**

**Akadeemik
Endel Lippmaa
ja Läti Ülem-
nõukogu
esimees
Anatolijs
Gorbunovs
arutavad
Baltimaade
vabastamise
samme.**

nistide ehk stalinistide mässukatse 19. augustil 1991 levis Moskvast Tallinnani, kuid lämmatati kõikjal. **20. augusti keskööl** kuulutas Ülemnõukogu Toompeal Eesti iseseisvaks. Järgnes Eesti Kongressi ja Ülemnõukogu leppimine: mõlemad valisid võrdsel alusel **Põhiseaduse Assamblee** Eesti Vabariigi Põhiseaduse eelnõu väljatöötamiseks.

Eesti iseseisvus oli lõpuks taastatud. Kuid kompromissina vastakate jõudude vahel, keda ühendas vaid vene oht, mis nüüd kadus. Nüüd seisti taas silmitsi. Ühel pool tunti oma selja taga Eesti Vabariiki 1918–1940 ja selle taastamiskatseid 1941, 1944, metsavendade ja koolinoorte aastakümneid kestnud võitlust. Teise poole ajalugu algas alles „kuldsete kuuekümnendate” järel. Kahtlemata oli neil eelis hariduse, kogemuste, ühtse organisatsiooni (EKP), vaenlase sõnavara ja nõrkuste tundmise näol, mis kadus idapiiri sulgemisega.

Sujuvat koostööd ja stabiilset arengut taasiseseisvunud Eestis ei järgnenud. Kuid vale oleks seda vabandada, et nõnda on mujalgi. Hädade põhjuseks on siiski meie riikluse noorus. Peale lämmatavat Nõukogude iket pidime uuesti algama sealt, kus Eesti riiklus tegi oma esimesi samme sada aastat tagasi. Sellega kaasnevad riskused ongi lõplik hind ehk järelmaks Eesti taasiseseisvuse eest. **K&E**

just kadakast kepiga vastu lauda, mille taga seisis ehmunud ametnik. Mees karjus: „Kas lõpeb ükskord juba see jant!”. Haarasin tal õlast, aga ootamatult tugeva liigutusega vabastas ta end ja jooksis tänavale ja sealt edasi, longates, kuid väledalt. Tänavaristilt keeras ta vasakule ja kadus miilitsamaja ukse taha. Mina olin tema kannul, küsisin miilitsa korrapidajalt: „Kuhu ta läks?”. Too laiutas käsi, et pole kuulnud ega näinud. Läksin linna polikliinikusse ja küsisin tuttavalt töötajalt salapärase hullu kohta. Võrru olevat tõesti ilmunud vaimuhaige perekonnanimega Margus, kes on siin arvele võetud, kuid polevat ohtlik inimestele... Nähtamatu vaenlane varitses veel kõikjal. Kaitseliidu maleva staabist kadusid järjest dokumendid, kuid

nende juurde ei pääsenud loomulikult too vana invaliid.

Augustiputš – taeva õnnistus

Eestis valitses jätkuvalt kaks võimu, kaks parlamenti – Eesti Kongress ja Eesti Ülemnõukogu, kelle nimest NSV oli ära jäetud. Valitses ka kummaline jõudude tasakaal: Eesti Kongress tundis, et tema selja taga on rahva toetus ja Ülemnõukogu teadis, et tema selja taga on võimas NSVL hambuni relvastatud okupatsiooniarmeega. Kumbki tahtis juhtida Eestit välja kaosest, kuid kummalgi puudus selleks füüsiline ja poliitiline jõud.

Siis sekkus mängu **augustiputš 1991** – Tiit Made sõnastuses „taeva õnnistus” ja Trivimi Velliste sõnastuses „masin taevast” (*deus ex machina*).

Võimu haaravate tõsikommu-

30 minutit

2 tundi

Helsingi
(Pasila)Tallinn
(Ülemiste)

30 minutit

Allikas: FinnEst Link

Tallinna–Helsingi tunnel

võib rikkuda viimsilaste joogivee

Võimaliku tulevase Tallinna–Helsingi tunneli seni kaalutud marsruudid ei pruugi olla sobivad, sest ehitus võib reostada Viimsi poolsaare põhjavett, selgus Tartu Ülikooli, Tallinna Tehnikaülikooli ja Eesti Geoloogiateenistuse ühisest maapõueuuringust.

MARI EESMAA

Tallinna–Helsingi tunneli ehitamiseks tuleks läbindada umbes 600 miljonit aastat tagasi tekkinud *ediacara* ladestu liivakivi- ja aleuroliidikiht. Need kivimid on aga vähetsemeneerunud ja nõrgad, olgugi et on Eesti settekivimitest kõige vanemad. *Ediacara* ladestusse jääb Põhja-Eesti jaoks väga oluline põhjaveekiht, mida kasutatakse veevarustuses just rannikualadel, kus muidu puhta joogivee ammutamise võimalusi on vähe või puuduvad need sootuks.

Ediacara liivakivim eraldab maapõues soolast ja magedat vett – see on justkui vetevaheline sein, mis takistab neil seguneda ja nõnda magedal veel reostuda. Nii on see Põhja-Eesti elanikkonna joogiveevarustuse seisukohast eriti tähtis. Tallinna–Helsingi võimaliku tunneli alal on *ediacara* ladestu kivimid äärmiselt nõrgad, mistõttu põhjavee reostumise oht on suurem, ütles TÜ geoloogia vanemteadur Argo Jõelet, kes oli üks uuringu teinud TÜ teadlastest.

Hüdrogeoloogiliste uuringute käigus tõdeti, et Viimsi poolsaart, kus on palju vanu suurkaeve, ohustab Põhja-Eesti piirkondadest kõige enam põhjavee sooldumine, sest merevesi võib pinnase aluskorrast suurkaevudesse tungida.

Jõelet ütles, et Viimsi poolsaar on oma geoloogiliste tingimuste tõttu isegi ilma tunneli ehituseta ohustatud piirkond, sest vee tarbimine on seal suurem, kui looduslikud varud võimaldavad, st toimub ületarbimine.

Lisaks takistab paks savikivi sademevee jõudmist liivakivikihtidesse, kus on veevarustus, ja nii ei täiene veevarud piisavalt nagu mujal Eestis, kus sademevesi jõuab ringiga tagasi põhjavette.

Sestap tuleb tunneli projekteerimisel põhjaveega seotud küsimustele pöörata suurt tähelepanu, sõnas Jõelet.

Ehitus on tehniliselt raske

Merevee sissetungi suurkaevudesse on aga võimalik hoolika kavandamisega vältida. Puurkaevudel on sõltuvalt veetarbimisest mõjuraadius, mis võib ulatuda kuni saja meetrini, kuid kaevud võivad olla üksteisest kilomeetrite kaugusel – sel juhul jäävad nende vahele piisavalt laiad läbipääsukoridorid, kust saaks tunneli läbi viia. Kaevude vältimine on aga isegi lihtne ülesanne võrreldes murega, et suurel kiirusel sõitev rong ei saa teha järskede pöördeid, rääkis Jõelet.

Ka raudtee tõusunurk ei tohi olla

liiga suur – kui see on kaheksa meetrit kilomeetri kohta, mis on piisavalt lauge, siis peaks raudtee hakkama juba Aegna saare kandis pinnases tõusma. Praegu on Viimsi poolsaare asustus peamiselt rannikul, mis tähendab, et poolsaare keskosa oleks iseenesest hea koht, kus rong saaks maa peale tõusta, kuid eespool mainitud tõusunurga tõttu võib see siiski olla liiga vara, selgitas Jõelet.

Teine võimalus on tuua rong maa peale Iru kandis, kuid sealt edasi Tallinna poole on asustus tihe, mis muudab raudtee ehitamise jällegi keerukamaks, ütles Jõelet. Niisiis peab ta arukaks mõtet, et raudtee kulgeb tervenisti metroos ja Ülemistele ehitatakse maa-alune raudteejaam.

„Põhja-Eesti pinnases on sinisavi, kuhu on hea tunnelit ehitada,” sõnas ta. „Ka näiteks Peterburi metroo on uuristatud samasugusesse sinisavisse.”

Killar nõustus metroo mõttega, kuid lisas, et kaubavedudeks see hea lahendus ei ole, sest kaubaterminali ehitamine maa alla ei oleks mõistlik.

Tema hinnangul oleks üks võimalus ehitada kaubaterminal Iru liiklussõlme juurde, mis on Tallinna kesklinnast ja Ülemistest kaugemal. Seal võiks rong mõistlike lahenduste abil maa peale jõuda.

Tunneli geotehnilisel modelleerimisel tõdeti, et tunneli rajamine Eesti-poolses osas on muutuvate

seal asuvad sügaval jääaegsed kruusa täis orud, millest läbi puurimine oleks tööliste ohtlik.

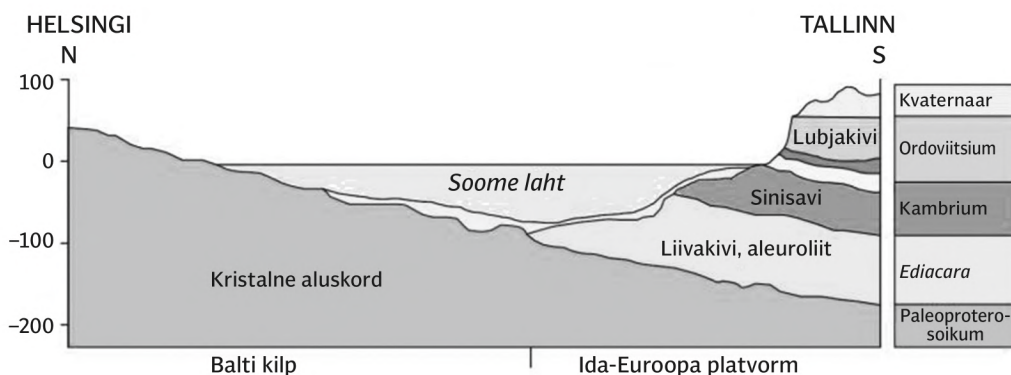
Jõelet ütles, et Soome poolel oleks kaevata palju lihtsam, sest maapõues on pinnakatte all, kavandatava tunneli sügavuses graniit. „Kogu Helsingialune on tunnelid täis ja auguline nagu Šveitsi juust,” sõnas ta.

Graniit, mis on kristalne kivim, on vettpidavam ja püsivam ning seda on lihtsam läbindada kui Eesti-poolset mitmekihilist pinnast.

Liivakivi uuristamisel on varingut ja vee sisse tungimise oht kristalsete kivimitega võrreldes palju suurem, sõnas Jõelet.

Mitme asutuse ühisuuring tehti RITA programmi raames, mille eesmärk on suunata riiki kasutama teadustöödest saadud andmeid ja tegema teaduspõhiseid otsuseid, sõnas RITA programmijuht Liina Eek.

Graniit, mis on kristalne kivim, on vettpidavam ja püsivam ning seda on lihtsam läbindada kui Eesti-poolset mitmekihilist pinnast.

Teadust kaasatakse riigijuhtimisse

Valminud uuring on hea alus ka Eesti ja Soome riigile, kes peavad tegema tunneliehitusega seotud otsuseid, sõnas Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi transpordi arengu ja investeringute osakonna peaspetsialist Eva Killar. Ta lisas, et rongi niivõrd sügavalt maa-alusest tunnelist juba Viimsis maa peale tuua ei oleks ka majanduslikult mõttekas, sest terava tõusunurga tõttu peaks vedur olema väga võimas ja seetõttu liiga kulukas.

geoloogiliste tingimuste tõttu ülimalt keeruline. Läbindamistehnoloogia valikul tuleb arvestada eri kihtide erisuguseid füüsikalisi-mehaanilisi ja hüdrogeoloogilisi omadusi ning määrdõhu suuri muutusi. Tallinna-Helsingi tunneli puhul on arvutuslik määrdõhk kuni 6,1 M Pa, mis on ligi neli korda suurem kui seni seda tüüpi kaevandamisel kasutatud kombainide konstruktsioonilised parameetrid võimaldavad.

Ka kaevetööd oleksid Viimsi poolsaarel Jõelet sõnul keerukad, sest

Soome poolt on tunneli kaevamine lihtsam, sest sealses maapõues on peamiselt graniit.

Allikas: EGT, TÜ, TTÜ maapõueuuring

Tunneli rajamiseks peab algatama riigi eriplaneeringu

Tallinna-Helsingi tunneli kavandamisega seonduva maapõueuuringu üks sihte oli välja selgitada, milliseid uuringuid oleks riigil vaja veel teha.

Tunneli rajamiseks peaks algatama riigi eriplaneeringu, kuid seni ei ole seda veel tehtud. Eriplaneeringu käigus tehakse põhjalikud keskkonnamõju- ja muud uuringud ammu enne, kui võimalikku tunnelit ehitama hakatakse.

Praegu planeerimisprotsess veel ei käi, vaid koostatakse Eesti ja Soome vahelist ühiste kavatsuste memorandumit, mille üks teema on ka tunnel, rääkis Killar. Kuna aga Soome arendab pigem sise- kui välisühendusi, siis on Killar kindel, et lähima viie aasta jooksul ei hakka riigid tunneliprojekti ellu viima. „Aga mine tea, see sõltub ka poliitikutest. Ja kui selleni jõutakse, siis on kõnealune uuring väga tänuväärne,” ütles Killar. **K&E**

Artikkel on ilmunud ajakirjas Universitas Tartuensis, oktoober 2020, nr 9

Molotovi-Ribbentropi pakti eelloost

Nõukogude sõjaväeluurajad Varssavis 1939. aastal

Tänu Varssavi luuregrupile oli Nõukogude juhtkonnale teada oluline info Saksamaa ja Poola suhetest ning Hitleri tulevased sõjaplaanid. Edastatud luureinfo aitas kaasa Molotovi-Ribbentropi pakti sünnile ja Balti riikide hävingule. Vaatleme 1939. aasta sündmuste kronoloogiat, kui suurriikide vahel käis äge poliitiline malemäng.

URMAS SALO, ajaloolane

Algusosa
K&E 4/2020

Nõukogude Liidu Punaarmee luurevalitsusel oli 1936. aastast Varssavis residentuur, mis suutis hankida väga olulist infot Saksamaa plaanide kohta. Varssavis töötas nn viisik: *Arbin* – Rudolf Herrnstadt, *Alta* – Ilse Stöbe, *AWS* – Kurt Welkisch, *LZL* – Margarita Welkisch ja *HWZ* – Gerhard Kegel. Peale nende töötas grupi heaks *Ariets* (Aarialane) – parun Rudolf von Scheliha ja infot andsid ka teised Saksa saatkonna diplomaadid ning Berliinist Varssavisse sõitnud Ribbentropi büroo ja välisministeeriumi ametnikud, eelkõige Bruno Peter Kleist.

Tänu Varssavi luuregrupile oli Nõukogude juhtkonnale teada kõik oluline info Saksamaa ja Poola

suhetest ning Hitleri tulevased sõjaplaanid. Varssavist edastatud luureinfo aitas kaasa Molotovi-Ribbentropi pakti sünnile ja Balti riikide hävingule.

1939. aasta kroonika ja luureettekanded

Järgnevalt on esitatud Varssavi luuregrupi ettekannete sisu lühikokkuvõtted 1938. aasta detsembrilõpust kuni 1939. aasta augustini. Kõik need ettekanded esitati Nõukogude juhtkonnale. Vahepeal on ära toodud ka luureettekannete alginfo esitamine. Ettekannete paremaks mõistmiseks on nende vahele lisatud olulisemad sündmused Saksamaa, Poola, NSV Liidu, lääneriikide ja Eesti vahelistes suhetes II maailmasõja eel. Välja on toodud Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheliste läbirääkimiste kulgu. (Luureettekanded on märgitud tärniga.)

Tuleb märkida, et oma juhtkonnale diplomaatilisi ettekandeid kirjutades moonutasid enda ja vastaspoole esindajate juttu mõlemad pooled. Nõukogude diplomaatidele võis ettevaatamatu samm maksta elu. Läbirääkimiste varjamiseks ja pinnal sondeerimiseks kasutati sageli madalama taseme diplomaate ja poliitiliste küsimustega tegelesid ka majandusnõunikud.

1938. aasta detsembri lõpp*: Rudolf von Scheliha hangitud dokument Direktiivid Ribbentropi vestluseks Beckiga 6. jaanuaril (saabus Saksa saatkonda Poolas 28. detsembril): Praegune Saksamaa on Poola suhtes täiesti teistsugune jõud kui varem; Poolal on vaid üks suurriik kellele toetuda – Saksamaa; Prantsusmaa poolt pole abi loota. Danzigi küsimust ei maksa ise üles tõsta, see küsimus lahendatakse Idas suure reguleerimise raamides. Lähemal ajal kujundatakse Memeli (Klaipeda) piirkond täielikult ümber natsionaalsotsialistlikus vaimus; Poola majandushuve arvestatakse; Poolal on soovitatav loobuda Leedus mõju haaramisest, kuna Leedut tuleb vaadelda Saksa mõju all olevana. Saksa vähemusrahvustega käitumisel Poolas tuleb rakendada printsiipsiaalselt uusi aluseid.

1939. aasta

4. jaanuar: Saksa suursaadik Moskvast krahv F.-W. von Schulenburg kohtub välisasjade rahvakomissari M. Litvinoviga ja pakub NSV Liidule krediiti.

5.–6. jaanuar: Poola välisminister J. Beck kohtub Berchtesgadenis Hitleri ja Münchenis välisminister J. von Ribbentropiga. Hitler soo-

vib Danzigit ja eksterritoriaalset autoteed ning lubab selle eest garanteerida Poola piirid. Beck ei anna vastust.

10. jaanuar*: Nõukogude sõjaväeluure esitab juhtkonnale materjale Saksa ja Poola suhetest, sh Danzigi küsimusest, Poola-Nõukogude deklaratsioonist 26.11.1938, Becki visiidist Berliini, Saksa-Poola majanduslääbirääkimistest, Memeli küsimusest. Danzigi senati president A. Greiser rääkis K. Welkischile 16.–17. detsembril: Führeer teatas hiljuti, et Poola on Saksamaale veel vajalik ligi kaks aastat ning selleks ajaks jäävad suhted normaalseks. Danzig säilitab

FOTO: WIKIMEDIA/BUNDESARCHIVE BILD

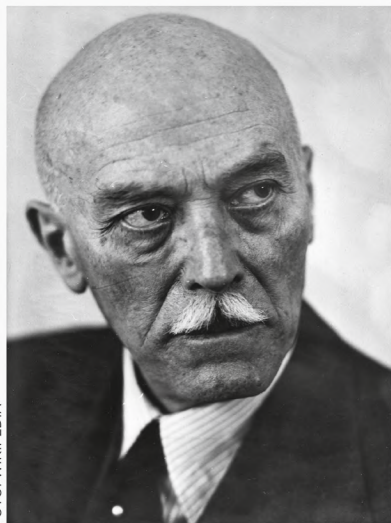

FOTO: WIKIPEDIA

Saksa välisminister Joachim von Ribbentrop Varssavis 26. jaanuaril 1939.

Oluline roll Saksa – Nõukogude läbirääkimistel oli Saksa suursaadikul Moskvast krahv Friedrich Werner von der Schulenburgil.

12. jaanuar: Vastuvõtul Riigikantsleis vestlevad Hitler ja tema saatjad sõbralikult Nõukogude suursaadiku A. Merekaloviga.

13. jaanuar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne R. Herrnstadti vestlusest 13.01 Saksa saadikuga Poolas von Moltkega: Poola toetab vajadusel Saksamaad Nõukogude Liidu vastu.

19. jaanuar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksa ajakirjaniku vestlusest Saksa Ida-Euroopa uurimise ühingu sekretäri W. Markertiga: 1938.

Rosenberg) tahtsid kiirendada kokkupõrget Moskvaga kasutades Ukraina küsimust. Poolat sooviti kasutada liitlasena Nõukogude Liidu vastu. Hitler loobus jõulude ajal Ida küsimuste kiirest lahendamisest ja survest Poolale. Mussolinil võib Vahemere küsimuse pärast tekkida konflikt lääne suurriikidega ja vaja on Saksamaa toetust; seetõttu on vaja Idas kokkulepet Poolaga. Seepärast peetakse Becki kohtumised Saksamaal normaalses ja sõbralikus õhkkonnas. Ribbentropi visiidil Varssavi 25. jaanuaril ei nähta suurt poliitilist tähtsust.

kaheks aastaks oma seisundi, seda ei liideta Saksamaaga. Memel saab Leedus samasuguse vabalinna staatuse nagu Danzig. Saksa välispoliitika on eesseisval kahel aastal suunatud suhete korrastamiseks Läänega. Seejärel saab asuda Saksa plaanide teostamiseks Idas, mis ei puuduta ainult Poolat.

11. jaanuar: Nõukogude suursaadik Berliinis A. Merekalov külastab Saksa välisministeeriumi majanduspoliitika osakonda, teemaks majanduslääbirääkimised.

“**Mussolinil võib Vahemere küsimuse pärast tekkida konflikt lääne suurriikidega ja vaja on Saksamaa toetust; seetõttu vaja on Idas kokkulepet Poolaga.**

— NÕUKOGUDE SÕJAVÄELUURE ETTEKANNE —

aasta novembris–detsembris sooviti Berliinis panna Poolat arvestama Saksamaa positsioonidega. Saksa mõjukad ringkonnad (Ribbentrop ja

25. jaanuar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne R. von Scheliha vestlusest 28. detsembril 1938 Poola saadikuga Iraanis: Saksamaa ja Poola vahel pole tõsiseid lahkhelisid, Poola peab tuleviku sõjas toetama Saksamaad Nõukogude Liidu vastu, kuna Poola poliitilised huvid on Ukrainas.

25.–27. jaanuar: Saksa välisminister Ribbentrop külastab Varssavit, ei saa nõusolekut Danzigi ja autotee küsimuses. K. J. Schnurre sõit majanduslääbirääkimisteks Moskvasse jäetakse ebasobiva aja tõttu ära.

30. jaanuar: Hitleri kõne Riigipäevas, süüdistab sõjaõhujaid Inglismaad ja Ameerikat, räägib bolševismiohust (Nõukogude Liitu otseselt ründamata), tooraine vajadusest ja eluruumi laiendamisest.

10. veebruar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Hitleri vestlusest Beckiga 5.01. Berchtesgadenis: sõbralikus vestluses Hitler ei puudutanud Danzigi küsimust (valeinfo) ja teatas, et Ukraina küsimuse ülestõstmisest on loobunud. Hitleri arvates Nõukogude Liit hukkub 2–3 aasta pärast sisevastuolude tõttu ja nii avaneb tee Ukraina küsimuse lahendamiseks.

10. veebruar: Schulenburg vestleb Nõukogude väliskaubanduse rahvakomissari A. Mikojaniga krediitlepingupakkumisest.

13. veebruar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne R. Herrnstadi vestlusest Saksa saadiku H. von Moltkega: Ribbentropi kohtumisel Beckiga ei arutatud Saksa nõudmisi, kuid on selge, et Saksa-Vene konflikti korral on Poola Saksamaa poolel (valeinfo). Poola-Nõukogude deklaratsioon 1938. aasta novembrist ei oma tähtsust.

19. veebruar: Poola-Nõukogude Liidu kaubanduslepingu sõlmimine.

23. –27. veebruar: Konflikt Danzigi tehnikaülikoolis, saksavastased meeleavaldused Poola ülikoolilinnades ja poolavastased Danzigis.

27. veebruar*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksa ajakirjaniku vestlusest Saksa sõjaväeatašeelega Poolas K. Himeriga: sõjaväeatašeede kohtumisest Hitleriga jäi mulje, et Saksamaa plaanib koos Itaaliaga sõda lääneriikide vastu.

2. märts: Mikojan teatab Schulenburgile

“ Lääneriikidel ei õnnestu meelitada Saksamaad sõtta Nõukogude Liiduga. NSV Liit on valmis koostööks kõigi riikidega.

— STALINI KÕNE VKP(B) XVIII KONGRESSIL —

burgile NSV Liidu valmisolekust tarnida Saksamaale tooraineid 200 miljoni marga (Saksa krediidi) eest.

5. märts: Litvinov esitab Soome saadikule Moskvast A. Yrjö-Koskinenile ettepaneku, et Soome annaks NSV Liidule 30 aastaks rendile viis saart Soome lahes, et rajada sinna vaatluspostid.

7. märts: NSV Liidu suursaadik Eestis K. Nikitin teatab Moskvasse:

on andmeid et Eesti on sõlminud Saksamaaga salalepingu, millega lubatakse Saksa väed läbi Eesti.

8. märts: Hitler räägib Saksamaa juhtkonnale ja ohvitseridele oma plaanidest. Enne tungimist läände vaja kindlustada tagalat, tagada tooraineallikad, vältida lööki selga. Seepärast järgneb Tšehhoslovakkiale Poola, mille langemine muudab järeleandlikuks Ungari ja Rumeenia. 1940. aastal tuleb Prantsusmaa ja Inglismaa kord ja seejärel Nõukogude Liidu. Sõda NSV Liiduga on Saksamaa viimane ja otsustav ülesanne. (Vt luureettekannet 18. märtsi järel).

9. märts: Tšehhoslovakkias puhkeb Saksamaa õhutatud Slovakkia kriis.

10. märts: Stalini kõne VKP(b) XVIII kongressil, räägib alanud imperialistlikust sõjast, kritiseerib lääneriikide mittevaheseegamise poliitikat. Lääneriikidel ei õnnestu nii meelitada Saksamaad sõtta Nõukogude Liiduga. NSV Liit on valmis koostööks kõigi riikidega.

11. märts: Saksa majandusministeerium teatab välisministeeriumile, et sõjamajanduse olukord ei võimalda Nõukogude Liidule krediidi alusel mõeldud kaubarneid. Kaubanduslääbirääkimisi tuleb venitada.

11. märts – 6. aprill: NSV Liidu suursaadik Itaalias B. Štein peab Helsingis salajasi läbirääkimisi Soome välisministri E. Erkko ja teiste valitsuse liikmetega. Soome valitsuse vastus saarte suhtes ei rahulda NSV Liitu.

14. märts: Ungari väed okupeerivad Tšehhoslovakkia idaosas Karpaatia.

15. märts: Saksa väed hõivavad Tšehhoslovakkia jäänuki, Hitler Praha.

17. märts: Briti peaminister Chamberlain kritiseerib Hitleri sõnamurdlikkust. Algavad Inglise-Prantsuse-NSV Liidu diplomaatilised kontaktid Saksamaa agressiooni vastu.

18. märtsi järel*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksamaa tegevusest Tšehhoslovakkia vastu (K. Welkisch ? vestlus P. Kleistiga 13.03): Saksamaa eesmärgid: Saksamaa tegevusega Tšehhoslovakkias luuakse situatsioon, millega saab mõjutada naaberriike ja avada tee Saksa ekspansioonile. Saksamaa hakkab hoidma oma kätes Ungarit, Rumeeniat ja Jugoslaaviat. Oht Poolale Slovakiast hoiab teda vastu tegevusest sõja korral Läänes. Teatud piirides võimalik tegevus ka Kagus, Memeli ühendamisega saaks Saksamaa oma kätte Leedu ja kindlustuks Baltikumis. Niimoodi luuakse hea tagala võitluseks Läänes.

Edasine Saksamaa plaanide täitmine – sõda Nõukogude Liiduga jääb Saksa poliitika viimaseks ja otsustavaks ülesandeks. Kui varem loodeti Poolat kasutada sõjaplatsdarmina Venemaa vastu siis nüüd ollakse Berliinis veendunud, et Poola ei saa poliitiliselt ja territoriaalselt seisult olla abijõud NSV Liidu vastu. Enne kui pidada sõda Venemaaga Poola abil või Poola kaudu on vaja see jaotada

FOTO: WIKIMEDIA/BUDESARCHIVE BILD

Saksa väed on hõivanud Tšehhoslovakkia, Hitler Prahast 15. märtsil 1939.

Nõukogude välisrahvakomissar Maksim Litvinov ja salaemissarina Soome saadetud suursaadik Roomas Boriss Štein (vasakul).

RAAMATUST: DIPLOMATICESKAJA BORBA NAKANUNE II MV

territoriaalselt ja reorganiseerida poliitiliselt. Selleks on territoriaalsetel muudatustel Tšehhoslovakkias suur tähtsus.

21. märts: Saksa välisminister nõuab Berliinis Poola saadikult J. Lipskilt vastust Danzigi ja autotee küsimuses.

23. märts: Leedu loovutab Klaipeda (Memeli) Saksamaale, Hitler saabub Klaipedasse. Poola viib läbi osalise mobilisatsiooni.

23. märts*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne sündmustest Ida-Euroopas: info Saksa diplomaatilisest ringkondadest Varssavis, et Inglismaa nõrga reaktsiooni tõttu (Tšehhoslovakkia hõivamisele) otsustas Saksamaa laiendada oma tegevust Ida-Euroopas Klaipeda liitmisega ja lõögiga Rumeeniale. Rumeenia sunnitakse surveavaldustega kapituleeruma (tegelikult sõlmiti Saksamaale kasulik kaubandusleping). Kerge edu tõttu Tšehhoslovakkias ja Leedus kavatseb Saksamaa surve

asemel Läänele likvideerida Poola vastupanu.

24. märts: Hitler räägib maavägede ülemjuhataja kindralfeldmarssal W. von Brauchitschiga. Fühörer ei soovi Danzigi pärast rakendada jõudu, kuid vajadusel ei välista seda. Sobivas poliitilises olukorras anda Poolale löök.

26. märts: Poola suursaadik Lipski esitab Ribbentropile Poola ettepanekud Danzigi ja autotee küsimuse lahendamiseks, mis ei rahulda Saksamaad.

26.–28. märts: Nõukogude Balti laevastiku kahepoolne operatiivne sõjamäng, Soome lahe idaosa saarte vallutamine ja maavägede pealetungi toetamine Rakvere ja Viiburi suunas. Laevastiku tegevus Saksa, Poola, Soome ja Eesti laevastiku vastu. Sõjamängu stsenaariumis on provokatsioonid, mis sügisel teostati.

28. märts: Nõukogude Liidu valitsuse hoiatavad noodid Eesti ja Läti valitsusele kolmandale riigile

poliitilise või majandusliku ülem-
võimu loovutamise eest.

31. märts: Chamberlain esitab
parlamendis Inglismaa ühepoolse
garantii Poola iseseisvusele, lubab
kallaletungi korral Inglismaa ja
Prantsusmaa abi.

3. aprill: Wehrmachi ülemjuhataja
W. Keitel edastab Hitleri korralduse
välja töötada direktiiv relvajõudude
ettevalmistamiseks sõjaks, millesse
on lisatud Poola-vastane operatsioon
Weiss, valmisolek 1. septembriks.

10. aprill: Punaarmee laskur- ja
ratsaväeosa agressiivsed manöövrid
Eesti kagupiiri lähedal, demonstri-
tiivne rünnak Eesti piiri suunas.

11. aprill: Antakse välja Hitleri
salajane direktiiv relvajõudude ette-
valmistamiseks sõjaks, milles on
Poola-vastane operatsioon *Weiss* ja
Danzigi hõivamine. Selles märgitakse
ka, et vajadusel tuleb okupeerida
piiririigid kuni Kuramaa endise pii-
rini, s.t Leedu ja osa Lätist.

Peter Kleist kohtub Ribbentropi
korraldusel Nõukogude saatkonna
nõuniku Astahhoviga, räägitakse
pooltele kasulike vastastikuste suhete
arendamisest.

13. aprill: Direktiivi Saksa relva-
jõudude ettevalmistamiseks sõjaks
muudetakse, jäetakse välja Leedu ja
osa Läti okupeerimine.

16.–25. aprill: Eesti sõjavägede
ülemjuhataja kindral J. Laidoner
visiidil Poolas.

17. aprill: Nõukogude suursaadik
A. Merekalov kohtub Saksa välis-
ministeeriumi riigisekretäri E. von
Weizsäckeriga Škoda tehaste telli-
muste küsimuses ja mainib, et pole
põhjuseid, mis võiks takistada nor-
maalseid suhteid Saksamaaga.

**Oluliseks
läbirääkijaks
Berliinis oli
Nõukogude
Liidu ajutine
asjur Georgi
Astahhov. Juba
1939. aastal ta
arreteeriti Sta-
lini käsul ning
suri vangistu-
ses 1942.**

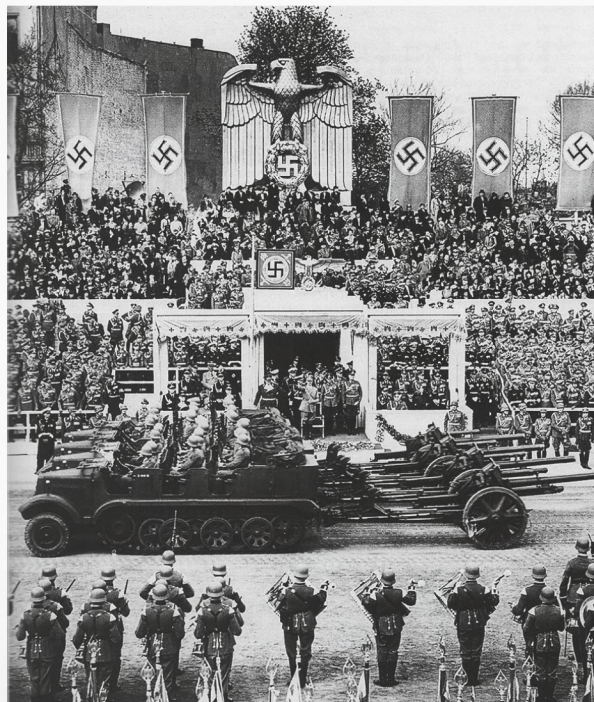

RAAMATUST: DIPLOMATIČESKAJA BORBA NAKANUNJE II MV

Välisrahvakomissar M. Litvinov
teeb Inglismaale ja Prantsusmaale
ettepaneku sõlmida vastastikuse
abistamise pakt.

20. aprill: Moskvast algab valitsuse
nõupidamine, kus osalevad Nõu-
kogude suursaadikud Berliinis ja
Londonis A. Merekalov ja I. Maiski.
Otsustatakse kiirelt selgitada Inglise
ja Prantsuse valitsuse seisukohti
kolmepoolse lepingu sõlmimiseks.

**Hitleri 50. juu-
belisünnipäeva
paraad Berliinis
20. aprill 1939.**

RAAMATUST: KRIEGSSCHAULPLATZ OSTSEE 1919-1945

28. aprill: Hitleri kõne Riigipäevas,
ta tühistab Inglise-Saksa mereväe-
lepingu ja Poola-Saksa mittekallale-
tungilepingu.

3. mai: Nõukogude Liidus saab
Litvinovi asemel välisrahvakomis-
sariks V. Molotov.

5. mai: välisminister J. Beck esineb
Poola Seimi ees, selgitab Danzigi
küsimust, Poola rahusoovi, kuid ühe-
poolsete järeleandmistele võimatust.

Saksa välisministeeriumi nõunik
K. J. Schnurre teatab Nõukogude
ajutisele asjurile G. Astahhovile,
et Saksamaa on nõus pikendama
Škoda tarnelepinguid Nõukogude
Liiduga. Räägitakse ka suhete
parandamisest.

7. mai*: R. von Scheliha ettekanne
vestlusest P. Kleisti ja A. Gerstenber-
giga Varssavis (vt 4. juuni ettekanne
juhtkonnale).

8. mai*: Nõukogude sõjaväeluure
kogumik agentuurimaterjale Saksa
-Poola suhetest:

Välisministeeriumi telegramm
Saksa saatkonnale Varssavis Poola
suursaadik Lipski kohtumisest Rib-
bentropiga 26. märtsil: Beck valmis
sõitma Berliini kui läbirääkimistel
saavutatud tulemused. Lipski pakkus
Danzigile kahepoolset garantiid ja
Saksamaale ühenduse laiendamist
Ida-Preisimaaga. Välisminister tea-
tas, et Poola ettepanekud ei rahul-
da Saksamaad. Ta soovitas Poolal
lõpetada sõjalised ettevalmistused,
Poola vägede viimine Danzigisse on
casus belli.

Saksa saadiku von Moltke tele-
gramm välisministeeriumile 29.
märtsil kohtumisest Beckiga: Sak-
samaa iga katse lahendada jõuga
Danzigi küsimus on *casus belli*, ka
juhul kui algatus tuleb Danzigi sena-
tilt. Danzigi küsimuse võib lahendada
läbirääkimistega.

9. mai*: Nõukogude sõjaväeluure eriettekanne Saksamaa edasistest agressiooniplaanidest: põhiseisukohad K. Welkichi vestlusest Kleistiga 2. mail (pikemalt 17. mai ettekandes).

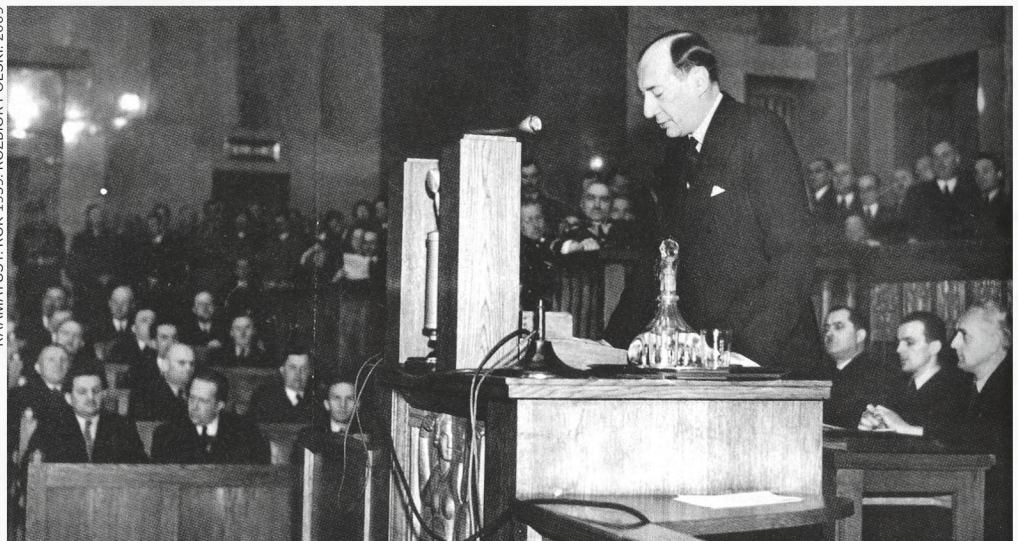
Mai*: Nõukogude sõjaväeluure esitas juhtkonnale materjale Saksamaa-Poola suhete teravnemisest: Ribbentropi teated vestlusest Poola saadiku Lipskiga 21.03, 27.03 ja 6.04, viimastel süüdistas ta poolakaid suhete halvendamises.

Info vestlusest Saksa informatsioonibüroo DNB korrespondendi E. Jenshiga, pärast tema tagasi-pöördumist Berliini: Saksamaa pole huvitatud läbirääkimistest Poolaga ja kui Poola nõustub Saksa ettepanekuid vastu võtma siis öeldakse ära. Impeeriumi ajakirjandusbüroo ülem Dietrich ütles, et Poola asi võib kesta veel sügiseni, kuid edukas lõpp on kindel. Inglismaa ei aita konflikti korral Poolat. Impeeriumi kantsleil ülem Brandt ütles Jenshile, et Saksamaa ei loobu oma nõudmistest Danzigile ja Poola koridorile, need on strateegiliselt vajalikud.

Info vestlusest 12.04 Saksa õhujõudude atašee A. Gerstenbergiga: Füürer ei alusta praegu Poola vastu tegevust. Poolakate mobilisatsioon on kulukas. Poola on sunnitud Saksamaa nõudmiste ees kapituleeruma; keegi ei tule neile appi.

Info vestlusest 21.04 Gerstenbergiga (tema kohtumisest Göringiga): Berliinis mure lääneriikide, eelkõige USA tegevuse pärast, lähemal ajal ei võeta Poola vastu midagi ette. Vaja selgitada suhted Itaaliaga; Rumeeniaga on suhted head. Hitler peab viimasel ajal võimalikuks ja vajalikuks lepingut Moskva. See on väljapääs, NSV Liit annab sõjalise ja majandusliku toe Läänega arvete õiendamiseks.

10. mai: Saksamaa Moskva saatkonna majandusnõunik G. Hilger

Poola välisminister Józef Beck esinemas Seimis 5. mail 1939.

räägib Berliinis Hitlerile, Keitelile, Schnurrele põhjalikumalt Stalini kõnest parteikonverentsil ja Litvinovi erruminekust.

11. mai: Izvestjas ilmub artikkel rahvusvahelisest olukorrast. Kriitiseeritakse lääneriike, kes tahavad vastuseisu agressorile lükata ainult NSV Liidu peale.

17. mai*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksamaa edasistest ag-

nädalatel, siis juulis-augustis sõjaline rünnak. Poola armee strateegiline vastupanu peab ootamatu rünnakuga murtama 8–14 päevaga. Sõjalised ettevalmistused Poola vastu lükatud juulisse-augustisse, peavad toimuma maskeeritult. Praegu valmistatakse ette materjali propagandarünnakuks Poola vastu. Vaja lõhestada Poola rahvas, õhutada rahulolematust juhtkonnaga. Kaalutakse Poolas konflikti, ülestõusu esilekutsumist Lääne-Ukrainas. Kardetakse aga Nõukogude Liidu reageeringu pärast sellele. Konflikti Poolaga saab lokaliseerida, kui peavastupanu murtakse kiiresti ei sekku Inglismaa ja Prantsusmaa aktiivselt. Praegu pole Saksamaa Euroopa sõjaks valmis ebasoodsa rahvusvahelise olukorra tõttu, kuid 3–4 kuu pärast see võimalik. Otsustav on Saksa lennuväe tegevus Prantsusmaa ja Inglismaa alistamisel. Ameerika ei jõua sekkuda ja Nõukogude Liit jääb neutraalseks. Praegu tegeldakse aktiivselt Kagu-Euroopaga, vaja avaldada survet Rumeeniale.

Oluline on sõja korral Balti riikide neutraliteet, s.t nende otsustav eemaldamine Nõukogude Liidust. Balti riikides kavas saavutada neutraliteet ilma jõu ja ähvarduseta. Leeduga hakatakse pidama majandus-

“ Oluline on sõja korral Balti riikide neutraliteet, s.t nende otsustav eemaldamine Nõukogude Liidust.

— NÕUKOGUDE SÕJAVÄELUURE ETTEKANNE —

ressiooniplaanidest, P. von Kleisti hinnangud (K. Welkichi vestlus Kleistiga 2. mail): Saksamaal praegu Idas sõjalise kindlustumise staadium, järjekorras Poola. Poola vastu olid suunatud ka tegevused märtsis. Oli ette teada, et viimane Saksa ettepanek lükatakse Poola poolt tagasi. Poola keeldumise tõttu on nüüd käed vabad. Kui Poola ei kapituleeru lähematel

läbirääkimisi. Kunagi hiljem, sobival momendil võib Saksamaa seda neutraliteeti rikkuda, kuid mittekallaleitungipaktide tõttu on välistatud Nõukogude Liidu automaatne sekkumine.

Poola vastu astumine kavas juulis või augustis, oleks ebameeldiv kui poolakad provotseeriks preventiivse sõja varem, kui rahvusvaheline olukord pole veel sobiv ja ettevalmistused lõpetatud.

17. mai: Nõukogude saatkonna nõuniku G. Astahhovi kohtumine K. J. Schnurrega Prahlas asuva Nõukogude kaubandusesinduse staatus küsimuses. Astahhov märkis, et Saksamaal ja NSV Liidul pole rahvusvahelistes suhetes vastuolusid ja meenutas Rapallot ning suhete arendamist Itaaliaga.

20. mai: Molotovi ja Schulenburgi kohtumine Moskvas. Molotov ütleb, et majandusläbirääkimiste eduks on vaja luua poliitiline baas.

22. mai: Saksa-Itaalia sõjalise abistamise lepingu (Teraspakti) sõlmimine Berliinis.

23. mai: Hitleri esinemine sõjaväejuhtidele Riigikantseleis, sõjast Poola ja lääneriikide vastu: rünnata Poolat esimesel sobival võimalusel, enne seda Poola isoleerida. Prantsusmaa, Inglismaa ja Venemaa liidu korral tuleb rünnata Inglismaad ja Prantsusmaad. Inglismaaga tuleb võitlus elu ja surma peale.

25. mai*: Nõukogude agendi ettekanne vestlusest R. von Schelihaga: info Poola abivälisministri vestlusest Saksa saadiku von Moltkega ning Scheliha kohtumistest 15.–19. mail Berliinis (vt 4. juuni luureettekannet juhtkonnale).

30. mai: Saksa välisministeeriumi riigisekretär E. von Weizsäcker annab

RAAMATUST: ROK 1939. ROZBIÓR POLSKI

“ Hitler on kindel, et ei Inglismaa ega Prantsusmaa ei sekku Saksa-Poola konflikti. Venemaa neutraliteedile võib veendunult loota, see püütakse kindlustada.

— NÕUKOGUDE SÕJAVÄELUURE ETTEKANNE —

Nõukogude asjurile Astahhovile teada Saksamaa valmisolekust koostööks. Saksamaa on valmis kõigeks, valida tuleb Nõukogude Liidul.

31. mai: Molotov esineb NSV Liidu Ülemnõukogu istungil kõnega, kritiseerib lääneriikide mittevastuhakkamist agressioonile, räägib läbirääkimistest Inglismaa ja Prantsusmaaga, ühiste vastastikuste garantiide vajadusest Eesti, Läti ja Soome julgeoleku tagamiseks. Märgib asjalikke suhteid

Saksamaa ja Itaaliaga ning majandusläbirääkimisi.

4. juuni*: Nõukogude sõjaväeluure kogumik ettekandeid Saksamaa agressiooniplaanidest Poola vastu: R. von Scheliha ettekanne 7.05. vestlusest P. Kleisti ja A. Gerstenbergiga Varssavis: Saksa lööki Poola vastu planeeriti juba 1938. aastal; Saksamaa sammud Slovakkias on eesmärgiga isoleerida Poola nii põhjast kui ka lõunast. Rünnaku ettevalmistused Poola vastu võidakse lõpetada juuli lõpuks; Poola armee purustamiseks on ette nähtud 14 päeva. Kallaletungi ettevalmistamiseks on planeeritud ulatuslik ajakirjanduse ja raadio propaganda; püütakse instseneerida ukrainlaste ülestõus Ida-Galiitsias. Berliinis ei mõelda Poola küsimust lahendada enam märtsi ettepanekute alusel; Saksa miinimumprogramm näeb ette kogu koridori ühendamise, võimalusel ka Ülem-Sileesia ja suure osa Poznani provintsist. Saksamaa kiire tegevuse põhistiimuliks on igasuguse tooraine nappus; Hitler on kindel, et ei Inglismaa ega Prantsusmaa ei sekku Saksa-Poola konflikti. Venemaa neutraliteedile võib veendunult loota, see püütakse kindlustada. Ukraina küsimust arendatakse vaid Poolas mitte Venemaal. Kui Venemaa ei taha Ida-Galiitsia pärast neutraliteeti säilitada jäetakse ukrainlaste ülestõus ära.

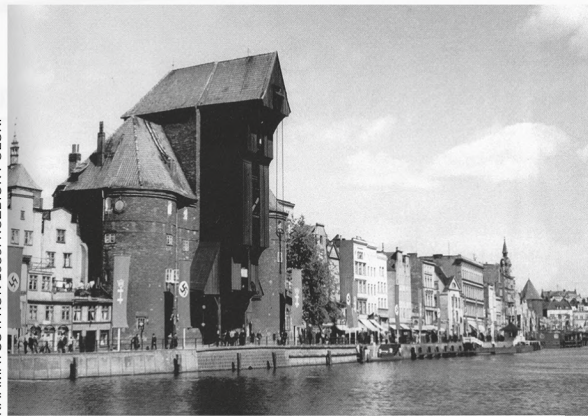
Pärast Poolat pöördub Saksamaa kogu jõuga läänedemokraatiate vastu ja murrab nende hegemoonia. Sellele järgneb Saksamaa kokkupõrge Venemaaga, mille tulemusena kindlustatakse Saksamaa lõplikult eluruumi ja toorainega.

K. Welkichi info vestlusest 15.05. Danzigi senati presidendi Greiseriga: Saksamaa väljaastumist Poola vastu on oodata kõige varem augustis, Danzigi küsimusega püütakse lüüa kiil Inglise-Poola suhetesse. Füürer lahendab Danzigi küsimuse igal

juhul, ka sõjalise sekkumisega. Selleks valitakse välispoliitiliselt sobiv hetk. Otsustav on Nõukogude Liidu positsioon. Berliinis soovitakse Nõukogude Liidu neutraliteeti ja Saksamaa lubadus täita Nõukogude tellimused Škoda tehastest mõjus hästi suhetele. Nüüd usutakse Berliinis Rapallo poliitika kordumist.

R. von Scheliha info Poola asevälisministri M. Arciszewski kohtumisest Saksa saadiku von Moltkega 19. või 20. mail: Beck teostab praegust Poola poliitikat vastumeelselt ja on valmis tegema lepingu Saksamaaga, kui leitakse vorm, mis ei paistaks kapituleerumisenä. Becki arvates oleks sõda Saksamaa ja Poola vahel täiesti mõttetu, millest kasu saavad teised. Beck püüab mitte ärritada Saksamaad. Moltke järgi pole praegu eeldusi läbirääkimiseks, üheks põhjuseks Becki kõne.

Von Scheliha info kohtumistest Berliinis 15.–19. mail: välisministri E. Woermaniga ja ametnikkega, õhujõudude ministri ja sõjaministri staabi ohvitseridega: Berliinis ei soovita mingil tingimustel astuda Poolaga läbirääkimistesse.

RAAMATUST: ROK 1939. ROZBIÓR POLSKI

Danzig (Gdansk) 1939. aastal.

Eesti-Saksa ja Läti-Saksa mittekallaletungilepingute allakirjutamine Berliinis 7. juunil 1939. Eesti ja Läti välisministrid Karl Selter ja Vilhelms Munters, Saksa poolt Joachim von Ribbentrop.

Loodetakse Poola väljakurnamise taktikale, Poolas kasvavad majandusraskused. Saksa-Poola vaidluse lahendusena nähakse ainult Danzigi ja koridori tagastamist Saksamaale. On kuuldusi, et Saksa nõudmised laienevad Poznanile ja Ülem-Sileesiale.

Võimalikud on aga ka läbirääkimised, kuna Itaalia püüab sõda vältida. Saksamaa agressiivseid püüdlusi Poola suhtes pidurdab Nõukogude Liit, küsimus tema positsioonist. Berliinis astutakse tõsiseid samme Nõukogude Liidu neutraliteedi tagamiseks, hakatakse pidama majandusläbirääkimisi. Saksa saadik Moskvas

Schulenburg sai ülesande valmistada ette Saksamaa lähenemist Nõukogude Liiduga. Saksa õhuväeministri ümber olnud ettevalmistused on vaid selle algusajaks. Küll Hitler leiab sobiva konjunktuuri. Sama sõjakalt on meelestatud ka sõjaministri ümber kõrged ohvitserid. Peetakse vajalikuks kiiresti klaarida olukord Idas, et vabastada käed pikaks sõjaks Inglismaa vastu. Hitleril viha Poola vastu. Sõjakaid meeleolusid suurendas Hitleri hiljutine kõnes noortele ohvitseridele, milles juttu peatse sõja vältimusest. Kogu Ida-Saksamaal toimub suur vägede ümberpaigutamine idapiiri suunas. Saksamaa välispoliitika määrajaks pole mitte Ribbentrop, vaid ikka Hitler.

7. juuni: Saksamaa sõlmib Berliinis mittekallaletungilepingud Eesti ja Lätiga.

8. juuni: Kaubandusnõunik Hilger vestleb Mikojaniga, kes on nõus majandusläbirääkimisi taasalustama.

15. juuni: Moskvas algavad Inglise-Prantsuse-Nõukogude Liidu läbirääkimised saadikute tasemel.

17. juuni: Schulenburg vestleb Berliinis Nõukogude asjuri Astahoviga Saksa-Nõukogude suhete parandamisest. Kaubandusnõunik Hilger vestleb Moskvas Mikojaniga majandusläbirääkimiste taasalustamisest, kuid edutult.

25. juuni – 3. juuli: Saksa Kindralstaabi ülem kindral F. Halder visiidil Eestis ja Soomes.

28. juuni: Schulenburg vestleb Moskvas Molotoviga suhete normaliseerimisest ja parandamisest, ka mittekallaletungipaktidest Eesti ja Lätiga. Hitler keelab seejärel edasise Saksa-poolse initsiatiivi.

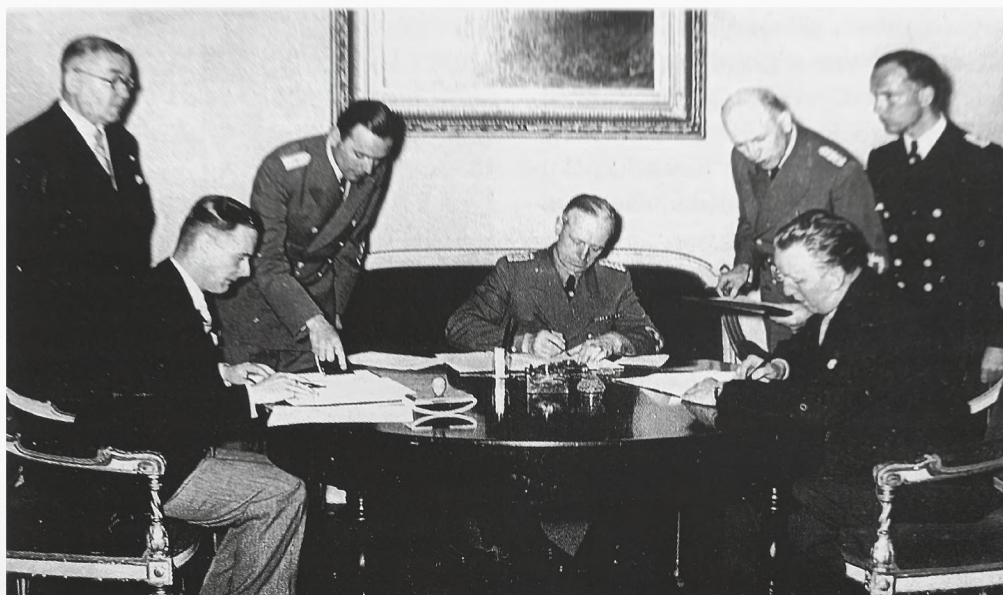

FOTO: EESTI FILMARHIIV

29. juuni: Moskvast teatatakse kaitse rahvakomissariaadi otsusest viia suured sügismanöövrid läbi Leningradi sõjaväeringkonnas (s.t Soome, Eesti ja Läti piiride taga).

Pravdas ilmub A. Ždanovi artikkel läbirääkimistest lääneriikidega, tupik Balti riikide garanteerimise küsimuse tõttu.

1. juuli: Mongoolias Halhin-Goli jõe ääres algab Jaapani vägede pealetung piirivaidluse lahendamiseks. Nõukogude armeekorpusse vastulöögi tõttu sõjategevus venib.

3. juuli: Nõukogude saatkonda Berliinis saadetakse anonüümne kiri Saksa valitsuse mitteametliku ettepanekutega: Nõukogude Liidult oodatakse ettepanekuid, et sõlmida leping Poola ja Leedu saatusest. Saksamaa soovib taastada 1914. aasta piirid mõne muudatusega, enne tegevust määrata demarkatsioonijoon ja tulevane piir. Saksamaa soovib piiri Warta jõe joonele ja kompensatsiooniks hõivata Leedu.

3. juuli ?*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksa õhujõudude atašee Gerstenbergi avaldustest: Nõukogude Liit tuleb Saksamaa poole võita, kuid Nõukogude Liit tahab selle eest saada rasvast tükki, tugevat koostööd. Õhujõudude ministeeriumis eesotsas Göringiga mõeldakse pakkuda kompensatsiooniks Nõukogude Liidule 1. osa Poolat, 2. Pärsia sadamad, 3. reeta Jaapan, koos venelastega kaitsta Hiinat Jaapani vastu. Nüüd sõltub kõik venelastest, nad võivad koos meiega teha suuri tegusid. Saksamaa on huvitatud kokkuleppes Nõukogude Liiduga tooraine pärast, sõjaks Prantsusmaa ja Inglismaa vastu on vaja importida toorainet, oma tagavara jätkub kaheks kuuks. Kokkuleppe eest venelastega tuleb maksta kõrget hinda, osalemine Poola küsimuse lahendamisel ja võib-olla osa Balti mere

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Saksa Kindralstaabi ülem kindral Franz Halder visiidil Soomes 30. juuni 1939.

rannikut. Göring peaks saama riigikantsleriks, et Saksa välispoliitika oleks õigetes kätes. Ei näe väljapääsu, kui suhteid Berliini ja Moskva vahel ei reguleerita kiiresti ja põhjalikult.

8.–9. juuli: Läbirääkimistel Moskvast esitavad Inglise, Prantsuse ja Nõukogude esindajad kaudse agressiooni määratluse. Nõukogude tõlgendus annab neile tegevusvabaduse Balti riikidesse sissetungiks arvatava ohu korral ning esialgu lääneriigid sellega ei nõustu.

9. juuli*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Saksamaa plaanidest Poola suhtes, K. Welkichi vestlus dr Kleistiga Berliinis vahemikus 17.–19.06: Mais esitatud andmed õiged ja kehtivad veel täna. Hitler kavatses kindlalt sel aastal likvideerida Poola riigi. Kui läheb sõjaks

siis Saksa armee tegutseb julmalt ja halastamatult, et demonstreerida Ida- ja Kagu-Euroopa riikidele, mis tähendab vastu seista sakslaste soovidele ja provotseerida Saksamaad sõjajõudude rakendamiseks. Fühörer ei luba, et Inglise-Prantsuse-Vene läbirääkimiste käik avaldaks mõju Poola küsimuse lahendamisele. Konflikt lahendatakse hoolimata läbirääkimiste tulemustest. Hitler ja Ribbentrop ei usu Nõukogude Liidu osalemist Inglismaa ja Prantsusmaaga koos sõjategevuses Saksamaa vastu. Moskva andis mõista, et soovib Saksamaaga läbirääkimisi. Schnurre peab Moskvast avama majandusläbirääkimised, Kleist peab looma mitteametliku sideme Nõukogude Liiduga, mõeldakse kasutada mõningaid Saksa ohvitseri. Nõukogude neutraliteedis ollakse peaaegu kindlad. Fühörer teatas Ribbentropile et Saksa-Vene suhetes peab algama uus Rapallo etapp. Hitleril kavas luua koostöö Nõukogude Liiduga lähemaks 2 aastaks, et lahendada probleemid Lääne-Euroopas. Sõda Poola vastu määratud augusti lõppu – septembri algusse, sõjategevus peab algama igast küljest. Võimalik et enne sõjalist konflikti veel läbirääkimised, et tekitada Poolas segadust. Kolme nädala pärast alustatakse propagandasõda Poola vastu. Määratletud uus piir Poolaga (Poolalt võetakse Ülem-Sileesia ja Tešini piirkond).

Lisamärkus: Balti riigid ei satu Nõukogude Liitu arvestades Saksa surve alla konflikti ajal Poolaga ja sellele järgneva kaheaastase perioodi jooksul, mida iseloomustavad head Saksa-Vene suhted.

17. juuli: Hitler vestleb Astahhovi-ga Saksa kultuuripäevade avamisel Münchenis.

18.–21. juuli: Suurbritannia ja Saksamaa esindajate (H. Wolthat) salajased läbirääkimised majandusküsimustes Londonis.

21. juuli: Nõukogude valitsus teatab majanduslääbirääkimiste taasalustamisest Saksamaaga.

23. juuli: Molotov teeb Inglismaale ja Prantsusmaale ettepaneku alustada läbirääkimisi kolme riigi sõjaväeliste esindajate vahel Moskvas. Inglise ja Prantsuse valitsused nõustuvad kuid venitavad delegatsioonide Moskvasse saatmisega.

24. juuli: K. J. Schnurre esitab vestluses Nõukogude ajutise asjuri G. Astahhoviiga kolmeetapilise plaani Saksamaa ja NSV Liidu lähenemiseks.

26. juuli: Schnurre pikem vestlus Astahhovi ja kaubandusesindaja E. Babariniga Saksa-Nõukogude suhetest: Saksamaa on tõsiselt valmis suhete parandamiseks, valmis kokku

leppima igas küsimuses ja sõlmima üksikasjaliku lepingu. Saksamaa poliitika Balti riikides ja Rumeenias ei riiva Nõukogude Liidu huve. Saksamaa on valmis loobuma igasugustest pretensioonidest Balti riikidele. Saksamaa peavaenlane on Inglismaa.

30. juuli. Hitleri ja Ribbentropi juhtnõõrid saadetakse Schulenburgile. Ribbentrop on valmis jagama Poolat ning loovutama Eesti ja suurema osa

vastuolusid riikide vahel, Antikomiternipakt pole suunatud Nõukogude Liidu vastu. Saksamaa arvestab Nõukogude Liidu huviseid Läänemere piirkonnas ja Balti riikides.

Schnurre esitab Berliinis Astahhovile põhipunktid suhete arendamiseks riikide vahel. Ettepanek lisada majanduslepingule salaprotokoll poliitilistest kavatsustest.

7. august*: Nõukogude sõjaväeluure ettekanne Varssavist Saksa ajakirjaniku vestlusest 7.08 Saksa õhujõudude atašee Gerstenbergiga, kes 5.–6.08 käis Berliinis: Otsus sõjaks Poolaga langetatud. Hitler on pärast Wolthati visiiti kindel, et Inglismaa jääb konfliktis neutraalseks. Lääneriikide läbirääkimised Moskvas on ebasoodsad, kuid seetõttu tuleb kiirendada aktsiooni Poola vastu. Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liit pole veel ühinenud ja lepingu saavutamiseks on vaja palju aega. Saksa vägede hargnemine ja koondamine Poola vastu peab lõpetatama 15. ja 20. augusti vahel. 25. augustit võib lugeda sõjalise aktsiooni alguseks Poola vastu.

10. august: Schnurre teatab Astahhovile Poola küsimuse sõjalisest lahendamisest ja pakub Nõukogude valitsusele osalemist Poola jagamises, teatada Nõukogude huvid.

11. august: VKP(b) Poliitbüroo otsus, et kokkulepe Saksamaaga on Nõukogude välispoliitika prioriteet.

12. august: Moskvas algavad Inglise-Prantsuse-Nõukogude sõjalised läbirääkimised. Astahhov edastab Berliinis Schnurrele Molotovi vastuse, et NSV Liit on valmis läbirääkimisteks Moskvas.

14. august: Hitler räägib Berchtesgadenis sõjaväejuhtidega tulevasesst sõjast.

“ Ribbentrop on valmis jagama Poolat ning loovutama Eesti ja suurema osa Lätist (põhja- ja idaosa) NSV Liidu eluliste huvide ruumi.

— HITLERI JA RIBBENTROPI JUHTNÕÕRID 30. JUULIL —

Lätist (põhja- ja idaosa) NSV Liidu eluliste huvide ruumi.

2. august: TASS-i avaldus, et kolmepoolsete läbirääkimiste venimise peapõhjuseks on lääneriikide seisukoht kaudse agressiooni määramisel, mis jätab agressorile võimaluse Balti riikide ohustamiseks.

Ribbentrop kutsus Astahhovi välisministeeriumi ja teatab, et Läänemere kuni Musta mereni pole probleeme, mida ei saaks lahendada mõlema poole huvides. Baltikumis ei lähe nende huvid vastuollu. Küsimus kas NSV Liit on valmis konkreetseteks läbirääkimisteks. Saksamaa lahendab peagi Danzigi küsimuse, Poola vastupanu murtakse nädalaga. Võimalik lahendada Poola kampaaniaga, Baltikumi ja Jaapaniga seotud probleemid.

3. august: Schulenburg kohtub Molotoviga ja räägib Saksamaaga suhete parandamise võimalustest eri valdkondades, ta ei näe poliitilisi

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Marssal Vorošilov nõuab läbirääkimistel Moskvas Punaarmeele kindlat läbimarsioigust Poolast ja Rumeeniast.

15. august: Schulenburg esitab suuliselt Molotovile Ribbentropi avalduse ja ettepanekud. Nõukogude pool on huvitatud mittekallaletungipakti sõlmimisest ja soovib anda ühised julgeolekugarantiid Balti riikidele.

Nõukogude delegatsioon nõuab sõjalistel läbirääkimistel Moskvas liitlaste ühendatud laevastikule baase Ahvenamaal, Hankos, Lääne-Eesti saartel, Eesti ja Läti neljas sadamas. Lääneriikide esindajad ei vasta.

16. august*: Varssavi luuregrupi ettekanne Moskvasse, et Saksamaa tungib 1. septembril kallale Poolale.

17. august: Schulenburgi kohtumine Molotoviga: mõlemad pooled valmis mittekallaletungipakti sõlmima, kuid Nõukogude pool soovib lisaks protokollile.

19. august: Poola välisminister

Beck lükkab tagasi nõude Punaarmee läbimarsioigusele. VKP(b) Poliitbüroo salajane istung, otsustatakse sõlmida pakt Saksamaaga. Schulenburg kohtub kaks korda Molotoviga ja saab Nõukogude poolse pakti projekti. Molotov ootab Saksamaa konkreetseid ettepanekuid lisaprotokolliga jaoks ning pakub Ribbentropi visiidi ajaks 26. või 27. augustit

20. august: Berliinis sõlmitakse Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel krediidi- ja kaubandusleping.

Mongoolias Halhin-Goli jõe juures algab Nõukogude vägede vastupealetung. 27. augustiks piiratakse ümber suur osa kahest Jaapani diviisist ja hävitatakse.

21. august: Schulenburg edastab telegrammiga saadetud Hitleri ettepanekud Molotovile. Stalin annab nõusoleku Ribbentropi visiidiks Moskvasse 23. augustil. Hitler esitab Berghofis Ribbentropile instruksioonid läbirääkimisteks. Lisaprotokolliga jaoks määratakse huviväärde piirid ja võimalikud järeleandmised.

Stalini käsul katkestatakse sõjalised läbirääkimised Inglismaa ja Prantsusmaaga.

22. august: Hitleri kõne Berchtesgadenis kindralitele Poola vastase sõja plaanidest, mittekallaletungipaktist, sõja alguse tähtaeg 26. august.

22. august*: *Arbini* (R. Herrnstadt) teade Moskvasse: Saksamaa Varssavi saatkonna töötajad peavad lähema kahe-kolme päeva jooksul lahkuma Poolast. Koos viie ametnikuga jääb Varssavisse ajutiselt HWZ (G. Kegel). *Alta* (I. Stöbe), ABZ ja LZL (K. ja M. Welkisch) lahkusid 21. augustil.

23. august: Ribbentrop läbirääkimisel Moskvas, Hitler nõustub terve Läti loovutama Nõukogude huviväärde.

Ööl vastu 24. augustit: Molotovi-Ribbentropi pakti ja salajase lisaprotokolliga sõlmimine Moskvas.

25. august: Hitler lükkab sõja alustamise aja 26. augustilt edasi 1. septembrile.

31. august: Hitleri käsk alustada sõda 1. septembril kell 4.30. Sakslaste provokatsioon Gleiwitzi raadiojaamas.

Lõppmärkus

Diplomaatiliste kohtumiste sisu ja luureettekandeid võrreldes paistab, et suuremat aktiivsust koostöö otsimisel Nõukogude Liiduga näitas üles Saksamaa. Nõukogude Liit oli esialgu rohkem huvitatud majandussuhete arendamisest, et hankida Saksamaalt seadmeid sõjatööstusele ja relvastust. Saksamaa vajas sõjaks lääneriikidega Nõukogude Liidust toorainet kuid tema majanduslik seis ei võimaldanud kõiki Nõukogude poole soove täita.

1939. aastal oli Hitleril kavas pärast Tšehhoslovakkia hõivamist

24. augustil 1939 sõlmiti Molotovi-Ribbentropi pakt. Naeratavatel nägudel väljendub rõõm naaberriikide jagamise üle.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

ja jagamist õiendada arved lääneriikidega kuid selleks oli vaja tagada Poola aga ka Nõukogude Liidu neutraalsus. Kevadel kaaluti ka võimalusi sõjategevuseks NSV Liidu vastu läbi Baltikumi ja Rumeenia. Alles pärast korduvaid ebaõnnestunud katseid korraldada suhted Poolaga otsustati Poola sõjaliselt likvideerida. Sel eesmärgil püüti Poolat isoleerida ning vältida Nõukogude Liidu sõjalist liitu Inglismaa ja Prantsusmaaga, sõda kahel rindel. Selleks oli Saksamaa valmis andma Nõukogude Liidu mõjusfääri nii Eesti, enamuse Lätist, Soome, osa Poolat ja Rumeeniat, aga vajadusel rohkemgi.

Tugevat luuret omav Nõukogude juhtkond sai teada kõigist Saksamaa plaanidest Poola, Baltikumi, ülejäänud Ida-Euroopa ja lääneriikide suhtes. Teati, et lääneriikidel ei õnnestunud suunata Hitlerit sõjakäigule Nõukogude Liidu vastu. Ärevust tunti vaid Saksamaa demonstratiivse tegevuse pärast Baltikumis. Siiski võis Stalin koos Molotoviga jälgida paralleelselt kahe poolega toimuvate läbirääkimiste kulgu ning ilma suuremat aktiivsust üles näitamata oodata järjest kasvavaid Saksamaa pakkumisi. Stalin sai Saksamaalt kõik, mida

РАМАТУСТ: РОК 1939. РОЗБИЎР ПОЛСКИ

oskas esialgu küsida.

Poola ja Balti riikide järeleandmine lääneriikide soovil Nõukogude Liidu nõudmistele läbirääkimistel poleks ajaloo kulgu palju muutnud. Punaarmee lubamine oma territooriumile head ei toonud. Poola liit Saksamaaga olnuks esialgu kasulik

Balti riikidele, kuid pikemas ajaloos perspektiivis oleks see olnud ohtlik nii Poola kui ka Baltikumi rahvastele. Eesti ja põhiosas ka Läti saatus oli Saksamaa juhtkonna poolt planeeritud 1939. aasta mais ja otsustatud juuli lõpus, edasine oli vaid vormistamise küsimus. **K&E**

Saksa-Nõukogude relvavennad vallutatud Poolas septembris 1939.

Kasutatud allikad ja kirjandus:

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945). Band V. Polen, Südosteuropa, Lateinamerika, Klein- und Mittelstaaten. Juni 1937–1939 März. Baden-Baden, 1953.
Band VI. Die letzten Monate vor Kriegsausbruch. März bis August 1939. Baden-Baden, 1956.
Dokumenty Razvedupravlenija Krasnoj Armii. Janvar' 1939–ijun' 1941 g. Rossiya XX vek. Dokumenty. Meždunarodnyj fond „Demokratija“, Moskva, 2008.
Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939, tom II 1933–1939. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 1996.
God krizisa 1938–1939. Dokumenty i materialy. Tom 1–2. Moskva: Politizdat, 1990.
SSSR v bor'be za mir nakanune vtoroj mirovoj vojny. Sentjabr' 1938 – avgust 1939 g. Moskva, 1971.
Chronik 1939. Die Chronik Bibliothek des 20. Jahrhunderts. 3., überarbeitete Auflage. Chronik Verlag, Dortmund, 1989.
V.I. Dašičev. Strategija Gitlera – put' k katastrofe, 1933–1945. Istoričeskie očerki, dokumenty i materialy. Tom 1: Podgotovka ko vtoroj mirovoj vojne, 1933–1939. Moskva: Nauka, 2005.
Juri Felštinški. NSV Liit Saksamaa 1939–1941. Dokumentikogumik. Tammerraamat, 2017.
Ingeborg Fleischhauer. Der Pakt. Hitler, Stalin und Initiative der deutschen Diplomatie 1938–1939.

Berlin: Ullstein, 1990.
Magnus Ilmjärv. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskeisest anneksioonini. Tallinn: Argo, 2010.
Gerhard Kegel. V burjah našego veka. Zapiski rasvedčika-antifašista. Moskva: Politizdat, 1987 (saksa keeles: In Sturmen unserer Jahrhundert. Dietz Verlag, Berlin, 1983).
Ian Kershaw. Hitler. Teine köide. 1936–1945: karistus. Tallinn: Varrak, 2008.
Peter Kleist. Mahamängitud võit. Stockholm, 1952.
Guido Knopp, Harald Schott. Sõjakülv. Olion, Tallinn, 2002.
V.J. Kočik. Nekotorye aspekty dejatel'nosti Sovetskoj voennoj razvedki v predvoennyj period (1936–1941). Voенно-istoričeskij arhiv, Nr 13 (2000), s. 108–132.
V. Kudrjavčev, K. Raspevin. Ee zvali Al'ta. Dokumental'noj reportaž. – Pravda, 1967, 1.–5. juuli.
Vladimir Lota. „Al'ta“ protiv „Barbarossy“. Kak byli dobyty svedeniija o podgotovke Germanii k napadeniju na SSSR. Delo Nr... Moskva: Molodaja Gvardija, 2005.
Vassili Molodjakov. Ribbentrop. Uprjamõj sovetnik fjurera. Moskva: AST-Press, 2008.
David E. Murphy. What Stalin knew: the Enigma of Barbarossa. New Haven; London: Yale University Press, 2005.

Hjalmar Mäe. Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. Kirjastus Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1993.
N.A. Narotškina, V.M. Failin ja teised. Partitura Vtoroj mirovoj. Kto načal vojnu? Moskva: Veče, 2009.
V.V. Poznjakov. Razvedyvatel'nye služby SSSR, Velikobritanii i SŠA: očenki meždunarodnoj situacii i perspektiv ee razvitija (avgust 1939–ijun 1941 gg.). – Meždunarodnoj krizis 1939–1941 gg.: ot sovetko-germanskih dogovorov 1939 goda do napadenija Germanii na SSSR. Moskva: Izdatel'stvo „Prava čeloveka“, 2006, s. 327–356.
Mihail Semirjaga. Sgovor dvuh diktatorov. – Istorija i stalinizm. Moskva: Politizdat, 1991, s. 200–226.
Aleksandr Sever, Aleksandr Kolpakidi. GRU. Unikalnaja enciklopedija. Moskva: EKSMO, Jauza, 2009.
Ulrich Sahn. Rudolf von Scheliha 1897–1942. Ein deutscher Diplomat gegen Hitler. C.H. Beck, München, 1990.
Urmass Salo. Poola sõjalis-poliitiline olukord 1939. aastal Eesti sõjaväe esindaja silmade läbi. Tuna, 2008, 4. Lk 56–79.
Manfred Vasold. August 1939. Viimased üksteist päeva enne Teise maailmasõja puhkemist. Tänapäev, Tallinn, 2008.
Vikipedia: Rudolf Herrnstadt, Gerhard Kegel, Bruno Peter Kleist, Rudolf von Scheliha, Ilse Stöbe. Bruno Peter Kleisti ülekuulamise protokollid Nürnbergis 8.–9.01.1948. (Internetis).

Massimõrvar

Stalini matus

5. märtsil 1953

*Moskvas oli öö, ühiselamus vaikus.
Kõikjal väsinud magajate norin, peldikus ikka jooksva vee solin.
Öö ja vaikus... Ainult magajate norin kaikus.
Kuskil algas mingi jorin, ja ikka valjemaks läks see urin.
Sisin – sosin, jooksumüdin, kisa – kära, jutumulin.
Komsomol kohe kargas püsti, kiskus lahti magajate uksi.
Valvemutt lõi ette risti, „Oo Gospod milõi, pomogi, menja spasi!“
„Oo ärgake!“ nüüd vahid hüüavad ja kõrgest Kremlis tornist laulavad!*

LEMBIT ANTON, meenutusi õppingute ajast GITIS-ses aastatel 1950–1953

Veel magasin, uni silmas, kui meie tупpa tormasid komсомoli ärritatud jüngrid Bluumer, Druj ja Puudist. Kohkunult küsisin: „Mis uudist?“ „Kas sa ei teagi veel, kogu maailm juba teab, pool kolm suri isake Stalin, meie suur juht ja õpetaja. Kogu Moskvas käib juba leinakõlin ja sina magad veel. Kohe püsti ja lähme teele!“ „Kus on see tee ja kuhu läheme?“ „küsisin ja tõmbasin teki üle pea.“

retk läbi sombuse ja külma Moskva linna. Moskva linn magas, kogu linn magas sügavat und, aknad olid pimedad, tänavail vaikus. Rõskes külmas ja udus sompas sadanud lumes Eesti Gitise Stuudio komsomoli löökrühm Trifanovskaja barakkidest Moskva kesklinna poole Sobinovski pereulokisse, kus asus teatriinstituut GITIS. Pooljoostes pahmati lumes, üleni higised, märjad. Kõige ees avangard: Kiple, Puudist, Kiisk, Rummo, Kask, Bluumer, Kromonov, Drui, Hermann, Käsi ja Abel, nagu Seevaldist põgenenud lollikari või nagu kevadised vasikad, kes ei tea, mida teha.

Ähkimisest ja puhkimisest märjad, rühitakse edasi, ikka kiiremini ja kiiremini, lootes kallist isakest üles äratada või talle elutuult veel sisse puhuda. Kui midagi muud enam teha ei saa, siis komsomolid lootsid veel korra surnu haisu nuusutada. Nende komsomolidest pugejate rivi taga longivad tülpinud ja tüdinenud nägudega parteituid koolikaaslased, sunniviisiliselt Orav, Jaansoo, Karask, Kitsas, Ever, Anton.

Kui lõpuks külmunudena kohale jõudsime, olid instituudi ukсед kõik veel suletud, ei põlenud üheski aknas tuli. Öövalvur ei tahtnud meid sisse lasta. Kui aga kuulis „et Stalin on surnud, siis löi risti ette ja tegi ukse lahti. Konutasime asja eest, teist taga mitu tundi tühjas koolimajas. Kella üheksaks kogunesid kõik kommunistid. Õppetööd ei toimunud. Suure juhi surmapäev kuulutati leinapäevaks.

Algas kommunistlik missa! Saali pandi punane vaip maha, lavale riputati Stalini pilt, lava ette seati valmis kõnepult.

Algas suur palvetamine ja nutmine. Kordamööda käisid kommunistid kõnelemas. Igale kõnele järgnes suur nutukoor ja ulumine, ringutamine ja maas aelemine. Igaüks tahtis näidata, kui suur on tema lein, kui sügav on tema kurbus. Oi seda teesklust ja vigurdamist! Halli peaga professorid püherdasid põrandal, karjusid ja vingerdasid! Võrratu näitemäng! Kas oli neil üldse Stalinist kahju, aga oli vaja näidata teistele, kui kohutavalt suur on tema lein ja kurbus. „Mis

Stalini sarga kõrval seisavad auvalves (vasakult): Hruštšov, Beria, Malenkov, Bulganin, Vorošilov ja Kaganovitš.

FOTOD: BABEL.UA

“**Nüüd on lõpp!?”** hõiskas keegi. **„Kõik on kaputt!”** kriiskas hele hää. **„Nüüd on Nõukogude Liidul lõpp!”** ohkasid paljud südamest.

saab nüüd edasi?” karjuti. „Nüüd on lõpp!” hõiskas keegi. „Kõik on kaputt!” kriiskas hele hää. „Nüüd on Nõukogude Liidul lõpp!” ohkasid paljud südamest.

Ka Felix Moor oli tulnud seda Venemaa kommunistide suurimat palagani vaatama. Felix Moor oli GITIS-e lavakõne kateedri õppejõud ja direksioon oli teinud talle kohale ilmumise kohustuslikuks. Ta

„Komsomolide hirmsate ähvarduste saatel ajasin end vastumeelselt üles, riietusin ja asusime teele. Väljas oli külm, rõske hommik. Ühiselamu ette olid kogunenud tumedad kogud, kõik unised ja uimased. Mitmel küsimus huulil: „Mis teha, kuhu minna?” Komsomolid kamandasid: „Nüüd lähme kõik instituuti!”, „Mis me nii vara seal teeme?” julgesin jälle küsida.

„Koguneme ja peame nõu, mis saab meie Nõukogude Liidust, kui meil enam pole suurt juhti ega õpetajat seltsimees Stalinil.” „Aga praegu, nii vara, ei sõida veel trammid!” „Me läheme jala!” „Siit on instituuti 8 kilomeetrit!” „See tee on ju nii lühike, arvestage, kui pikki teid oma elus on pidanud läbi käima seltsimees Stalin!”

Ja algas meie nii tühine ja mõttetu

Surematu juhi surm tõi leinavad inimmassid tänavatele.

FOTO: FAKTOPEDIA.PL

istus algul õppejõududele ettenähtud poodiumil, kui aga nutukoorid, ulumised ja vigurdamised, millest ta põhimõtteliselt osa võtta ei saanud ega ka tahtnud, muutusid talle tüütavaks ja vastikuks, siis ta tõusis vaikselt, tõmbus märkamatult kõrvale ja hoidis agressiivsetest lärmajatest eemale.

Algasid leinaettekanded, mängiti

hästi ja kõrge meisterlikkusega, nagu siis oli kombeks öelda. Tavaliselt saatsid Oistrahhi esinemist suured ovatsioonid, vaimustatud käteplaksumised, aga seekord ei sobinud käsi plaksutada.

Oistrahh pani viiuli kasti, vaatas kella, haaras viiulikasti kaenlasse ja ruttas Kremlisse, kus kohe algas Stalini mälestusmissa. Oistrahh oli just GITISE peauksest välja astunud, kui ülevalt katuselt murdus jäälahmakas ja kukkus otse Oistrahhi suunas. Oistrahh jõudis vaevalt räästa alt välja astuda, kuid jäälahmakas langes ja tabas viiulikasti tagumist otsa, mis oli Oistrahhi käes ja lõi viiuli koos kastiga kildudeks. Kõik seisid jahmunult purunenud Stradivariuse ümber, ahhetasid ja ohhetasid ja kirusid kojameest ja tänasid Jumalat, et Oistrahh terveks jäi.

Nii ei saanud saatuse tahtel meie kalli juhi ja õpetaja Stalini surnukeha kulda kuulsa Stradivariuse taevalikku kõla ja Oistrahhi jumaliku mängu. Ka meie Eesti Stuudio komсомolikutsikad, need tulevikukommunismi haukuvad koerad võtsid vaimustusega sellest näitemängust osa ja tegid kaasa kogu selle palagani algusest lõpuni. Nad nutsid tõelisi pisaraid ja tundsid südamest suurt leina. Kiisk, Puudist, Bluumer, Rummo ja Drui nutsid nii südamest, nagu

oleksid nad oma isa haul, nagu oleks nende oma isa ära surnud.

Sammassaali ees

Vene rahvas on pabinas ja suures segaduses, sest Stalini surm tuli nii ootamatult ja järsku! Kommunistlik partei oli vene rahvast nii ette valmistanud, et Stalin on surematu. Stalin ei sure mitte kunagi, Stalin elab igavesti koos vene rahvaga. Uskumatu näis Stalini surma teade, uskumatu oli uudis Stalini surmast! Keegi ei uskunud Venemaal, et Stalin on surnud! Arvati, et see on jälle mingi Keskkomitee trikk rahva petmiseks ja lollitamiseks.

Et müüti Stalini surematusest kummutada ja rahvas tagasi reaalsusse tuua, selleks otsustati Stalini surnukeha rahvale vaatamiseks välja panna Ametiühingute Sammassaali. Kui teatati, et Stalini surnukeha on kõigile vaatamiseks välja pandud Sammassaalis, algas kohe metsik tormijooks Sammassaali suunas. Igalt poolt joosti kokku, üle kogu Venemaa tulid kollektiivid, organisatsioonid, üksikkodanikud, et oma ihusilmaga seda ilmaimet näha, et näha, kas Stalin on ikka surnud, kas on ikka tema surnukeha kirstus või on sinna vaatamiseks välja pandud keegi teine, millega keskkomitee tahab lollitada inimesi.

Moskva linn on suur, Sammassaal

“**Kõik seisid jahmunult purunenud Stradivariuse ümber, ahhetasid ja ohhetasid ja kirusid kojameest ja tänasid Jumalat, et Oistrahh terveks jäi.**”

kurba muusikat, ja ikka enamikus seda neetud ja kommunistide poolt põlatud nii kapitalistliku maailma muusikat – Chopini, Bachi, sest vene muusikas on klassikalist leinamuusikat väga vähe leida. Kui muusikaettekannete lõppes, algas kohe ulgumine ja oigamine, nutmine ja käteringutamine, mis kestis kuni järgmise kõneni või muusikapalani.

Kõige kuulsam esineja sellel missal oli viiulikunstnik David Oistrahh. Ta oli selleks esinemiseks riigiarhiivist välja võtnud kuulsa Stradivariuse viiuli. Mängis nagu Oistrahh ikka,

asub Moskva kesklinnas. Mööda kõik tänavaid suundusid rahvamassis Sammassaali poole. Igast suunast tuldi Sammassaali juurde, aga sissekäik oli ainult Puškini tänavalt. Nüüd tekkis eri suundadest tulevate rahvamasside vahel trügimine. Ümberkaudsed tänavad ummistusid inimestest, tekkisid kokkupõrked rahvamasside vahel. Esimesed seisatasid Sammassaali ukse ees, taganttulijad aga pressisid peale, eespoolminejatel polnud aga kuhugi minna, nad suruti vastu seina, vastu müüri, nad olid surutud vastu raudväravaid, taganttulijad aga pressisid peale, kilomeetritepikkune tänavalaiune inimmass surus aga peale.

Pakid ja käekotid kisti käest ja sõtkuti porri. Rabeledes tallati kingad ja kalossid jalast, kes juhtus komistama, see oli kadunud, see litsuti laiaks ja tallati lõmaks. Rinnakorvid rõhuti sisse ja nõrgemad suruti jalge alla. Rahvamassid märatsesid, kisati, sõimati ja karjuti appi. Massipsühhoos ajas inimesed paanikasse. Inimesed

Sark teel mausoleumi. Vasakult kandjad: Beria, Hruštšov ja Vorošilov. Alumisel fotol Stalini põrm Ametiühingute maja sammassaalis.

FOTOD: HISTREF.RU

trügisid kõrvaltänavatest üle aedade, üle väravate ja ka läbi majade, ukсед ja aknad löödi eest ära ja mindi edasi läbi korterite, tungiti edasi läbi teise ja kolmanda korruse udest ja akendest. Kõige agaramad ronisid üle katuste. Sealt laskuti mööda vihmaveetorusid alla ja kõnniti edasi inimmassi peade peal, ikka edasi Sammassaali poole, kus neid ootas põrgulikus rahu isake Stalin.

Sammassaali ette tänavale oli pressitud kokku inimmass, kes seisis liikumatult, nende peade peal liikusid agarad ja nahaalsed huligaa-

nid. Miljonid inimesed kogunesid Moskvasse, et näha Stalinit. Kõik need miljonid inimesed suruti mööda kitsaid tänavaid ühte punkti kokku Sammassaali ette. Kuid Sammassaal suutis vastu võtta päeva jooksul vaid paar tuhat inimest.

Õöseks suleti Sammassaal, Stalin vajab puhkust. Kogu see rahvamass jäi aga õöseks tänavale ootama uut päeva! Öösel oli aga külm ja sadas lõrtsi. Inimesed oleksid võinud minna õöseks koju, aga Sammassaali ümbruse tänavatele surutud rahvamass ei saanud ennast liigutada ei edasi ega tagasi, nad olid nagu kilud purgis. Kõik oma ihuhädad tuli teha kohapeal... Ei süüa ega juua... Inimesed karjusid, naised ja lapsed nutsid, mitmed surid sealsamas infarkti, kuid keegi ei tulnud neile appi. Keegi ei tulnud neid päästma ja ka keegi ei saanud neid päästa, sest olukord oli väljapääsmatu. Olukord oli kohutav! Stalin korraldas ka oma saatjatele, oma austajatele ja leinajatele kohutavaid piinu. Ka pärast oma surma jätkus tal veel sadismi rahva piinamiseks. Nii kestis see kaks ööd ja kaks päeva, siis tassiti Stalin Sammassaalist välja ja alles siis valgus rahvamass laiali. Üle neljasaja surnuks pressitud (ametliku allika järgi küll ainult 109 hukkunut) ja lõmaks trambitud inimese leidis endale traagilise lõpu Stalini matustel.

Sammassaalis

Ka mina tahtsin surnud Stalinit oma ihusilmaga näha. Ma olin elusat Stalinit paar korda näinud. Oktoobri-revolutsiooni rongkäigu ajal nägin, siis ta seisis Mausoleumi peal tribüünil, kui meie kolonn seal mööda marssis. Meid sunniti sellest rongkäigust osa võtma ja me sammusime teises reas ja nägime Stalinit päris ligidalt, kui ta tribüünil seisis ja piipu popsutas.

Sammassaali ümbrus oli meile hästi tuttav, sest meie instituut GITIS asus seal lähedal, osa tänavaid suleti kohe alguses, et ära hoida rahvamasside ligitormamist kõrvaltänavate

kaudu. Et seda vältida, aeti neile tänavatele tõkkeks sadu veoautosid ja traktoreid. Ka ratsamiilitsa rühmad olid väljas. Kõik need kaitseabinõud osutusid naeruväärseteks, sest inimesed tormasid üle autode ja ronisid autode ja traktorite alt läbi.

Kuna meie tundsime hästi ümbrust, siis leidsime ka vabad tagavarakäigud, mille kaudu pääsesime otse ja varakult Sammassaali ukse taha, kuid ka meil tuli elu eest võidelda, üle aedade ronida ja autode alt läbi pugeda, et eluga Sammassaali ukse taha pääseda. Kui Sammassaali ukсед avati rahvamassidele, olime meie esimese tuhande seas, keda lasti Stalini surnukeha vaatama.

Miilitsa ja sõjaväelaste rivid seisis mitmekordses reas kindlalt Sammassaali ümber ja ka sees ümber Stalini kirstu. Siin Sammassaalis toimus nüüd ühe suure draama viimane vaatus, siin toimus suur näitemäng. Kellele kurbmäng ja tragöödia, kuid paljudele kolossaalne komöödia, kus peategelast mängis J. V. Stalin, ta mängis üheaegselt nii traagiku kui ka koomiku osa. Ümber kirstu käis suur vene palagan. Keset saali kõrgele poodiumile oli asetatud punane kirst, mille sees oli Stalin. Ümberringi lilled ja pärjad. Lillede seest paistis välja ainult Stalini nina. Punastele patjadele olid asetatud tema ordenid ja igasugused autasud kõikidele imetlemiseks ja ahhetamiseks. Kirstu kõrval seisis auvalve. Saal oli dekoreeritud musta ja punasega. Kõikjal krabises kurbuses must krepp. Rahvas tuli uksest sisse laia lindina, tegi poolkaare ümber poodiumi ja läks maja tagumisest uksest välja. Peatuda Stalini juures ei lubatud, kogu aeg sõjaväelased kiirustasid tagant: *Davai, davai, dalše, dalše!* Kiiret pilku heites, võisid näha kõike, mis siin Stalinit ümbitses, kuid mõtisklusteks ei antud aega *Davai, davai, dalše, dalše!*

Alustasime leinamatka ümber Stalini kirstu. Sargast voorivad mööda massid, uudishimulike inimeste karjad ametühingute ja organisat-

“Nad tulid hüvasti jätma Venemaa kangeima pojaga. Ühed tulid tõelises leinas, teised tulid uudishimust, kolmandad tulid niisama.

sioonide esindajad, asutuste ametnikud, vabrikute töölised, üliõpilased, kolhoosnikud, koolinoored. Nad tulid hüvasti jätma Venemaa kangeima pojaga. Ühed tulid tõelises leinas, teised tulid uudishimust, kolmandad tulid niisama. Mõni tuli kaema teiste leina, oli ka neid, kes tulid irvitama. Tulid ka need, kes tahtsid näha, kuidas näeb välja tegelikult see kuulsaks kiidetud kangelane, eluaeg igas ajalehes ja iga päev. Nüüd taheti Stalinit näha kas või kordki kas või surnult!

Jõudsin punasel vaibal kõndides Stalini kirstu juurde. Oleksin tahtnud hetkeks peatuda, et mõtiskleda Stalinit ja tema ajast, kuid inimmass lükkas mind edasi ja selles rütmis liikus ka minu mõte. Kas tõesti on siin kirstus see mees, kelle ees värises kogu maailm, kelle sõrmeliigutustest sõltus elu või surm? Siinses stoilises rahus on väärikust, mis on omane kõikidele surnutele, oled sa siis keiser

või kerjus. Uskumatu, kui suur oli su võim. Täägid hoidsid sind ja sa olid äss, kuid praegu oled vaid vilets vanamehenäss, keda enam keegi ei karda, ei pelga ja keegi ei tõmba sinu ees enam küüru selga. Juba varsti taotakse puruks su büstid, lükatakse ümber ausambad ja põletatakse raamatud ja pildid. Just nii palju olin jõudnud mõelda, kui auring Stalini ümber lõppes ja olin Sammassaalist välja tänavale tõugatud.

Stalini viimne puhkepaik

Suurtükkide paugutamise mürinal ja puhkpillimuusika plärina saatel algab Stalini viimane teekond, viimane maapealne matk, kust ei ole tagasiteed kellelgi, ka mitte „surematul” Stalinit, kes oli selle ajastu kõige võimsam mees. Stalini surnukeha tassitakse Kremli väljakule Mausoleumi. Stalin pannakse rahvusvaheliselt tuntud süfiliitiku Lenini surnukeha kõrvale. Seal nad siis puhkasid, kui kaks kõige paremat sõpra, kaks selle sajandi kõige suuremat ja andekamat massimõrvarit. Kui Hruštšov 1956. aastal avalikustas Stalini verevalamised ja massimõrvad, siis hakkas Lenini kõrval Stalin haisema. Suur Lenin küsis: „Kuule, Jossif Vissarionovitš Stalin, miks sa haised?” Ja suur massimõrvar Stalin vastas: „Mis mina teha saan, kui mind pärast minu surma täis tehti!” Stalini surnukeha visati Mausoleumist välja ja maeti Mausoleumi nurga taha jalgteele. Nüüd võivad rahvamassid Stalini haua peal trampida, kui tema surnukehast üle astuvad.

* * *

J. V. Stalini ühel ja samal päeval maeti Moskvas ka maailmakuulus Vene helilooja ja klaverikunstnik N. Prokofjev. Vene teadeteagentuur ei pidanud vajalikuks N. Prokofjevi surmateadet ajakirjanduses ja raadios avaldada. N. Prokofjevi matustel viibis kaks külalist, üks nendest oli Moskva konservatooriumis õppiv Eesti üliõpilane – tulevane eesti helilooja Veljo Tormis. **KRE**

Säilitame vabadussõjaga võidetud vabaduse!

24. jaanuaril möödus 155 aastat Jaan Poska sünnist, 7. märtsil 101 aastat tema surmast. Jaan Poska ja Jaan Tõnissoni elutöö tipp-saavutus on Tartu rahulepingu sõlmimine, mis on Eesti Vabariigi sünnitunnistus, sest tänu sellele tunnustati Eesti riiki rahvusvaheliselt.

OLEV KASAK

Kahjuks nurjas 1934. aasta 12. märtsi põhiseadusevastane relvastatud riigipöörde kõik. Arreteeriti sadu vabadussõjalasi, eesti rahvalt võeti sõnavabadus. Riigikaitse asemel kulutati tohutud rahasummad Pätsi Orulossi ja teiste riigitegelaste mugavate eluasemete peale. Soovitan lugeda raamatut „Helmelõimed elulõngal“, autor Karl Puhvel. Algas nn vaikiv ajastu, mil Päts kuulutas rahva haigeks. Algasid arreteerimised, mis panid aluse meie rahva vabaduse kaotusele.

Kuulsin 1935. aastal Missos Laidoneri kõnet. Ta kinnitas, et me ei loovuta iialgi vabadust. Minu ema korraldas Misso perenaiste seltsi ja naiskodukaitsega Misso seltsimajas suure peolaua. Kui me hiljem Siberis nälgisime, ütles ema: oleks ma teadnud, et ta valetab, ei oleks ma teda lauda kutsunud.

Vaikiv ajastu oli ajastu, mis soodustas pugemist ja mil edutati pugejaid. Need, kes Pätsi teguviisi hukka mõistsid, arreteeriti, vallandati või suukorvistati.

36. oktoobril 1936 esitasid neli endist riigivanemat – Ants Piip, Jaan Tõnisson, Jaan Teemant ja Juhan Kukk – memorandum, milles teatasid, et on mures Eestis toimuva

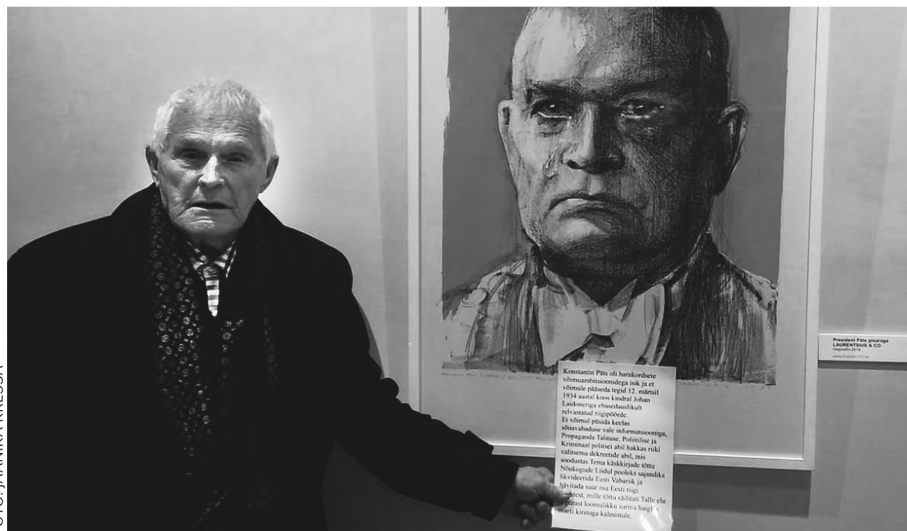

FOTO: JAAHIKA KRESSA

“Päts täitis kõik Nõukogude Liidu soovid, likvideeris kaitseliidu ja võttis rahvalt relvad.”

— OLEV KASAK —

pärast ja et „ainult õigusliku korra ja valimiste tõelise vabaduse varal saab Rahvuskogu omama küllaldast autoriteeti ja tema töötulemus olema kasulik ja kestev, mida meie maa ja rahvas nii tungivalt vajavad.”

Päts ignoreeris seda märgukirja, nagu ta oli varem ignoreerinud ka riigikogu juhatusse kirja.

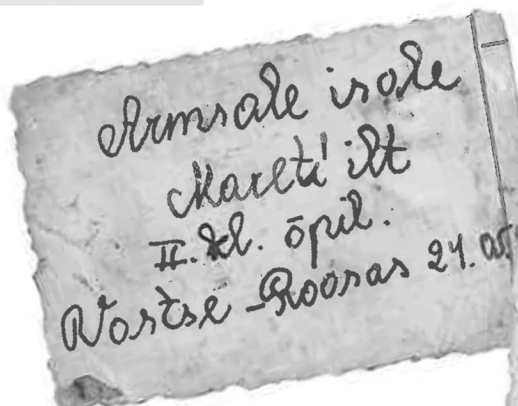
Ta määras Tallinna linnapeaks kindral Sootsi, Tartu linnapeaks kindral Tõnissoni. Kindral Jaaksonile, kes saatis kadetid vabadussõja kangelasi arreteerima, kinkis Päts Helme-Pokardi mõisa jne. Ise täitis

Päts kõik Nõukogude Liidu soovid, likvideeris kaitseliidu ja võttis rahvalt relvad. Relvitu rahvas jäi võõrvõimu alla, kes ei saanud põgeneda, likvideeriti kuklalasuga. Reetur Päts aga lasi ennast ravida parimate rohtudega ja elas kuni 1956. aastani.

Reeturitel Pätsil ja Laidoneril on täna muuseumid, igal võimalusel otsitakse põhjusi, et rõhutada: nemad olid Eesti riigi loojad. Tegelikult oli alati nende soov võimuahnus, isikliku varanduse ja mugavuste loomine.

Nad valetasid kogu aeg. Kui eesti rahvas sellest aru ei taha saada ja vaikivat ajastut hukka ei mõista, siis võib kõik jälle korduda. Kui eesti rahvas oma minevikku lahti ei mõtesta ja varem tehtud vigadest õppust ei võta, võib Eestist jälle saada ääretute üllatuste maa, kus rahu ja heoluurengut vaevalt võib teostada. Oleks kahju, kui rahvas laseks end uuesti allutada, kui kaotaksime jälle sõnavabaduse.

Kuulakem nelja riigivanema hoiatust ja säilitagem Vabadussõjaga võidetud õigusriik ja vabadus. **K&E**

Kodutütar Maret Petai kevadel 1940 ja pühendus isale foto tagaküljel.

Maret Petai päevik

Lapse tee Siberist Eestisse 1947

Võrumaal Läti piiri ääres asunud Vastse-Roosa algkooli juhataja Theodor Petai pere: tema ise, ta abikaasa Anna ning lapsed Helvi ja äsja 3. klassi lõpetanud Maret küüditati Siberisse 14. juunil 1941. Loomavagunitesse sunniti nad Antslas. Pereisa Theodor oli kõrval meestevagunis.

UNO SCHULTZ

FOTOD: ERAKOGUST

Kinnivõetuile valetati, et pered jäävad kokku. Pärast Venemaa piiri vuras kõrval aga hoopis muu vagun ja isa ei näinud tütreid enam kunagi – ta lasti maha 20. aprillil 1942 Sosva vangilaagris, samal päeval suure hulga teiste eesti meestega.

Maret, minu ema, jutustas rongisõidust mitmeid traagilisi seiku.

Näiteks suri ühe naise sülelaps. Naine palus naisvalvurit, et peatuses lastaks tal poeg maha matta. Valvur aga rabas poisi surnukeha ja viskas selle vagunist sõidu ajal välja...

Isegi õnnetuses ilmneb meie rahva huumorisoon. Ema mäletas näiteks, kuidas eestlased valvuritele eesti keelt õpetasid – peatuste lõpus, kui rahvast rongile aeti, käsutasid vene valvurid eesti keeles „Ruttu-ruttu, aega on!” Ja küüditatud said kõhutäie naerda. Emagi kasutas seda lauset kodus vahel ironiliselt.

Pika rongisõidu järel laaditi inimesed laevadele. Vahepeal tuli läbi käia ka orjakauplemise alandavast kadalipust, kui kolhooside esindajad valisid õnnetu küüdirahva hulgast välja endale sobivaid tööürajaid. Pere paigutati elama Tomski oblasti Baktšari rajooni Bogatõrjovka külla

vene perekonna hurtsikusse.

Ema mäletas, kuidas nad esimesel kevadel peaaegu nälgisid. Söödi muu hulgas maltsa. Vene pereema hakkas ükskord ootamatult hurtsikus Petaide riideid kokku krabama ja põrandaluugi alla viskama. Anna ja lapsed olid jahmunud. Perenaine nägi aknast, et kohaliku külanõukogu ametimehed olid hurtsikule lähenemas. Pereema aimas, et tahetakse konfiskeerida eesti pere riided, sest Petaid ei suutnud ära maksta neilt nõutud riigimaksu. Nii ei saanud komisjon midagi kätte. Aga pere mantlid ja muud olulised riided jäid tänu vene naise kiirele tegutsemisele alles.

Maret läks 1946. aastal Bogatõrjovka algkooli neljandasse klassi ja lõpetas selle nelja-viielisena 1947. aasta mais kiituskirjaga. Samal aastal

andis nõukogude võim 1941. aastal Siberisse küüditatud eestlaste lastele, kes ei olnud veel passiikka jõudnud, st 16-aastaseks saanud, võimaluse Eestisse naasta. Seda tegi ka 15-aastane Maret Petai oma ema Anna loal. Maret täitis kuni kodumaale jõudmiseni alljärgnevat päevikut pliiaatsiga, kohale jõudes sai ta sullepea. Päevik kujutab endast väikest 10 x 7,5 cm plokki. Reis kestis kokku tervelt 23 päeva. Päeviku kirjaviisi on säilitatud.

* * *

19. VII 47. a. Kell 3 sõitsime Minulinaga [Bogatõrjovka] külast [Tomski oblastist] välja. Teepääl tulid lapsed ja voor vastu, keerasime ümber ja hakkasime Ust-Galka suunas sõitma. Kell 3 öösel jõudsime Ust-Galkasse. Ööbisime öömajas. Sõidame barkaga. Kell 3 sõitsime Ust-Baktšari suunas.

21. on Juta sünnipäev. Ust-Galkast Ust-Baktšarini on 142 km. Sõidame kolhoosist „Tšornoje ozero” läbi ja kolhoosist „Jeršovka”. Muidu on kõik hästi, aga emakest ja Helvikest on kahju maha jätta. No aga küllap jõuavad ka nemad järele. Meie barka number on 15. Külad, kust me läbi sõitsime: Vorõšilovo, Novõi Bõt, Severnoje Sijanije.

Ööbisime väljas. Ust-Baktšari jõudsime kell 9 õhtul.

22. saime kokku ühe eestlasega, kes sõitis siia ja lubas ka meie külla minna. Tema nimi on Alfred Päev. Sõidame välja. Teisipäev. Laeva nimi on „Smelõi”. Kell on 45 minutit ühe peal. Sõidame välja Kalpaševosse.

23. Sõidame läbi Krišekinost Umžinko [suunas]. Kell 3 jõudsime Kalpaševosse. Kirjutasin emale.

24. Hommikul sõitsime laevaga „Proletarii” Tomski suunas. Kell 11 sõitsime välja.

25. Sõitsime läbi Krivošeinost. [August] Ruud jäi Antsuga maha. Sain tuttavaks kahe tüdrukuga, Julia ja [tühimik].

26. Jõudsime kell 1 Tomskisse.

27. Ruud ja Ants jõudsid järele.

28. Oleme ikka Tomskis.

29. Oleme Tomskis.

30. Kirjutasin emale.

31. Kirjutasin emale ja Helvile kirja ja kaarti. Sõidame välja Tomskist. Taigasse läheb rong kell 5.40. Istume ümber jaamas Jurga.

1. august. Jõudsime vara hommikul Bolotinosse. Sõidame kell 5.40 edasi Novosibirskisse. Kell 10 jõudsime pärale. Ööbime jaamas.

2. Oleme jaamas, edasi ei saa, liikumine on väga suur, vast 3–4 päeva pärast. Olen nii väga mures ema pärast, et vägisi kisub pisarad palgele. Küll on see Venemaa elu kole ja veel vaesel reisijal, kes on ilma mingi toeta, ilma isata, ja peab emast, ainsast emakesest ja õekesest lahkuma, sellepärast et ei jõua ema ja õde toita.

3. Istume ikka siin Tomskis [õieti Novosibirskis!] ja ei tea kunas küll siit minema saab. Toidukraam on otsa lõppemas, jahu on, aga keeta ei saa siin kuskilgi. Ei tea, mis meist saab. Emake vaene muretseb väga ja Helvi. Kui hää oleks praegu olla nende juures, aga siin nälgi. Oh kuidas ma küll igatsen emat näha ja Helvit. Tahaks nutta, aga ei saa.

Kodutütarde Vastse-Roosa rühm 1936.

Nelja-aastane Maret on süles kodutütarde rühma juhendajal Hedvig Kuusel.

Maret koos õe Helviga Siberis enne teele asumist Eestisse 1947.

4. Täna ei saa me minema. Homme kindlasti. Kirjutam emale ja Helvile.

5. Sõidame praegu rongil, ikka Eesti poole. Ümberringi on puha stepp, mõni üksik majake. Nüüd sõidame Kiirovi suunas.

6. Ilm on vihmane. Sõitsime läbi Omskist hommikul. Loen raamatut „Kuidas karastus teras”. Praegu peatas rong jaamas Ušim. Valga, Oru 9, Valda Tamm. Pärnu, Suur-Jõe 39, Udo Tõnisson. Mängitakse pilli, päris kena. Pärnu, Riia maantee 181, Helle Sirk.

7. Läbime praegu Uurali mäe jalga. Raudtee on mõnes kohas sügavale sisse maasse kaevatud. Rong kihutab päris kiiresti. Täna kirjutam ka kirja emale Helviga.

Täna, 7. VIII 47. a. Sõitsime üle Uuralist.

8. VIII jõudsim kell pool 6 Kiirovisse. Täna saame vist ka sõitma Lenin-

gradi pääle. Sajab vihma. Ei tea, mis peaks praegu tegema mu armas emake ja Helvike? Sõidame täna õhtul, see on varsti kell 8.40 minema Leningradi suunas.

9. Sõidame ikka Leningradi poole. Otsin kurke, mis on odavad. Köht sai täis ja tuju ka kohe parem. Maastik on siin ilus. Oh, varsti oleme ju Eestis! Emake ja Helvike küll vist muretsevad väga minupärast.

10. Sõidame ikka edasi Eesti poole. Siit on sõda läinud üle, jaam on täitsa maatasa. Tee ääres on kõik pommi auke täis. Tuju on päris häa, oleme ju homme pääle lõunat Tartus. Õhtul jõudsim Leningradi. See linn on väga purustatud. Kell 1 jõudsim sinna ja kell 4 sõitsime juba Tallinna suunas. Õhtul hämaraga jõudsim Narva. Linn on täiesti varemtes. Seisime poolteist tundi. [Maret rääkis hiljem pojale, et üle Eesti piiri jõudes, esimeses peatuses andsid lapsed Eesti maapinnale suud.] Sõitsime edasi.

11. Praegu vara hommik, jõudsim Tapale. Kõik on täiesti varemtes. Jaamahoone on küll ära parandatud. Jõudsin kell 4 Tartusse.

12. Sõidame tädi Sally, Artur ja mina tädi juure Elvasse. Olen tädi juures.

13. Tädi läks tööle, mina askeldan kodus. Kirjutasin kirja emale, onule Leningradi ja Rõugesse. Hakkam lõunasööki valmistama.

14. Toimetam niisama kodus. Käisime turbarabas turvast kokku panemas.

15. Ma ei tea, miks ema ei kirjuta. Süda valutab nii kangesti. Sain Rõugest kirja.

16. On laupäev. Korraldan tube ja ühte-teist. Saime adopteerimise loa onult Leningradist.

17. Jõudsin Aino juurde Tartusse. Kirjutasin emale ja Valdale. On pühapäev. Tädi Sallyt ei tulnud.

18. Terve päev lugesin raamatuid, polnud midagi teha. Õhtul sõitis tädi Sally.

19. Käisime majaraamatut ostmas ja mind ja tädit sisse registreerimas. Tädit ei saanud, polnud passi. Ja mul polnud õpilaspiletit. Onu tuli Tartusse meile tädi Aliidega. Olid juba eile olnud Elvas. Oli mõte ühes sõita, kuid mõtlesime ümber. Et enne ei lähe kui 24. vastu 25-ndat. Siis juba päriselt ja Rõugesse õppima ka. Onu tõi kommi, tädiga ja onuga sõitsime Elva.

20. Tädi ja onu Aleks sõitsid ära kodu. Tädi Ella läks tööle, aga mina olen üksinda kodus. Varsti lähen arsti juurde ülevaatusse, et saada luba Tartusse polikliinikusse sõita, vist homme.

21. VIII 47. a. Käisin täna läbikuumisel ja laupäeval sõidan Tartusse kiirte alla [röntgenisse]. Olen ikka tädi juures. Emalt ei ole kirju. Kirjutasin emale ja Juliale. Näib, kunas vastust tuleb.

22. Saadan kirja emale. Sõidan Tartusse. Sõitsin ka tagasi kella 7-me rongiga. Aino andis mulle veel teise pluusi ka.

23. Ma muud ei tee, kui nutan-nutan. Kui tädi aga ära läheb: mu süda valutab nii päris kohe, et ei tea, mis minust, vaesest lapsest küll saab.

24. Sõidan rongiga Valka. Olin tädi Fiimi pool, ta andis mulle ilusa mantlikese ja natuke katkised siidi sukad. Tulin Küttide poole [...]. Käisin Valdal külas, kuid ei tea, ei olnud kodus.

25. Onu pidi hommikul siit läbi tulema ja ühes pidime Võrru sõitma, kuid teda ei tulnud, vast tuleb täna öösel. Loen raamatut „Kaluri poeg”.

26. Sõitsin Võrru. Käisin Elli Kaisi pool. Jõudsin Rõuge. Panin Helvile ajalehe pakikese posti. Tarisime rukist rõuku.

27. Onu tädiga sõitsid Võrru. Oleme meie lapsed kodus. Tädi ostis mulle kleidi riide. Homme sõidan mina ka minema. [...]

1. IX 47. Kirjutasin emale ja Valentinale. Emale pikk kiri. Olin esimest päeva kirikus.

2. Olin koolis. Ei saanud 6-ndasse [klassi]. Mammale raha 200 rubla telegrammi teel. [...]

3. IX. Koolis läks päris kenasti.

Täisvieline.
Mareti seitsmeklassilise kooli lõputunnistus 1949.

EESTI NSV
HARIDUSMINISTEERIUM
SEITSMEKLASSILISE KOOLI
LÕPUTUNNISTUS

Selle tunnistuse omanik Petai, Maret Theodori tn.
sünd. 12. märtsil 1932. a., õppis 1. septembril 1948. a.
kuni 16. juunil 1949. a. Elva keskkooli

Seitsmeklassilises Koolis, mille kursuse ta lõpetas, omandades sellega seitsmeklassiliste koolide lõpetanuile kehtivate seaduste ja määrustega ettenähtud õigused.

Petai Mareti käitumine oli väga hea

ja tema teadmisi ja oskusi õppeaineis hinnati järgmiselt:

Eesti keel	väga hea	(5)
Vene keel	väga hea	(5)
Võõrkeel (inglise keel)	väga hea	(5)
Ajalugu	väga hea	(5)
Konstitutsioon	väga hea	(5)
Matemaatika	väga hea	(5)
Loodusõpetus	väga hea	(5)
Maateadus	väga hea	(5)
Füüsika	väga hea	(5)
Keemia	väga hea	(5)
Joonistamine ja joonestamine	väga hea	(5)
Tööõpetus	väga hea	(5)
Laulmine	väga hea	(5)
Kehaline kasvatamine	väga hea	(5)

Elvas 16. juunil 1949. a.

Nr. Direktor M. Karu

Oppenõukogu liikmed: H. Reinken, A. Saran, M. P. Tõlva
M. Kõiv, H. Mitt, A. Kõiv
Oppenõukogu sekretär: W. Kõiv, H. Kõiv, H. Kõiv

Hindeid veel ei panda. [...]

5. Koolis läks hästi. Ma ei tea, miks emake ja Helvike ei kirjuta. [...]

11. Saatsin tähitud kirja emale, 4 paberit ja margistatud ümbrikku. Sain emalt ja Helvilt kirja. [...] 29. Mammale või Helvile 5 lehte ja „Eesti Naine”.

[Pühendus reisikaaslaselt Saimalt:]

Kallile Maretile! Kõik on kaduv
ainult mälestus on jäädav. Kui tahad
omale sõpru säilitada siis pea nendega
ühendust muidu kattub sõprus unustu-
sega nagu iga tee mida ei käida.

Kui üks kord koju jõuame
ja laiali kõik söuame
siis mind ka meelde tuleta
ja mõni rida viruta.

Saima

8. VIII 47. a Kirovis kell 7 öht[ul].

Tabivere jaam, Peebo talu, Maret Kinger; Tallinn, Kreuksi 9, Saarend; Pärnumaa, Pärnu-Jaagupi, Erstna-Liiva, T. Udo (ilmselt Udo Tõnisson, vt ülal); Viljandi, Endla 14-2, August Ruud; Võrumaa, Urvaste vald, Uus-Antsla p.-ag., Kulli talu, Jakob Pajur.

Nagu teada, oli sõja järel Eestisse lubatud laste saatust traagiline – nad saadeti peatselt Siberisse tagasi. Maret meenutas, kuidas tagasi saadeti ka üks tuttav neiu koos oma 3-aastase vennaga. Maretit ennast otsiti ka, aga ei leitud. Ta saadi kätte mõni kuu enne Stalini surma. Keegi oli keelt kandnud. Ühel päeval jalutas Maret mööda Poiss kalaga-purskkaevu juurest Tallinnas Viru tänaval, kui üks naishääl selja tagant hõikas „Maret!”. Kui neiu

Maret, lõpetas Rõuge 7-klassilises koolis ühe aastaga 5. ja 6. klassi ning 1949. aastal – kõikide viitega – Elva Keskkoolis seitsmenda klassi, seejärel 1955 Tallinna Õpetajate Instituudi. Abiellunud Maret Schultz sai keskkooli matemaatikaõpetaja diplomi 1961 Tallinna Pedagoogilisest Instituudist. Ta töötas mitmes Tallinna keskkoolis matemaatikaõpetaja ja õppealajuhatajana, laulis koorides. Ta oli aastaid aktiivne Kaitseliidu liige. Maret suri 2019. aastal Tallinnas. Õde Helvi, abielus Šimko, tuli perega Eestisse kuuekümnendatel aastatel, töötas meditsiini alal ja suri 2011. aastal Tartus. Nende ema Anna suri seitse kuud pärast Maretit ärasõitu samas Bogatõrjovka külas.

Sellega sissekanded lõppevad. Veel on päevikus üksikasjalik aruanne rublades reisil Eestisse tehtud kulutustest: toit ja puuviljad, vahel ka kommid ja jäätis, ümbrikud, postkaardid, 2 kirjaplokki, seep ja saun, samuti rongipiletid. Maret mainib isegi, et andis 3 rubla mustlasele. Lisatud on teiste laste-reisikaaslaste aadressid (lisaks ülaltoodutele): Jõhvi, Uus tänav 10, Saima Saarima;

tagasi vaatas, haarasid kaks meest ta kätest ja tirisid autosse. Ta viidi julgeolekusse ülekuulamisele. Pagari tänaval ähvardati teda Siberisse tagasisaatmisega. Ülekuulamised lõppesid, kui Stalin suri. Maretit isa Theodori Rahvusrhiivis säilitatavasse kriminaaltoimikusse köidetud dokumendist ilmneb, et Maretit peeti ametlikult küüditamise sihtkohast põgenenuks (!) ja tema tagaotsimine lõpetati seal 1954. aastal.

Siberi karastus aitas mu ema elu jooksul välja paljudest rasketest olukordadest ja tugevdas temas eesti jonnit. Matemaatikuna oli ta täpne ja põhjalik. Tohtu töövoimega. Hoolitsev ema ja vanaema. Võttis tihti üles lauluviisi, nagu eesti emad ikka. Ühes ajalehintervjuus meenutab Maret lapsepõlve traagilist päeva: „Küüditamise hommikul pakkisin kiiruga kaasa nuku Kati ja mandoliini. Pärast avastas ema mu pükstest Eesti lipu.” **KBE**

Maret Eestisse saabudes Elvas 1947.

Maret Tallinna Õpetajate Instituuti lõpetades 1955.

Maret Schultz õpetajana aastal 1967 ja 1972.

Ita Ever 90

Eesti üks armastatumaid näitlejaid Ita Ever tähistas oma 90. sünnipäeva. Avaldame mõned killud ja eredamad hetked näitleja elust ja lavaloo. Soovime teatrilavade *grand old lady*'le jätkuvat elurõõmu ja tervist.

MARVI TAGGO

„**M**a ei oska kohe kuidagi ära seletada, miks ma teie ees üldse olen? Ja näitlejana!” küsib Ita Ever oma eluloo lehekülgedel.

„Olla näitleja!?!... Kui ma meenutan oma lapsepõlve, tundub mulle tõesti kummalisena minu sattumine teatrisse. Mäletan, et ma olin julge plika ja lasteaias pandi laulma ja salme ütlema. Aga ma tahtsin ka! Selles on juba midagi „näitlejalikku” peidus, eks ole!”

Pikemalt peatumata algas see Kultuuribaasi näiteringis, mille juhiks sai Enn Toona. Esimesena võeti käsile Aleksander Arbusovi „Tanja”. Mind võeti 10. klassi õpilasena Tanja osatäitjaks. „See oligi esimene kord, mil ma draamateatri lavale astusin.”

Milline oli Everi Tanja? Kindlasti mitte veatu. Kuid arvustuse järgi paistis enim silma noore näitleja ilmekas ja haarav mäng.

Kui ma nüüd hiirt „ei karda”, on lõpp

Ita Ever on oma esimesed sammud teinud. Ees seisis keskkooli lõpetamine ja küsimus, kelleks saada? Mõtted liikusid Tartu suunas arstiks õppima minna.

Midagi aga kripeldas sees...

„Asja „otsustas” Jaanus Orgulas. Ta õppis siis juba Moskva GITIS-e Eesti stuudios. Ja Eestis ringi liikudes otsis ta stuudiosse asjast huvitatuid uusi noori.” Juba oli „paika pannud” Kaljo Kiisa, Tõnis Kase, Silvia Laidla.....„Millegipärast ei jätnud ka mind rahule – jauras, et tulgu ikka ka.” Ita läks.

Uustulnukal paluti teha etüüd: olete üksinda toas, loete ja näete hiirt. „Mu meelest oli see rumal. Ja pealegi, hiiri ma üldse ei karda. Kuid ma mõistsin, et kui ma nüüd hiirt „ei karda”, on lõpp. Noh, ja siis „ehmusin” ja hüppasin kiljudes toolile. Siis tuli lugeda proosapala

ja sellega mu võimete proov piirduski.”

Möödus kaks-kolm kuud, kui Ita sai Moskvast kirja – vastu võetud.

Kui Ita Ever GITIS-esse jõudis, olid seal tunnid alanud. Ever oli viimane täiendav eksemplar. Üle öla tagasi vaadates juhtus Moskvas ühte koma teist ja kolmandatki. „Silvia Laidla õpetas suitsetama. Tekkisid omad rõõmud ja südamevalud. Aga elu oli ühel kaardil – õppetöö. Kiindusin teatrisse. Kiindusin väga...”

1953. aasta sügisel, kui värske *gitislane* Ita Ever draamateatrisse sisse kirjutati, võis noorest säravast neiust saada näitleja, võis ka mitte.

Pärast proovi, teatrikohvikus

„Nägin seda roheliste silmadega punapead draamateatri fuajees, kui nad olid Moskvast tulnud,” ütles Baskin kõigepealt ja jätkas. „Too-kord korraldati üliõpilaste vastuvõtt ja õhtul bankett. Tantsisime öö läbi

FOTO: SCANPIX

tangot! Ja hommikul otsustasime abielluda. Olime noored, üks 23, teine 21 – ja abiellusime. Ja kahe kuu pärast läksime lahku. See oli ka põhjendatud. Kogenematud! Ja mõlemad teatriinimesed, kes peavad elama teises atmosfääris. Tegime õigesti. Mul peab olema elukaaslaseks niisugune kodukana, mõistate, kes poputab, keedab ja võimaldab normaalsed elutingimused /.../ Rääkida kodus teatrit, kus on niigi viis-kuus tundi oldud, on oksendamiseni jube. Ita on boheemlane ja kui me abiellusime, siis ei osanud ta küll midagi suurt teha. Mis on ka loogiline. Tudengina ühiselamus elanud, kus elatakse ju hoopis teistsugust elu. Ja edasi teatris... lõppematud proovid ja harjutused. No aga oma poja Romani pärast on Ita nõus kasvõi kosmosesse lendama, ja mitte lava asemel kööki küpsetama jääma. Ja lapselapsi nuntab ta ka.”

Paide tüdruk

Ita Ever on sündinud 1931. aastal, 1. aprillil Paides, ja üldse mitte näitlejate peres.

„Ema pidas juuksuriäri ja isa oli äriteenija. Seoses töökoha vahetusega kolisid vanemad Tallinna ja sealt Võrru.” Ajutised kodud olid mugavusteta,

üldkasutatavast esikust otse tuppa, veekraan külmas kõledas esikus.” Nii on olnud Ita Everi absoluutne unistus *oma esik*.

Ita tahtis saada arstiks, just lastearstiks või siis lasteaiakasvatajaks. „Jaa, ma mäletan, kuidas seda mitte mäletada, et ma tahtsin teistest parem olla. Tahtsin hirmsasti olla hea ja õilis. Mul olid ju ka võimatult ilusad juuksed, pikad ja punased loomulikud lokid. Kooliplikana armastasin pidudel käia, mind kohe vaadati, ikka nende juuste pärast.”

Ka sõbrad teadsid, missugune kange masuudijuurikas Ita võib olla. Ja et vanemate poolt talle pandud nimi Ilse, ei sobi ühele punapäisele särtsakale tüdrukule mitte üldse. Täpsemalt rääkides ütles Ita: „Tombisuvelaagris tekkis sõpradega mõte, et meile on vaja teisi nimesid ja

“ Tahtsin hirmsasti olla hea ja õilis. Mul olid ju ka võimatult ilusad juuksed, pikad ja punased loomulikud lokid.

leiti, et Ilse on liiga pehme nimi. Pilvi Ojamaa, kes teadis igasuguseid nimesid ütles: „Ilse olgu Ita!” Ja me kõik – imelik – võtsime selle omaks.” Ka Ita ise.

Ita Ever vanematega.

ARHIIVIFOTO

ARHIIVIFOTO

Huligaanne sära

Üks kriitik on kirjutanud, et Everil on huligaanne sära, mängib julgelt, isegi ehmatavalt. Mõne teise kriitiku arvates puuduvat Everil aga mõõdutunne. Mis see mõõdutunne õieti on? „Ma ei ütleks, et mul mõõdutunnet pole. Jaa, ma olen õudne keerukuju, täpselt see, kellena ma su ette jään. Aga heitke pilk horoskoopile ja siis te näete.” Hei-dame siis! „Neid ei tasu tõsiselt võtta. Aga ma olen naljainimene, sündinud 1. aprillil, ah-ah-aaa... Ja kihistades naerda, lisab: „Minult on ka seda küsitud, et kust ma võtan need oma „kujud”!? Eks ikka elust endast! Kui palju meie ümber liigub inimesi, kes on üle igasugustest „mõõtudest”. Või

Ema roll – nimeks Ita Ever ja poeg Roman Baskin.

üldse, millega seda „tunnet” mõõta? Olen igatsenud ka rolle, kus lubatakse „mõõdust” üle visata ja nii, et lavastaja ei kutsu korrale, ai-ai, palju, võta tagasi.” Ja seda paljut on teatrisse vaatama tulnudki.

Aga see huligaanne sära rohelistes silmades? See on elurõõm, mis pole õpitav, vaid juba sündimisest saadik veres.

sünnib roll? Ants Lauter ütles – vanis. Endel Pärn – saunalaval. Kui Everi käest küsiti, kuidas sünnib roll? Ütles, et näen teda, aga kõnnib ees ja eest, siis kõnnib kõrval, ükspäev võtame teineteisel käe alt kinni ja varsti olemegi üks...

Täitsa näitleja jutt ju! Kui pool usud, saad kolmveerand petta.

On näitlejad, kes harjutavad oma

reageerib. Ja kui ta veel mõtleb sinuga ühes suunas, siis lööb su silm särama ja sa ütled vaheajal partnerile: vaat, milline publik täna on!”

Õnnistatud vaist

Hinnangu näitleja töö kohta on andnud teatrisaalis raksatav aplaus, mis jäänud välja plaksutamata, soovist oma lemmiknäitlejaga jälle kohtuda. See näitleja ja rolli plahvatusjõud, kummalised toonivõnked, üle keev temperament, intuitsioon ja õnnistud vaist, mis on õppimatu.

Kui teisest küljest võtta, kas see on edevus, teha kõiki rolle, ka nõrgemat materjali?

„Edevus?! Mitte raha pärast. See raha, mis ma olen saanud on minimaalne. Nähtavasti on see ikka edevus, et näidata: ma võin, suudan seda rolli teha. Anname selle rolli Everile, küll ta muneb sellest ikka midagi välja. Näitleja ei pea mängima, kuid peab mängima ka nõrka materjali.”

„On kaks iseasja, kas mängida teatris või elus. Elus seda niisugust mängitsemist ma ei kannata”. “Mulle kohe ei meeldi, kui mind poes vaatama jäädakse. Eriti kingapoes. Ka ei sobi mulle need igasugused massiüritused. Tunnen ennast seal kuidagi mannetuna.”

Ita Ever oskab laval ausalt valetada ja kui vaja, ka elus usutavalt mängida. Vaatamata sellele, mida ta sel hetkel mõtleb või napolisõnaliselt ütleb, ütles Eino Baskin: „Ita võib hinge tagant ära anda viimasegi veeringu, olles ise piltlikult öeldes „plank”, nälgas kui kirikurott, ja seejuures teha näo, et just praegu tõusis ta söögilaua äärest vähemalt Versailles'i palees.”

Laval aju, ihu ja hingega.

Ühte suhtumist Ever pole muutnud ja on seisukohal, et publikut ei tohi petta. Ka pole meeldinud talle publikut kritiseerida või süüdistada. Aga vahel, kui vahetevahel märkad, et etenduse esimene värskus kaduma hakkab, teed siis midagi tavatut, et sellest n-õ rutiinist vabaneda? Millal

FOTO: EESTIDRAAMATEATER

Proov

Proovid on Everile olnud kõige tähtsamad. Just esimesed proovid, kus valib võimalikult nurgapoolse koha ja asub kuulama, et hiljem, kui töö juba jumet võtab, ka omapoolseid ettepanekuid teha. Lavastajatel on Everiga olnud lihtne ja huvitav töötada. Panso järgi vastandina mitmetele, puudub Everil nõndanimetatud targutav tar-

rolli kodus peegli ees, ja mõõdavad laval sammud puuni, kuhu nõjatuda. Ever pole peegli ees nägusid teinud ega lugenud virnade viisi lisamaterjali, vaid püüdnud saada šnitti elust endast. Ka pärast proovi või etendust ei „säilita” rolli hoiakut.

Etendus

Teater pole kolm tundi etendust. See on ammune teema, et teater algab juba garderoobist, kui publik üleriidet ära annab ja saali läheb. Kui eesriie avaneb, peaks teatrisaalis olema rohkem inimesi kui laval. Ja kohe on tunda, missugune publik on saalis ja kas tuleb hea etendus.

„Lava ja saal on nii tihedas põimikus, et neid omavahel eraldada ei saa. Ma ei ole näitleja, kes ei märkaks, mida saal teeb. On publik, kes kogu aeg midagi ootab ja saale, kust midagi vastu ei kaja. Kõige hinnalisem on publik, kes avaldab, mida mõtleb-

“**Kõige hinnalisem on publik, kes avaldab, mida mõtleb-reageerib.**”

kus: „Ever enne teeb, siis räägib. Kui tal tegemisega välja tuleb, ei räägigi. Aga kui Ita Everi enda käest küsida, kuidas tal roll sünnib, siis midagi peent ja analüüsivat sealt ka ei tule.”

Näitlejate käest on küsitud, kas

see tunne tekib, kui mäng muutub spontaanseks.

„Esimest korda võimet ja võimastust publikut petta oli „Kriminaaltangos”,” tõdeb Ever näitlejaloos: „Seda etendust oli tõepoolest mängitud juba oma kakssada korda. Ja siis ma hakkasin märkama, et etenduse ajal mõtlen muule ja nimelt, kas ma sõidan koju trolli või bussiga...”

„Jaa, laval pead olema ikka aju, ihu ja hingega.”

„Ma ei või kriitikute üle kurta, sest mind ei ole mu tööaastate jooksul eriti materdatud. Ja mind on huvitanud kõik, mida enda või siis etenduste kohta on öeldud. Tõde on vanas heas ütlemises, et kriitika pole kunagi suutnud surmata seda, kes peab elama. Ja kiitus pole kunagi suutnud elus hoida seda, kes peab surema.”

Vedamislood

Ema Annaga Jaan Kruusvalli „Pilvede värvides”, vedas!?

„Jaa, esiteks sain rolli, mis võimaldas end avada, ja teiseks vedas, et korraldati festival.” Ita Everile anti osatäitmise eest ENSV Teatriühingu aastapreemia ning Balti teatrikevad (1984) Vilniuses parima naisosatäitja preemia. Aplaus ja roosid!

„Otsustage siis ise! Aeg-ajalt ju ilmub inimese ellu selliseid vedamise minuteid. Just sel aastal, pärast pikka vaheaega, korraldati Balti teatrikevad. Kui seda poleks korraldatud, ei oleks ju saanud teada, et ma olen Baltimaade parim, ah-ah-aa.” Ja üks vahva lugu Everi näitlejaelu parimatest peatükkidest. Ema Anna käekäik („Pilvede värvid”) on olnud üldse kummaline. Seda rolli pidi mängima Aino Talvi, aga kuna ta jäi teatritööst eemale, siis sai rolli Ever. Jälle juhus!

„See pole poos, et näete, kui tagasihoidlik ma olen. Mul on siiralt hea meel, kui näitlejal roll hästi välja tuleb.”

Kas ma tohin sind kallistada

Ajakirjanduses kuulutati, et Ever päästis etenduse, kuigi tegemist ei

olnud „Hamleti”, vaid Eino Baskini lavastatud etenduse „Kolme lillekesega”. Tegelasena niisugune iseäralik trio: Anne Veski, Eda-Ines Etti ja Ita Ever.

„Tõesti, ma kohe ei tea, mis jutt see on!” ohkas Ever siis. „Ajakirjanduses kiputakse vahel asju ka ületähtsustama. Inesel on muidugi oma stiil, aga kui Anne Veski lavale tuli, haaras ta kohe endale kogu publiku tähelepanu. Siis ma sain aru, miks Anne Veski Venemaal nii populaarne on. Ja need lillekimbud, mis talle lavale ja lava taha toodi. Priima! Minu roll oli selles loos ikka väga väike, kuidas ma ütlen – tühine,” kuniks... Mis siis juhtus?

„Ma ei oska seda isegi kirjeldada...” Paus, sest oma tunnete väljendamiseks otsitud sõnad polnud see... Mõnda aega mõttes lausus siis kusa-gilt sügavast hinge põhjast: „Väljas oli juba pime... etendus lõppenud... vanemad ootasid... aga laps tuli minu juurde ja ütles, tädi Ita, kas ma tohin sind kallistada, sa oled nii nunn. See polnud lihtne publiku tänu, see tuli siirast lapse südamest ja läks südamesse...”

Hingest tulevad tänusõnad on selles töös veel üks tasu viis. „Koidulat mängides sain palju tänukirju

Ita Ever – Anton Tšehovi näidendis „Ivanov”.

just vanematelt vaatajatelt. Kuid pärast seda, kui olin pimedate jaoks linti lugenud John Galsworthy terve „Forsyte’ide saaga” sain kirju, mis mind lausa hingepõhjani liigutasid...”

Kui juubel, las siis olla!

85. sünnipäeval Ever telefonile ei vasta. Kodus teda pole. Tänaval ja lava taga ka mitte. Aga kindlasti on Ita Ever laval. Juubelietendusel „Augustivalguses”. Astub hoogsalt sammul kolm tundi kestvas etenduses trepist üles-alla, ja ei tule kõne allagi, kuidas ta seda kõike jõuab. Ja et see on talle veel südamespordiks?!

„Küsi parem, kuidas mul see kolm tundi tekst pähe jääb...,” ütles Ita, endal ulakus suunurkades. Kuidas siis? „Ma joon ühte niisugust teed.” Mis tee see on? „Ma olen unustanud.”

Ka ei oska näitleja endale ette kujutada, kui raske on teatrist äraminek. „Kududa ma ju oskan, süüa teha ka, aga kas sellest piisaks?!”

Muidugi võiks näitleja pensioneerida, kiiktoolis mitu korda sokki ümber kududa. Kes keelab! Aga seal, kus on su varandus – anne – seal on su süda. Laval!

„Teisest küljest on hirmus, kui teatri raudvarast saab vanaraud. Aga ma pean ütleva, et selle elukutse

kohta on mul libedasti läinud. Autsõna! Ma ei mäleta ühtegi etappi oma teatritöös, et nüüd tuleks pael kaela panna.”

Mis kaamera surinas nii erilist on?

Ever armastab kaameraid, eriti filmija telekaameraid. Ja kaamerad armastavad teda. Ita Everi filmirollide reas pole just vähe „Tallinnfilmi” filme. Neid üksihaaval meenutama hakata, võib kimbatusse sattuda.

Telefilme on Ita Everi filmiloos vähem. 1968. aastal, kui telefilmitegijad asutasid omaette stuudio, läks Ever kohe käiku. Lilli Prometi stsenaariumi järgi tehtud Tõnis Kase telefilmis „Pimedate akende aegu”, oli ta Lutika Viiu. Eesti Telefilmis on Everi suur-tööks loodud Enn Vetemaa filmilugu „Püha Susanna ehk Meistrite kool” Ago-Endrik Kerge teostuses.

Endine telerežissöör Gunnar Kilgas on öelnud, et Telefilmis võib Itat sisse „lülitada” millal tahes, kuidas tahes. Vahel ka siis, kui partner pole nii tugev, teda Itaga „katta”.

„Minu jaoks on maagilisus selles, et kaamerad mu nina ees nagu sunniks mind endasse süvenema. Tunnen end kaamerate ees hästi ka partnerita. Aga teatrilaval on see vastupidi. Teater tahab juba distantsi tõttu rohkem utreerimist. Aga televisioonis nagu ka filmilinal, on iga väiksemgi hingevõbin nähtav ja see on nii meeldiv,” räägib Ita kaamera eelistustest.

Miss Marple

Filmimaailmas märgati Ita Everit kohe pärast Miss Marple'i rolli Mosfilmis „Musträstaste saladus”. Ita Everi filmipluss – suure plaani näitleja – viis ta kohe ka üleliidulisele ekraanile. Võiks isegi küsida, kas Eesti iseseisvus tuli Everile ses mõttes ehk mõneti isegi n-õ kahjuks. Just enne seda aega oli Everit hakatud kasutama ka teistes Nõukogude stuudiote filmides ja oleks ilmselt laineid löönud ka edaspidi, aga Ever jäi filminäitlejana Eesti piiridesse.

Kuigi olnuks ju väärt rahvusvahelist kuulsust.

„Kui ma olin noor, kartsin suurt plaani, võtte-eelsel õhtul läksin varem magama, et hommikul veelgi klaarim välja näha. Aga see kartus kadus noorusega. Nüüd on elatud elu näos. Siledanäolisena ma filmirežissööre ei huvitanud. Suurem huvi tekkis hiljem. Sellest võin ma loota, et minu „parimad filmiaastad” on kusagil sajanda eluaasta piires,” muigab Ita. Sajaseks on teda juba grimeeritud noorena. „Karges meres” anti mängida muldvana Lööne rollike.

„Nukitsamehe” Kunksmooriga olnud lood hoopis inimsõbralikumad. „Mind grimeeriti jubenaljakaks kunksmooriks. Lisaks pandi ka kaks kihva moodi valehammast. Lõunavaheajal kahe kihvaga metsamoor süüa ei saanud.” Aga et see kunksmoor veel „õigem” välja kukuks, pidi näitleja enne võtteplatsile minekut püherdama ka poris ja prahis. Ütle siis veel, et näitlejal on puhas töö!

„Hiilgav!” draamateatri laval

Ita Ever on laval olnud roheline tüdruk, fosforne naine, hiinlane, röövlitüdruk, köögitüdruk, polkovniku lesk, moor, üle-saja-aastane eit jne. Aga kaheksakümneselt mängida Peter Quilteri tõsielu järgi kirjutatud

Ita Ever Miss Marple'i osas.

ARHIIVIFOTOD

näidendis „Hiilgav!” ekstsentrilist ameerika daami, legendaarset koloratuursopranit Florence Foster Jenkinsit, oli Everi jaoks üle mõistuse: „Minu häälega koloratuur, no tõepoolest! Ma olen Kaljuste kooris laulnud teist alti. Sellepärast ma teengi neid igasuguseid häáli, aga ega ma sellepärast veel laulda ei oska.”

Everi suutlikkus hiilata salongikomöödiates on ammu teada. Aga ekstsentrilise koloratuursoprani rollis everlike hääleviguritega kuulata Everit laulmas operetti, nimelt „Nahkhiire” kuulsat Adele kupleed, oli tõepoolest üllatav. Draamasaal rõkkas naerust ja braavotas.

„Ma isegi ei tea, missugune hää! Ital on,” ütles Ülle Ulla, kes Everit laval näinud-kuulnud, partneritena koos mänginud: „Hommikul telefonis räägib ta madala häälega, aga päeval teatri koridoris on Ita hää! palju kõrgem. Lavastuses „Hiilgav!” lausa koloratuur! Ta teeb selle häälega igasuguseid vigureid! Ita isikupärane hää! on Everiga kokku sulanud, värvikas ja fantastiline. Imetusväärne, mida kõike Ita oma häälega aastaid on teinud.

Hääletu

Pärast „Kuningas Leari” sai Ita Ever häälepaelte funktsionaalsed häi-

red. Pärast „Gösta Berlingi saaga” esietendust kaotas hääle. Kas nagu mingi kratt oli vahel, kui salapäraseks minna?

Tollal oli Everil ees kaks suursündmust: 75. sünnipäev ja 6. aprillil esilinastus Everiga peosas Dürrenmatti „Vana daami visiit”, režissööriks Roman Baskin. Juubelile eelnenud kuul oli Ever nädalaid täiesti hääletu. See on näitleja jaoks nagu õuduslugu. Kolm nädalat vait olla, kas seda veel vähe oli, kihistas Ita naerda, kui hääle juba taastuma hakkas. Etendused jäid ära, kuni teine näitleja rolli tegema hakkas. Ikka söandas keegi helistada ja küsida, kuidas on? „–itasti!” vastas Ita „!”-tähte venitades. „Lõpuks ma ainult kirjutasin, et tooge juustu, tooge võid ja mune.”

Päev pärast ühte järjekordset Eesti Draamateatri hooaja avamist läks Ita Ever keskhaiglasse häälepaelte operatsioonile. Häälepaelte funk-

sionaalsed häired tekkisid arsti sõnul stressist ja ülepingest.

„Jah, seekord läks nii, et hääle ei taastunud. Mis siin pikalt rääkida.”

“Siledanöolisena ma filmirežissööre ei huvitanud. Suurem huvi tekkis hiljem.

Jeanne Moreau

Linda Rummo tahtis Ita Everit tema 84. sünnipäeval tervitada: tere tulemast eakate hulka. „Aga Ita ei ela ju eakohaselt,” ütles Linda Rummo. Seda kuuldes naeris Ita ja imestas, et kuidas ei ela eakohaselt? Aga väga lihtsalt vastas Rummo: „No kas on tuua mõnd teist näidet, kus 84-aastane näitleja on pea igal õhtul laval ja liiatigi veel peosas.” Kui maailma lavadel ringi vaadata, siis niisuguseid

uunikume ju leidub, aga Eestis...?

Filmirežissöör Ilmar Raag kohtus filmivõtetel „Eestlanna Pariisis” Jeanne Moreauga, näitlejannaga, kes oli tema sõnul filmi keskne liikumapanija: „Eestlaste jaoks võib võrdluseks öelda, et ta on Prantsuse kino Ita Ever. See 84-aastane Jeanne Moreau on täis üllatusi nagu Evergi, ja minu jaoks on Ita Ever ja Jeanne Moreau mõlemad oma kultuuriruumi kõige tuntumad näitlejad omast põlvkonnast.”

* * *

Kui on läbi käidud *everiloo* olulisemad leheküljed, võiks öelda: mängigu Ever õigesti või valesti, paremini või halvemini, ehtne on ta alati. Näitleja mõõt on *näitleja*. Ja kui Ita Everile antaks veel üks elu, elaks ta nähtavasti seda täpselt samuti nagu seda, ainsamat – teatrielu.

Soovime teatrilavade *grand old lady*’le jätkuvat elujõudu ja tervist. **K&E**

ROHUJUUR

ROHUJUUR
VÄÄRTUSTAB
KODUMAIST JA
PUHAST TOORAINET!

Pagari- ja kondiitritooted
Kodused lõunasöögid
Mahedad eestimaised tooted

Kaasamüük: tule kohvikusse järele või telli läbi Volti / Bolti rakenduse | www.rohujuur.ee | tel 5330 3092 | Lembitu 8, Tallinn

 Kohvik
Rohujuur

Krahv Karl Wilhelm von Toll

Karl Wilhelm von Toll (1777–1842) pärines vanast saksa soost, mis oli tuntud alates XI sajandist. Tollide suguvõsa asus Liivi- ja Eestimaal ja oli üks vanemaid Eestimaal elanud baltisaksa suguvõsasisid.

JÜRI KOTŠINEV

KARL VON TOLL GEORGE DAWE MAAILI / FOTO WIKIPEDIA

Karl von Toll sündis 8. aprillil 1777 Läänemaal Keskvere mõisas. Tema isa oli sõjaväelane, leitnant Konrad Friedrich von Toll (1749–1821) ja ema Justine Wilhelmine (neiupõlves von Ruckteschell, 1752–1808). Karl Wilhelm oli perekonnas teine laps, tal oli kolm venda ja viis õde.

Karl Wilhelm von Toll asus õppima Jalaväe Šlahta Kadetikorpusesse (I. kadetikorpus) Peterburis. Korpuse direktoriks oli tol ajal Mihhail Goleniššev-Kutuzov. Juhtus nii, et Karl Tollist sai direktori lemmikõpilane. Toll pidi Kutuzovi loenguteks joonistama tahvlile skeeme ja plaane, mis näitas Kutuzovi suurt usaldust õpilase suhtes. Peale korpuse lõpetamist 1796. aastal määrati Karl von Toll porutšiku (leitnandi) auastmes Tema Keiserliku Kõrguse Kaaskonda kortermeistriteenistusse. Karl von Toll osales Aleksander Suvorovi Napoleoni-vastases Šveitsi sõjakäigus ja ta ületas koos Suvoroviga Alpid. 1799. aasta novembris annetati Karl

von Tollile Suvorovi ettepanekul Püha Anna ordeni 4. järgu teeneterist. Selle sõjaretke ajal tutvus Karl Toll tulevase keisri Aleksander I venna, suurvürst Konstantin Pavlovitšiga, ja sõbrunes kindral krahv Mihhail Miloradovitšiga, kelle salgas ületas Saint Gotthardi mäekuru, võideldes Napoleoni vägedega. 1800. aasta aprillis ülendati Karl Wilhelm von Toll majoriks.

Napoleoni vastases kolmandas koalitsioonisõjas 1805. aastal osales Karl von Toll Vene vägedes ja võttis osa kuulsast „kolme keisri lahingust” Austerlitzil all.

Vene-Türgi sõja ajal (1806–1812) osales Karl von Toll Turbati, Ismaili, Brailovi ja Žurža lahingutes. Tänu kindral-adjutandi Pjotr Mihhailovitš Volkonski eestkostele viidi Karl von Toll armeest üle kortermeistriteenistusse ja ülendati polkovnikuks. See toimus 11. septembril 1811.

1812. aasta Isamaasõja alguseks oli Karl von Toll Vene 1. Läänarmee kindral-kortermeistri ametisse

määratud. Koos 1. Läänearmeega osales Karl von Toll lahingutes Ostrovno, Vitebski ja Smolenski all.

Sellest ajast, kui vägede juurde määrati uus ülemjuhataja Mihhail Goleniššev-Kutuzov (1812. aasta august) sai Karl Tollist kõikide Vene armeede ülemkortermeister. Sellest hetkest peale osales Karl von Toll vägede ülemjuhataja Mihhail Goleniššev-Kutuzovi strateegiliste plaanide väljatöötamisel ja vägede operatiivses juhtimises. Karl von Tollil oli võime orienteeruda lahingutegevuses ja kasutada maastiku eelised vägede paigutamisel ning samuti suutis Toll õigesti ära arvata vastaste vägede suurust ja nende tegevuse suunda. See oli harvaesinev võime tollases Kutuzovi juhitud ühendatud Vene armeede staabis. Karl von Toll osales 1812. aasta sõja pealahingus Borodino all 7. septembril 1812, mille eest sai Püha Georgi ordeni 4. järgu teeneteristi. Toll osales Borodino lahingu järel peetud nõupidamisel Fili külas, kus otsustati jätta maha Moskva linn. Karl von Toll osales Tarutino lahingus ning Malojaroslavetsi lahingus peale seda, kui Napoleon alustas oma kuulsat taandumist Moskvast. Toll osales samuti Vjazma ja Krasnoje lahingutes ning sai nende lahingute eest 1812. aasta novembris ülendatud kindral-majoriks.

Peale ülemjuhataja Mihhail Goleniššev-Kutuzovi surma 26. aprillil 1813 määrati Karl von Toll keiser Aleksander I kaaskonna ülemkortermeistriks. Toll osales Vene vägede Euroopa sõjakäigus Napoleoni vastu. Toll võttis osa Bautzeni, Dresdeni ja Kulmi lahingutest ning Leipzigi all toimunud suurest „rahvaste lahingust” 16.–19. oktoobril 1813, kus teenis Austria feldmarssali vürst Karl Philipp Schwarzenbergi staabis perioodil, kui Schwarzenberg oli ühendatud liitlasvägede ülemjuhataja.

Leipzigi vallutamise eest ülendati Karl von Toll 1813. aasta oktoobris kindral-leitnandiks.

Lahingus Borodino all 7. septembril 1812 teenis Karl von Toll välja Püha Georgi ordeni 4. järgu teeneteristi.

BARON LEJEUNE MAAL,
FOTO: WIKIPEDIA

Selles aastmes osales Karl von Toll 1814. aasta sõjakäigus Prantsusmaal, kus võttis osa lahingutes *Brienne-le-Château*, *Bar-sur-Aube*, *Troie*, *Arcis-sur-Aube* ja *Fère-Champenoise* all. Karl von Toll võttis osa Pariisi vallutamisest 30. märtsil 1814 liitlasvägede poolt, mida juhatas tuntud väejuht Barcay de Tolly ning osales Viini kongressi töös (september 1814 – juuni 1815).

1814. aasta detsembris annetas Austria keiser Franz I Karl von Tollile Austria Keisririigi pärandatava parunitiitli.

1815. aastal määrati Karl von

Toll Vene vägede peastaabi kindral-kortermeistriks. Kuni 1820. aastani kogus Karl von Toll materjale 1812. aasta Isamaasõja kohta.

1823. aasta märtsis määrati Karl von Toll armee topograafiakorpuse ülemaks. Sama aasta aprillist sai Karl von Tollist 1. armee peastaabi ülem. Seda armeed juhatas tol ajal jalaväekindral Fabian Wilhelm von Osten-Sacken.

Karl von Toll osales 1825. aasta dekabristide mässu mahasurumisel Peterburis Senati väljakul ning Vene-maa lõunakubermangudes.

Karl Tolli edukas karjäär jätkus ka uue Vene keisri, Nikolai I ajal. Nikolai I piduliku kroonimise ajal 1826. aasta augustis ülendati Karl Toll jalaväe täiskindraliks. Vene-Türgi sõjast (1828–1829) võttis Karl von Toll osa Vene 2. armee peastaabi ülemana. 2. armeed juhatas tol ajal jalaväekindral Ivan Dibitš. Vene-Türgi sõja eduka lõpu puhul annetas keiser Nikolai I Karl von Tollile Vene Keisririigi

“Karl von Tollil oli võime kasutada maastiku eelised vägede paigutamisel ning õigesti ära arvata vastaste vägede suurust ja nende tegevuse suunda.

krahvitiitli. See toimus 1. juunil 1829. Sama aasta septembris sai Karl von Toll keiser Nikolai I-lt Püha Georgi ordeni 2. järgu teeneteristi.

1830. aasta jaanuarist oli Karl von Toll määratud Riiginõukogu liikmeks.

1830. aasta detsembris puhkes Poola ülestõus ja Karl von Toll määrati ülestõusu maha suruma saadetud ekspeditsioonikorpuse juhataja, kindral Ivan Dibitši alluvusse. Karl von Toll oli selle korpuse peastaabi ülemaks. Kindral Ivan Dibitš suri 1831. aasta mais ja Karl von Toll määrati ajutiselt Poolas asuvate Vene vägede ülemjuhatajaks. 1831. aasta juunis määrati Poolas asuvate Vene vägede juhatajaks kindral-feldmarssal Ivan Paskevits, kellega Karl von Tollil tekkisid erimeelsused. Selle tulemusel lahkus Karl von Toll tegevteenistusest.

1833. aasta oktoobris määrati Karl von Toll keiser Nikolai I käsuga Teedevalitsuse Departemangu ülemaks.

1836. aasta detsembris valiti Karl von Toll Peterburi Teaduste Akadeemia auliikmeks.

Karl von Toll teenis oma teenis-

FOTO: KARL VON TOLL / WIKIPEDIA

Abielust Lihula Karoline Olga von Strandmanniga (Lihula mõisniku, jalaväekindral Gustav von Strandmanni tütar) sündis Karl Wilhelm von Tollile seitse last:

- Krahv Alexander von Toll (1816–?, abielust Anna von Loebeniga kaks poega ja tütar)
- Krahv Konstantin von Toll (1817–1884, abielust vürstitar Jekaterina Dolgorukovaga kaks tütart)
- Krahv Nikolai von Toll (1819–1880, abielust Jekaterina Ignatjevaga poeg ja tütar)
- Krahvinna Elisabeth von Toll (1821–1865, abielust Ernst Wilhelm Rembert vabahärra von Ungern-Sternbergiga kolm tütart)
- Krahvinna Alexandrine von Toll (1831–1899, abielust krahv Carl Anselm Friedrich Wilhelm Alfred Franz Eckbrecht von Dürkheim-Montmartiniga kaks poega ja kolm tütart)
- Krahvinna Helene Charlotte von Toll (1834–1910, abielust krahv Constantin Ferdinand Magnus von der Pahleniga kolm poega ja neli tütart)
- Krahv Karl Wilhelm von Toll (1834–1893, abielust Helene von Strandmanniga kaks tütart)

Von Tollide suguvõsa kabel Aruküla mõisapargis.

FOTO: WIKIPEDIA

tuse jooksul välja Püha Anna ordeni 1. järgu (1812), Püha Vladimiri ordeni 2. järgu (1813), Püha Aleksander Nevski ordeni (1824), Püha Vladimiri ordeni 1. järgu (1829) ja Püha Apostel Andreas Esmakutsutu – Vene Keisririigi kõrgeima ordeni (1831).

Krahv Karl Wilhelm von Toll suri 23. aprillil (vkj) 1842 65-aastaselt Peterburis ja ta maeti Eestimaal Tollide perekonna Aruküla mõisa hauakabelisse.

Karl von Toll oli hiilgavate võimetega ja tema kaasaegsed on rääkinud temast kui teadlasest ning ülivõimekast haritlasest. Tema iseloomus põimusid temperament ning isiklik vaprus. Tegemist oli kasuahnusest vaba ja tagasihoidliku natuuriga. Temast peeti lugu ja teda austati kaasklaste ja kolleegide poolt nii armees kui tsiviilteenistuses. **K&E**

Silvia Leitu – imelised akvarellid

Silvia Leitu,
Eine murul,
akvarell
1950–1960ndad

FOTO: HAUS GALERII

Eesti Rahva Muuseumis saab vaadata pagulaskunstnik Silvia Leitu meisterlikke akvarellijoonistusi Eesti rahvarõiva teemal. Kunstniku loominguist leiab ka kummaliselt glamuurseid õrnvärvilisi figuraalseid akvarellkompositsioone, millega kogus ta tuntust eelkõige rootslaste seas.

REET MARK, ERM-i kuraator

Silvia Leitu sündis 1912. aastal Tartus. Kohe pärast gümnaasiumi lõpetamist 1931. aastal astus ta Pallasesse ja õppis seal kuni 1939. aastani, lõpus Nikolai Triigi ateljees. 1938. aastal omandas ta samas joonistusõpetaja kutse. Õpimine venis pikemaks, sest alates 1936. aastast töötas Leitu Vanemuises väga eduka kostüümikunstnikuna.

Juba sel ajal hakkas ta ka looma uhkeid tualette seltskonnadaamidele.

1939. aastal kutsuti kunstnik Estoniasse, kus ta töötas 1941. aastani. Sama aasta märtsis lahkus ta koos abikaasaga, arhitekt Harald Tannbergiga Saksamaale, kus mees asus end Müncheni ülikoolis täiendama. Paraku polnud olud aga soodsad ja juba sügisel tuli Leitu sealt tagasi. Nii juhtuski, et suure Tallinna pommitamise ajal istus ta parajasti Estonia garderoobis ja õmbles kostüümi. Kolm päeva pärast õnnelikku pääsemist

Silvia Leitu
1949. aastal
valminud
rahvariiete-
aineline seeria:
Harjumaa ja
Muhumaa
(alumised
pildid).

FOTOD: AUCTIONNET

sõitis ta tagasi Münchenisse. Rohkem ta koju ei saanud.

Kuni 1946. aastani täiendas ta end Müncheneri kunstiakadeemias Emil Preetoriuse juures ja Sturmieri erateljees ning töötas kohalikus teatris Kammerspile kostümeerija ning kostüümikunstnikuna. 1949. aastal sündis perre poeg Lavran. 1951. aastal sõitis pere korraks Rootsi Silvia Leitu

FOTO: ERM

vanematega jumalaga jätma, sest pereisa ootas ametipost Venezuelas. Aga siis leidsid nad Rootsis endale valge unistuste maja ja jäidki 1953. aastal sinna lõplikult elama. Silvia Leitu töötas kostüümikunstniku,

sisekujundaja, moekunstniku ning raamatuillustraatorina. Ta esines oma unenäoliste akvarellidega paljudel näitustel ning erinevalt enamikust eesti pagulaskunstnikest lõi läbi ka rootslaste seas. Kahjuks oli tema elu võrdlemisi lühike, 1969. aastal suri ta leukeemiasse.

Võluvad rahvariide akvarellid ja mitte ainult

Varased rahvariide akvarellid meenutavad väga ta kostüümikavandeid. Kujutatavad poosid on võrdlemisi jäigad, riided detailideni väljatöötatud ning ka korralikult paikkonniti määratavad. Ühest rahvariidekomplektist võib olla päris palju sarnaseid pilte, muudetud on kas käte asendit või pandud figuur vaatama teisele poole. Tihtipeale antud käte kas raamat või rätik. ERM-i näitusel hoiab üks Muhu noorikutest näiteks käes sirpi. Varasem dateeritud n-õ rahvariide

akvarell, mille olen leidnud, on õllekapaga mulgi naine, mis pärineb aastast 1946.

Erinevalt enamikust Eesti pagulaskunstnikest lõi Silvia Leitu läbi ka rootslaste seas.

Väga võluvad on tööd, mille valmimisaeg jääb 1950-ndatesse aastatesse. Siis on figuuride poos märksa vabam ning riided antud meeldiva üldistusega, ehtakvarelliliku vaba volavusega. Neis tunneb ära ka Leitu kompositsioonidele omase muheda huumori. Näitusel esindavad sellist laadi Emmaste ja Muhu neiud.

Lisaks eesti rahvariitele on Leitul soome ning rootsi riietes modelle, nende seas mõnigi noormees.

Silvia Leitu tüdrukutest on mitmel korral välja antud postkaarte. Esimest korda ilmselt 1952. aastal. Mina olen näinud kaarte kahest sarjast. Esinduslikum, kahepoolne ning paksul faktuurisel paberil seeria ilmus 1950-ndate aastate teisel poolel, võib-olla isegi 1960-ndatel aastatel.

Silvia Leitu rahvariide ainelistes tööde kõrvale on kunstnik loonud ka meeolukaid, kummaliselt glamuurseid õrnvärvilisi figuraalseid akvarellkompositsioone, millel põhines kunstniku tunnus Rootsi kunstielus. Nüüdse teadmisega liigitaksin ma Leitu selle loomingupoole üheks huvitavamaks pagulaskunsti tahuks, mis vääriks põhjalikumat uurimist.

Silvia Leitu,

Kolm figuuri, akvarell, 1953.

FOTO: AUCTIONNET

BOPP

kohvik

OLEME AVATUD
KAASAMÜÜGIKS:
TELLI TOIT KOJU
WWW.BOPP.EE
VÕI LÄBI **WOLTI**
VÕI **BOLTI**
RAKENDUSE

TERVISLIKU ELUSTIILI KOHVIK
PAKUB VÄRVILISI
JAJA MAITSVAID TOITE
KOGU PERELE

KOMEEDI 5, (UUS MAAILM) TALLINN
TELLIMINE: **5667 7827**
SELJAKU 4B (HORTES), LAAGRI
TELLIMINE: **5682 3272**

f BOPP KOHVIK WWW.BOPP.EE

Soe supp ja maitsvad pirukad ootavad Raekoja all!

Põdrasupp kõigest
2.5 raha!

Joogipoolis mitte
vähem kui
2 raha eest!

Kurgid
**puhta
niisama**

Soe pirukas
alates
**ühe raha
eest!**

www.kolmasdraakon.ee

Körts III Draakon - Raekoja plats 1

